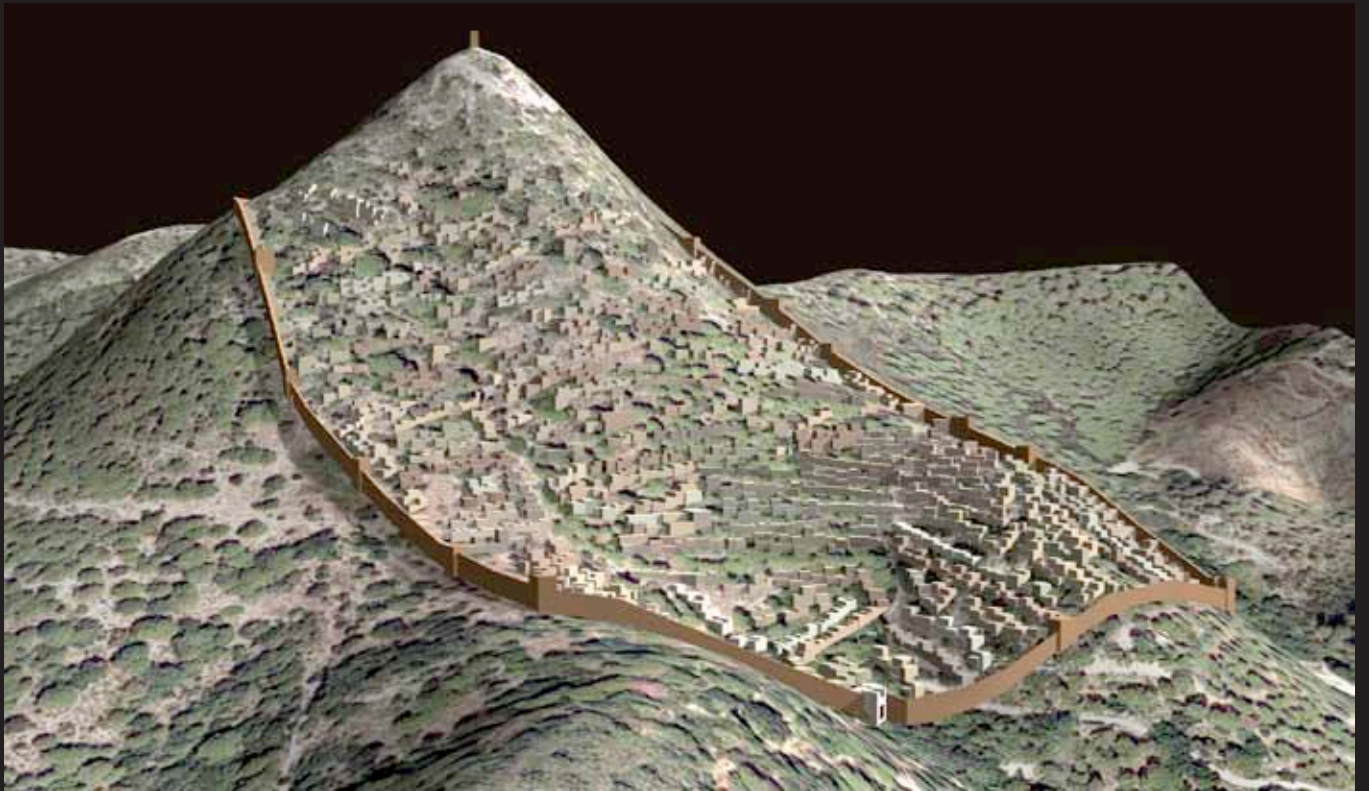

L'ARQVEOLOGIA
A
CABRERA DE MAR
IBERS
ROMANS

**L'ARQVEOLOGIA
A
CABRERA DE MAR
IBERS
ROMANS**

**L'ARQVEOLOGIA
A
CABRERA DE MAR
IBERS
ROMANS**

**Josep Maria Rovira
Coordinador**

Cabrera de Mar 2017

Textos i il·lustracions 3D: © Josep Maria Rovira

Cabrera de Mar: Arqueologia i Patrimoni

www.cabrerademarpatrimoni.cat

Text -Història de l'arqueologia de Cabrera de Mar-

© Rosa Isabel Garí, Joan Francesc Clariana i Josep Vinyals

Text -Can Modolell, el santuari romà-

© Rosa Isabel Garí i Joan Francesc Clariana

Imatge portada: Recreació del poblat ibèric de Burriac.

Contraportada: Vista zenital dels banys públics d'*Illuro* a Ca l'Arnau.

A Josep Cortada i Colomer *in memoriam*, prohom

Josep Maria Rovira i Juan:

Professor de dibuix, especialista en dibuix tècnic i infogràfic (3D). Llicenciat en Geografia i Història, especialitat Història de l'Art. Màster en didàctica de les Ciències Socials. Arqueòleg.

Autor dels pòsters: “Plànol arqueològic i del patrimoni arquitectònic històric-artístic de Cabrera de Mar” (1994) i de “El patrimoni arquitectònic de Cabrera de Mar (I) i (II); Masies, cases de poble i edificis singulars civils i religiosos”, (ambdós 2004). Coautor amb Josep Vinyals del “Catàleg dels elements botànics d'Interès Local de Cabrera de Mar”, (2005). Redactor del Pla especial del patrimoni arquitectònic, arqueològic i històric de Cabrera de Mar (2006). Coautor de la “Museïtzació i audiovisual del Cellar de Can Bartomeu” (2007). Autor de la pàgina web “www.cabrerademarpatrimoni.cat” (2007), i d'una vintena de documentals sobre el patrimoni arqueològic i arquitectònic de Cabrera de Mar (2012-2015). Ha presentat comunicacions en diverses jornades i congressos d'arqueologia i història i d'arqueologia virtual. Autor i coautor de diversos llibres d'arqueologia i història local publicats des de la dècada dels noranta del segle passat fins a l'actualitat.

Joan Francesc Clariana i Roig:

Doctor en Dret i doctor en Arqueologia Clàssica. Ha participat en diverses excavacions de Cabrera de Mar, especialment a Can Modolell i al poblat ibèric de Burriac, i de Mataró. Especialista en ceràmica romana. Compta amb diverses publicacions sobre l'arqueologia i història de Cabrera de Mar, de Mataró i del Maresme entre altres.

Rosa Isabel Garí i Lleixà:

Professora d'història, llicenciada en Geografia i Història, especialitat d'història antiga.

Ha coedit al llarg de la dècada dels vuitanta les excavacions de Can Modolell. Ha presentat comunicacions en diversos congressos d'arqueologia i història. Autora i coautora de diversos llibres d'arqueologia i història. Ha publicat un bon nombre d'articles sobre el tema.

Josep Vinyals i Cortés:

Membre de l'antic “Grup de col·laboradors del Museu Arqueològic de Barcelona a Cabrera de Mar” i, actualment, del “Grup d'Història del Casal de Mataró”. Ha participat en diverses excavacions de Cabrera de Mar, a Can Rodon de l'Hort, al poblat ibèric de Burriac, can Modolell en l'etapa inicial i altres actuacions també de Cabrera de Mar. Ha presentat comunicacions en diverses jornades d'arqueologia i història del Maresme (Sessió d'Estudis Mataronins, *Illuro*, Felibrejada, etc).

Des de la regidoria de Promoció Econòmica de l'Ajuntament de Cabrera de Mar, creiem que és determinant i necessari impulsar, entre altres, el turisme cultural de qualitat amb diverses accions, entre les quals, actualment, comptem amb la consolidació del servei de visites guiades i visites teatralitzades, per tal de donar a conèixer el valuós patrimoni arqueològic, històric i artístic de la nostra població. Actualment, les activitats econòmiques, plenament arrelades, es fonamenten en l'agricultura –el 30% dels sòl és agrícola– amb predomini dels productes hortícoles i la floricultura que es reparteixen per la plana i el veïnat d'Agell. Com sabem, complementa l'economia de Cabrera una important implantació industrial i comercial que es concentra en dos polígons; el del Camí del Mig a frec dels termes de Mataró i Argentona i el polígon industrial de Les Corts de nova implantació, situat en la confluència del Camí del Mig amb la carretera de Vilassar a Argentona, amb nombroses instal·lacions de mitjanes i petites empreses molt diversificades: tèxtil, cartons, derivats del plàstic, metal·lúrgiques, arts gràfiques, electrodomèstics, aliments, transport, àrids, químiques, restauració, comerç, etc. Es destacable, també, l'extensa àrea comercial que es troba a la banda de mar de la Nacional II amb una sèrie de grans superfícies dedicades al comerç d'aliments i productes de primera necessitat, aliments, bricolatge, restauració i concessionaris d'automòbils entre altres.

La nostra població, situada al bell mig de la comarca del Maresme, té com a municipis veïns: Vilassar de Mar, Cabrils, Argentona, Mataró i una platja que transcorre al llarg de 2,3 km. Estem en una petita vall oberta al litoral, cosa que li permet combinar muntanya i mar. Al nord, el cinturó de muntanyes –serralada Litoral– de les quals en destaquem Burriac (401 m), el Turó d'en Cirés (471 m), el de l'Infern (317 m), el dels Oriols (322 m) i el Montcabrer (319 m). Cims estratègics, talaies naturals de les quals es visualitza un extens territori. El nucli està al centre de les quatre rieres principals: la Riera de Cabrera, la de Sant Feliu, la d'Agell i el Torrent del Castell. El nostre cens de població ronda els quatre milers i mig d'habitants i el terme municipal té una superfície de 9,05 km². La població de Cabrera es reparteix pels nuclis veïnals i un bonic i antic centre urbà entorn l'església Parroquial de Sant Feliu i l'Ajuntament. Dins dels seus límits hi ha urbanitzacions com Sant Joan de Munt, Mas Terrillo, Costamar i Bonamar –aquestes darreres a la platja–. És destacable el barri del pla de l'Avellà, important nucli de població amb construccions modernes de cases en filera, així com el veïnat d'Agell –antic barri format per cases de pagès–.

El patrimoni –arqueològic, històric i artístic i mediamiental– és el veritable valor afegit de Cabrera de Mar que ens situa en una posició preeminent. La gran quan-

titat de restes arqueològiques d'època ibèrica i romana, però també medievals –castell de Burriac– i modernes –les masies– se sumen a la segona realitat que és l'entorn natural format per un conjunt de muntanyes –el 40 % del sòl és rural– amb una bona cobertura forestal arbòria i arbustiva, majoritàriament amb pinedes seguit d'alzinars i rouredes en menor nombre. Una nodrida xarxa de camins, senders i corriols facilita unes excursions o passejades de gran interès i bellesa. Bona part d'aquest entorn natural està protegit pel Pla Especial d'Interès Natural PEIN. El Parc Serralada Litoral és l'ens responsable de gestionar, conservar i protegir aquests magnífics espais.

Amb uns jaciments arqueològics de primer ordre podem dir que en diverses èpoques històriques, Cabrera de Mar ha tingut un paper que transcendia abastament els límits de l'actual terme municipal: va ser capital política i administrativa de la Laietània en temps dels ibers, el poblat ibèric de Burriac, va ser poc temps després un dels punts triats pels romans des d'on iniciar el procés de romanització del principat, amb la construcció d'una ciutat incipient –*Ilturo*– (closos de Ca l'Arnau - Can Mateu, Can Rodon i Can Benet), que les recents excavacions van traient a la llum. Amb unes termes públiques –les més antigues que es coneixen a Hispània–, una *domus* senyorial amb mosaics i tot un entramat urbà que a poc a poc anem coneixent, són testimonis d'aquesta ciutat que

després, per raons encara poc conegudes, s'abandonà en favor de la construcció de la veïna ciutat d'*Iluro*, l'actual Mataró. El descobriment d'aquests jaciments ha aportat canvis substancials en referència al coneixement del procés de romanització en els seus inicis. La *Ilturo* romana, juntament amb Empúries i Tarragona, serien les tres localitats clau des d'on es va iniciar aquesta romanització del territori català. Excepcional és també el conjunt arqueològic de Can Modolell, una sumptuosa vil·la romana que, segons testimonis epigràfics, havia acollit un temple dedicat al déu Mitra i podia haver estat un *fundus* imperial. Ja en època medieval, bona part de l'actual Maresme estava sota el jou del senyor del Castell de Burriac, bastit al cim de la muntanya amb el mateix nom i que, enrunat, encara domina tota la vall i la plana costanera.

Des del punt de vista de l'arqueologia identifiquem quatre grans jaciments; el poblat ibèric de Burriac d'unes 8 Hc, la ciutat romana d'*Ilturo* d'unes 5 Hc (clos arqueològic de Can Benet, Ca l'Arnau i Can Rodon), Can Modolell i el castell de Burriac. Aquests jaciments conformen un patrimoni únic, tant per la seva singularitat material, al tractar-se de jaciments força extensos i ben conservats com per la seva singularitat històrica, ja que proporcionen informació i rememoren èpoques passades, que transcendeixen l'àmbit local. Aquest fets el converteixen

en un patrimoni amb un gran potencial museogràfic, un gran museu a l'aire lliure, espai o centre d'interpretació del patrimoni històric i arqueològic monumental. Aquest patrimoni s'incrementa amb un bon nombre de masies; –Can Bartomeu, Can Lladó/Modolell, Ca n'Orriols, Can Canal, Can Prat, Can Martinet, Can Rodon, el Mas Català, Can Ros/Conde, Can Mateu, Ca l'Arnau, Ca l'Escarramant, Can Jandet, Can Llorell, Can Suari/Tatay, Ca n'Aiameic, Can Puig, Can Sagrera, Ca'ls Frares, Can Vivé (Mallol), Can Patel, Can Moreu, Cal Sr. Jaume, Can Basora, Can Mora, Les Ribes, Ca n'Orriols d'Agell, Can Carbonell, Can Pujol, Can Pauet–; i d'edificis singulars civils i religiosos com Sant Sebastià, Santa Elena, Església gòtica de Sant Feliu i Parròquia, que llueix la reproducció del retaule de Sant Joan Baptista, obra de Bernat Martorell (l'original del qual es conserva al Museu Diocesà de Barcelona). Ajuntament de Cabrera de Mar, Torre Amatller, Sindicat Agrícola, Cooperativa La Alcancia, Escola de les Monges. Carrer Garvat, Carrer Ramon Pla, Carrer Pere Pastor, Carrer Anselm Clavé, Plaça del Poble, Carrer baixada de l'Església. Aquest patrimoni es pot consultar en el Catàleg del patrimoni, arquitectònic, històric i arqueològic de Cabrera de Mar.

L'oferta turística de Cabrera de Mar se sustenta en les activitats comercials, de serveis i de restauració –un bon exemple n'és la Fira Iberoromana– que enguany cele-

brem els dies 3 i 4 de juny de 2017. Destaquem dos tipus de turisme; el de platja i gastronomia dels mesos d'estiu i el turisme cultural de qualitat amb nombroses excursions a la muntanya i visites als jaciments arqueològics, n'és un exemple el Castell de Burriac, el monument més visitat de la comarca, els closos arqueològics del nucli itàlic d'*Ituro*: Ca l'Arnau - Can Mateu, Can Benet, així com el poblat ibèric de Burriac, i el clos arqueològic de Can Modolell, no podent deixar-se de banda fer una passejada pel nucli antic de Cabrera, pel veïnat d'Agell o per la platja.

Coincidint amb la celebració de la Fira Iberoromana inaugurarem el Centre d'Atenció al Visitant de Can Benet, des d'on es derivaran els grups per a fer les visites als diferents jaciments. El centre comptarà a més amb dos espais; la recepció des de la qual s'atendran els visitants de manera individualitzada i on es disposarà de material informatiu on trobareu, entre altres, aquest llibre divulgatiu del patrimoni arqueològic ibèric i romà de Cabrera de Mar, i el segon espai és la sala interactiva d'informació en la què es projectaran en pantalles tàctils vídeos en visió de 360 graus dels jaciments arqueològics.

Història de l'arqueologia de Cabrera de Mar

Rosa Isabel Garí, Joan Francesc Clariana i Josep Vinyals

Podem dir que Cabrera de Mar, entra en les pàgines de la història de l'arqueologia des del moment que el jutge Juan Rubio de la Serna de Falces Pelegero va publicar, al Boletín de la Real Academia de la Historia, amb seu a Madrid, el seu estudi conegut com “Noticia de una necrópolis ante-romana descubierta en Cabrera de Mataró (Barcelona) en 1881”, l'any 1888. Les troballes, fetes a l'hort de la seva propietat, a Can Rodon, en tant que provenien d'aixovars de tombes, tenien l'avantatge que una bona part de les peces eren senceres o, en el cas de les fragmentades, complertes pel fet d'haver-hi tots els trossos i eren de reconstrucció fàcil. Aquests materials, actualment conservats al Museu d'Arqueologia de Catalunya, a Barcelona, foren reestudiats per Josep Barberà al cap de vuitanta anys, i es va poder observar la pèrdua, o desaparició, de dues peces força significatives com eren un *lekhytos* sud-itàlic i un *rython* de vernís negre púnic amb forma de peu calçat amb sandàlia.

Rubio de la Serna

Com a dada curiosa, esmentem que inicialment, el 1887, es va considerar per part de l'historiador Josep M. Pellicer, la possibilitat que aquells primers habitants de Cabrera ocupessin, al vessant de la muntanya de Sant Sebastià, un poblat de palafits com els que es coneixien de l'Edat del Ferro, a la zona centre europea.

Josep M. Pellicer

No fou fins a l'any 1916, l'arquitecte Lluís Bonet i Garí, posà en evidència que al vessant sud de la muntanya hi havia les restes d'un *oppidum* ibèric. La descoberta i constatació de la importància de la troballa va ser confirmada per Puig i Cadafalch. Més tard, el 1922, Joan Ribas i Bertran, germà de Marià Ribas, efectuà un estudi indicant clarament la presència de muralles així com un gran escampall de ceràmica ibèrica, tot i que confonia molts dels murs dels bancals de les feixes amb parets de factura ibèrica. L'estudi es publicà el 1924 a la revista *Pensament* Marià de la Costa de Llevant.

A partir del 1928, es va coneixent més el poblat ibèric i la seva muralla, sobretot el sector est, apareixen noves publicacions i estudis, així veiem el de Serra Ràfols dins la *Forma Conventus Tarraconensis*. - *Baetulo – Blanda* i, entre altres, el de Marià Ribas específicament sobre “El poblat ibèric de Burriac i la seva necròpolis”, publicat el 1931.

Entre els anys 1945 i 1970 hi ha tot un seguit d'actuacions que varen fer augmentar els coneixements que es tenien del poblat ibèric de Burriac. Bàsicament, en els primers anys es va marcar el traçat de la muralla del sector est, actuació que es va fer sota la supervisió de Marià Ribas. Més tard, Jaume Lladó portà a terme l'excavació d'un petit grup d'estances a la zona central del poblat ibèric, així com l'excavació de la tomba d'un infant.

Josep Puig i Cadafalch

Marià Ribas

Entre finals dels anys 50 i principis dels 60, Marià Ribas i el seu grup de col·laboradors portaren a terme l'excavació de diverses estances també del sector central i diverses sitges de la zona periurbana del poblat. Poc temps després, durant el curs acadèmic 1963 – 1964, el Dr. Maluquer, amb estudiants de la Universitat de Barcelona varen excavar unes estances també del sector central del poblat.

A finals dels anys 60, paral·lelament en el temps amb els treballs del grup de Mataró que estava excavant en el camp de sitges de Can Miralles, Josep Barberà del Museu Arqueològic de Barcelona feu una prospecció a l'hort de Can Rodon, localitzant quatre tombes, farcides de materials, al racó nord-est del terreny. El gran èxit de les troballes creà força expectació vers l'arqueologia de Cabrera a Catalunya. Les excavacions van cloure amb la celebració d'un acte acadèmic presidit pel catedràtic i director del Museu Arqueològic de Barcelona, el Dr. Eduard Ripoll, i comptà amb la presència, entre altres, dels alcaldes de Cabrera de Mar i de Mataró.

1969. Acte acadèmic a Cabrera de Mar, amb motiu de les descobertes de Can Rodon. D'esquerra a dreta: l'alcalde de Mataró Sr. Pedro Crespo, l'alcalde de Cabrera de Mar Sr. Josep M. Rocabert, el catedràtic i director del Museu Arqueològic de Barcelona, Dr. Eduard Ripoll i l'arqueòleg, Sr. Josep Barberà

1968. La localització de quatre tombes a l'hort de Can Rodon va crear força expectatives i una multitud de curiosos s'atencà a veure les tombes farcides de materials

Els matrimonis Pascual i Barberà en una celebració

A principis dels anys 70 i fins al 1972, Josep Barberà amb la col·laboració de Ricard Pascual, portaren a terme l'excavació de l'anomenat edifici públic i d'un magatzem de dòlies en el poblat ibèric de Burriac.

Finalitzada aquesta etapa, a Cabrera de Mar, continuaren treballant, en diverses actuacions de salvament, bàsicament en la zona periurbana del poblat, el Grup de col·laboradors del Museu Arqueològic de Barcelona a Cabrera de Mar, que el componien, entre altres, Josep López i Josep Vinyals.

L'any 1974 es va produir, per atzar, en el talús del camí davant de Can Modolell, la descoberta, per part d'un furtiu, d'una petita àrula de marbre blanc dedicada per *L(ucius) Petreius Victor* al déu Kautes-Mitra. A partir d'aquest fet, per part de la Secció Arqueològica del Museu de Mataró, es va portar a terme una excavació arqueològica extensiva que duraria gairebé 10 anys i que va posar al descobert les restes d'una sumptuosa vil·la romana, de la qual, els elements més emblemàtics són el criptopòrtic d'accés i la torre semicircular.

A principis dels anys vuitanta, per part de la Secció Arqueològica de Mataró, davant el risc d'espoli per actuacions furtives, calgué tornar a intervenir a la zona del poblat ibèric de Burriac, així es portà a terme una cala estratigràfica on es posa al descobert part d'un possible dipòsit d'aigua ibèric. També s'actuà a la zona de les sitges de Can Modolell.

El 1983, davant les notícies de noves actuacions furtives, de les quals algunes havien estat força destructives, el Servei d'Arqueologia de la Generalitat, va promoure la incoació d'expedient per a la declaració de bé cultural d'interès nacional de l'*oppidum* ibèric de Burriac. Això li ha donat, de forma provisional, una

Can Rodon 1969. Marià Ribas dibuixant una peça recent trobada i Joan Bonamusa amb dues peces ibèriques.

Recreació d'un guerrer iber després de ser incinerat. Les restes del difunt eren col·locades després de ser netejades dins l'urna cinerària

Can Rodon 1969. Ricard Pascual buidant una àmfora ibèrica

mena de paraigua de protecció legal, però a hores d'ara encara no se sap per quan està prevista la declaració definitiva. És evident que diferents interessos haurien entrat en joc i haurien produït un alentiment inexplicable del procediment. Esperem que aviat es resolgui favorablement un dels expedients, temporalment, de tramitació més longeva que tinguem notícia.

Durant la campanya de l'Arqueologia Contra l'Atur, el 1984, es va portar a terme l'excavació de diferents estances del sector central, i es va localitzar una sitja que contenia un bon nombre d'àmfores romano-republicanes senceres, una amb una inscripció consolar que va permetre datar-la amb precisió. Paral·lelament, per part de la Secció Arqueològica de Mataró s'actuà a la porta de migdia del poblat, treballs que varen finalitzar amb la consolidació i restauració de les restes del portal i de la muralla. Avui dia és l'únic element visitable del poblat. Per la seva importància i la qualitat dels vestigis, el poblat ibèric de Burriac, en un futur no gaire llunyà, pot esdevenir un gran parc arqueològic comparable amb els grans jaciments visitables que hi ha al nostre país.

Can Rodon 1969. Apertura d'una urna ibèrica que contenia les cendres d'un difunt.

Aixovar d'una tomba amb dues àmfores

Can Rodon 1969. Detall de l'excavació

Can Rodon 1969. Necròpolis de Can Rodon. Els arqueòlegs Joan Bonamusa sostenint una gerra ibèrica, en Ricard Pascual amb ulleres de sol i en Maria Ribas prenent notes

Can Rodon 1969. Ànfores ibèriques procedents d'una tomba

La necròpoli del turó dels Dos Pins fou descoberta, que tinguem notícia, cap a l'any 1986, quan uns furtius varen espoliar, com a mínim, unes nou tombes, amb la consegüent pèrdua dels materials arqueològics i la destrucció dels contextos funeraris corresponents. A partir d'aquí, el mateix 1986, per part del Servei d'Arqueologia de la Generalitat s'organitzà una excavació d'urgència sota la direcció dels arqueòlegs Joaquim Arxé, Montserrat Caballero i Joaquim Garcia. Més tard el 1990 s'hi tornà a actuar per part de Joaquim Garcia i Dolors Zamora. Possiblement era la necròpoli principal de la vall de Cabrera, on s'hi documentaren un total de 94 tombes. Les troballes varen aportar una informació molt valuosa pel coneixement de la cultura i societat ibèrica local i els seus rituals funeraris.

Propor a l'anterior necròpoli, també detectades per les gratades d'espoliadors clandestins, hi ha les restes de l'assentament del turó dels Dos Pins. Va ser excavat per l'equip de Mataró sota la direcció de Garcia i Zamora. El complex està format per dues zones d'estances separades per una canalització d'aigües i les restes del basament d'una gran torre de defensa, exempta, de planta rectangular. El conjunt està datat entre la segona meitat del segle IV aC i el primer quart del segle II aC.

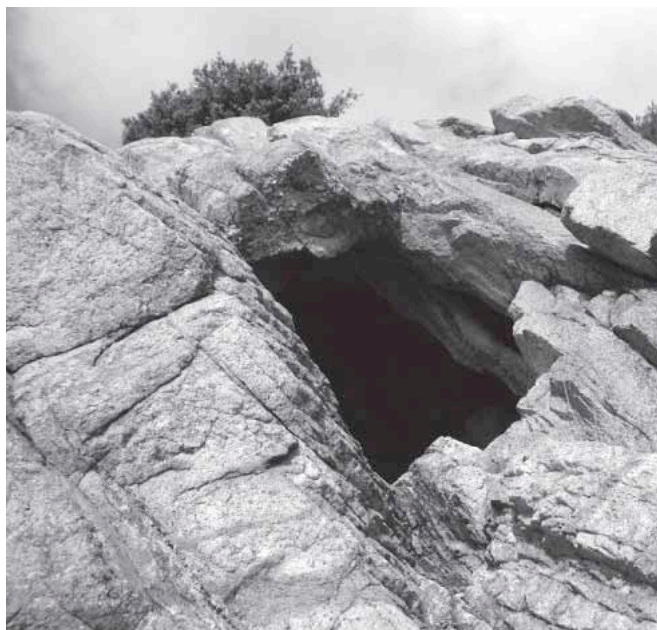

Excavació del poblat ibèric de Burriac. Troballa d'una àmfora

Campanya d'excavació de 1984. Dolia i àmfores romanes trobades al poblat ibèric de Burriac.

Poc conegut, el santuari ibèric de la Cova de les Encantades, al cim del turó de Montcabrer, va ser excavat a principis dels anys noranta per l'equip del Museu de Premià, format per Ramon Coll, Ferran Bayés i Fernando Cazorla, entre altres. També es coneix amb el nom de Cau de les Bones Dones. Pels materials trobats, sobretot peces de mida reduïda, indiquen que hauria estat un indret cultural de llarga durada, entre el segle II aC i el segle I dC. Les ofrenes haurien estat llançades per les escletxes de la roca, algunes dipositades en petits dipòsits tipus *favissae* i altres llançades al pendent del turó. Hom creu que es tractaria d'un santuari dedicat a una deïtat del tipus de les divinitats mares mediterrànies, en versió ibèrica, potser asimilable a Demèter. Es pot fer el paral·lelisme amb les coves santuaris de la zona del País Valencià.

Montcabrer, cova-cau de les Bones Dones o Encantades

Pel que fa a les restes de la ciutat romana republicana d'Ilturo que venen a ocupar bona part de la zona del centre del poble de Cabrera. La seva presència ja havia deixat alguns testimonis d'indícis des de finals del segle XIX, també quan es construeix el poliesportiu, es tenen notícies de troballes. Podem considerar que formen part d'aquest jaciment les restes excavades al mas Català l'any 1993, per Mariana Pérez-Sala i David Farell. Però el gran esdeveniment no es produeix fins a l'any 1997, quan amb les prospeccions prèvies de l'actuació urbanística de Ca l'Arnau – Can Matheu, per part de l'empresa Arqueociència i sota la direcció d'Albert Martín, es detecten les restes d'unes termes romanes, les més antigues de la península Ibèrica.

1998. Aflorament del forn de ca l'Arnau

1997, tasques d'excavació dels banys públics d'Ilturo a Ca l'Arnau, en primer terme el tepidarium i el laconicum circular en la part superior

El perill de destrucció que amenaçava el jaciment esperonà la mobilització d'arqueòlegs i de diverses entitats culturals catalanes per tal que fossin salvaguardades les restes. Gràcies a les reivindicacions d'aquest moviment espontani s'aconseguí que el Servei d'Arqueologia de la Generalitat intervingués en l'afer i així es delimità la zona afectada, la qual, a més de conservar l'establiment termal, constitueix l'embrió d'un gran parc arqueològic ja que, a més, compta amb les restes de dos forns, un d'ells per a la fabricació d'àmfores a l'època augustiana, un dels més ben conservats de Catalunya, així com diversos habitatges d'època antiga. També vinculades amb la trama urbana són les restes de Can Benet, on es conserven els vestigis d'una important domus republicana amb diversos paviments musivaris d'*opus signinum*. No menys importants són les restes de Can Rodon, on també es documenta part de la trama urbana amb el traçat de carrers, així com les restes d'una indústria per al treball dels metalls, així com la presència d'un taller dedicat a la fabricació de vasos de parets fines i les restes d'una vil·la romana del segle I dC. Finalment esmentar les troballes de Ca l'Hostal i Can Masriera, on, en aquest darrer, s'han documentat els fonaments d'un possible edifici cultural.

Vinculat amb l'establiment d'època romano-republicana que ocuparia la vall de Cabrera de Mar a l'antiguitat hi hauria un altre taller d'àmfores, aquest a la zona de Can Pau Ferrer. L'any 1997, després del malaguanyat enderroc de la masia, davant la presència de materials arqueològics es procedí a realitzar unes prospeccions en l'indret, foren executades inicialment per Pere Izquierdo i més tard continuades per Albert Martín. Es posà en evidència que el lloc correspondria a un abocador d'àmfores, imitatives de les formes itàliques, adjacent a un centre productor. Així,

es trobaren una gran quantitat de peces amfòriques classificables dins la forma Dressel 1 citerior, entre les quals diverses amb defectes de cocció, així com també la presència de restes de maons de forn recremats. Aquesta troballa junt amb les del taller de Ca l'Arnau, indiquen com els inicis de la indústria del vi per a l'exportació, ja pròpiament romana, té lloc a la vall de Cabrera entre els anys 130 i 100 aC.

Altres jaciments, també relacionats amb la indústria del vi, però d'època ja plenament romana imperial, serien el de Can Xacó, al veïnat d'Agell, on es va documentar un lacus, excavat per la Secció Arqueològica del Museu de Mataró el 1977 i el de La Peirota, pujant al Montcabrer, segons l'actuació realitzada el gener de l'any 2000 per Antoni Martín, quan es va localitzar la base d'una premsa encaixada en un paviment de *signinum*.

Suport de la premsa de la Peirota

Detall parament intern de la porta meridional del poblat ibèric de Burriac

No podem oblidar-nos del castell de Burriac, propietat de l'Ajuntament de Cabrera i declarat bé cultural d'interés nacional. Des dels anys vuitanta s'hi han estat realitzant diversos treballs arqueològics que varen culminar l'any 1992 quan ACESA, amb l'1 per cent cultural, va finançar els darrers treballs d'excavació i, tot seguit, amb el projecte de l'arquitecte Albert Adell es va restaurar.

conservació encertada i encarada vers la possibilitat que, tard o d'hora, pugui esdevenir un punt d'atracció de turisme cultural. És evident que les moltes singularitats de restes d'època antiga que posseeix el municipi són úniques, no sols a la comarca del Maresme, sinó a nivell de Catalunya, i aquest és un aspecte que s'ha de saber fer valdre i que la gent de Cabrera ha de conèixer.

Amb aquest ràpid recorregut per la història de les descobertes arqueològiques de Cabrera de Mar, ens podem fer una primera aproximació del gran potencial que pot tenir de cara al futur una gestió patrimonial de

Fases evolutives de la fortalesa i reconstrucció 3D. Castell de Burriac

Recreació ideal del castell en temps de Pere Joan Ferrer i Destorrent (s. XV)

Vista aèria del castell de Burriac.

*Casc (helm) ibèric del tipus Montefortino procedent d'una sitja
de Can Miralles-Can Modolell i Dèmeter i fibula procedents de la
necròpoli del Turó dels Dos Pins (s. III-II aC)*

Ibers

Josep Maria Rovira

Introducció

En els segles IV i III aC, el poblat ibèric de Burriac exerceix com a capital política, administrativa i econòmica d'un extens territori, la Laietània, que abasta les actuals comarques del Maresme, Barcelonès, Vallès Oriental, Vallès Occidental i part del Baix Llobregat. Tot i la seva importància, els coneixements que en tenim actualment són escassos perquè s'ha excavat solament un petit percentatge de la seva superfície. Fora les muralles del poblat, abunden també les restes ibèriques: petits establiments rurals, sitges per emmagatzemar cereals, tres necròpolis i una cova natural utilitzada com a santuari.

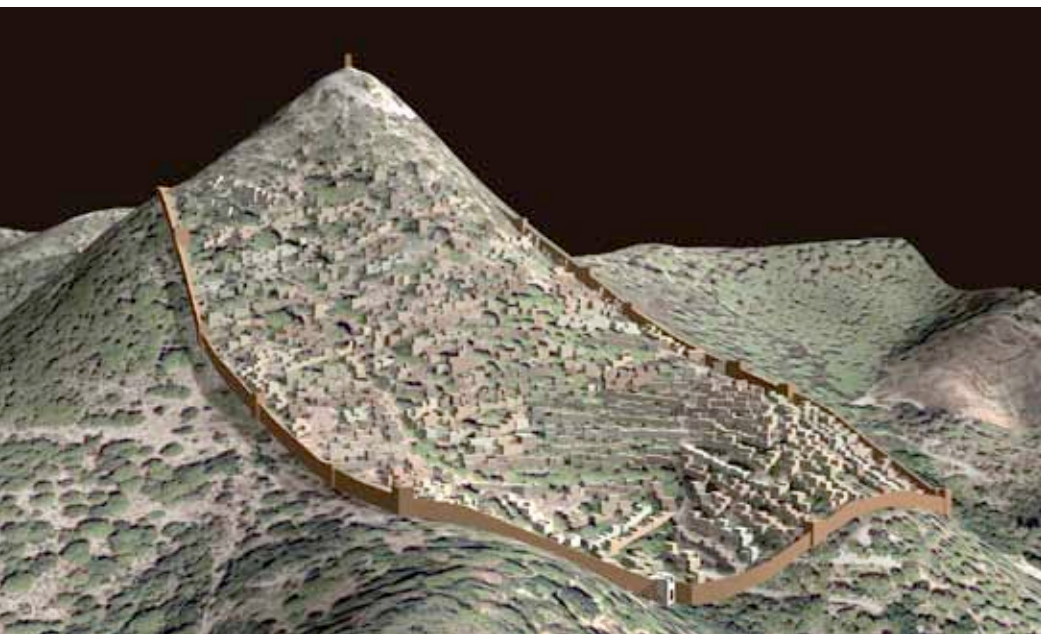
Restitució virtual del poblat ibèric de Burriac, porta meridional i plànol de la regió Laietana

Reconstrucció hipotètica d'un carrer empedrat i d'hàbitats ibèrics

Els ibers van construir el seu poblat al vessant de migdia de la muntanya de Burriac, un lloc immillorable on el confort i la protecció estaven garantits. El Torrent del Castell, que travessa el poblat, comunica aquest amb la vall de Cabrera a través de la porta meridional, i donava accés als camps de conreu situats a la plana.

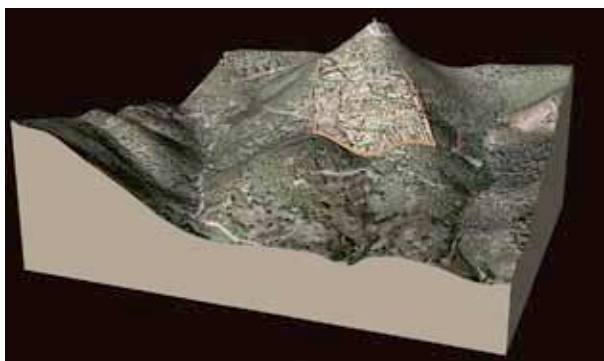
És possible que els ibers donessin al seu *oppidum* el nom d'*Ituro*, ja que aquest és el nom que apareix en caràcters ibèrics a les monedes que s'encunyaren quan els romans s'establiren al territori.

Reconstrucció hipotètica del poblat ibèric de Burriac

Simulació d'un carrer del poblat

Reconstrucció del poblat ibèric situat al vessant de migdia de la muntanya de Burriac

Detall porta romanitzada del poblat ibèric (s. I aC)

Porta meridional del poblat.

Un petit grup de cabanes va ser l'origen del poblat al segle VI aC, i al segle V aC les cases de pedra i fang ja configuren un incipient nucli de població. Als segles IV-III aC, període crucial en què es fixen els trets que caracteritzen el territori laietà, el poblat s'amplia fins a ocupar una gran extensió d'unes 8 Ha i es fortifica amb muralles i torres. Es crea una extensa trama urbana formant terrasses, per adaptar-se al pendent del terreny. És probable que acullís una població que podia arribar als 3.500 habitants. És la seva època d'esplendor, un centre de poder des d'on les elits exerceixen el control polític, econòmic i administratiu del territori laietà. A mitjans del segle II aC es construeix una nova porta i es reforma la muralla oriental: la influència dels nous colons romans hi és present. Al llarg de la primera meitat del segle I aC es produeix el declivi, i el poblat s'abandona a mitjans del segle I aC.

Reconstrucció hipotètica del poblat fortificat de Burriac

Edifici públic

Habitació de les dolia

Conjunt de cases ibèriques (habitacions centrals) del poblat ibèric de Burriac, excavades durant la campanya de l'Arqueologia Contra l'Atur, el 1984, s'hi va localitzar també una sitja que contenia un bon nombre d'àmfores romano-republicanes senceres

Les cases s'adossen les unes a les altres, amb parets mitgeres. Solen tenir una sola planta rectangular, amb una o dues habitacions de 15-20 m², a vegades amb un altell. Per evitar els fums, el foc s'encenia al carrer i a dins les cases només s'hi portaven les brases.

També hi havia edificis públics, de majors dimensions, com el que s'ha trobat a Burriac adossat a la muralla oriental, que tenia una superfície de 45 m² i podia ser un lloc de reunió.

Les cases ibèriques es construïen amb els materials que eren a l'abast: pedra, fang, palla, fusta, canyes... La construcció de la casa començava amb un sòcol de pedra lligada amb fang d'aproximadament un metre d'alçada, que servia de fonamentació dels murs i els aïllava de les humitats.

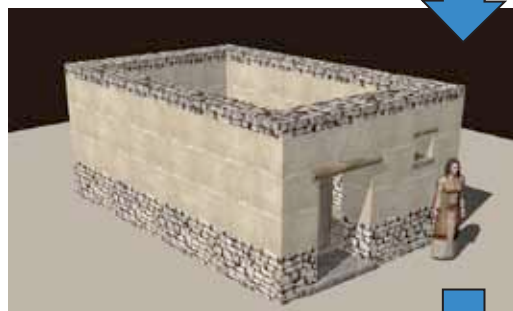
A sobre del sòcol s'hi aixecaven els murs, que podien ser de tàpia (piconant una barreja de sorra, argila i calç dins un encofrat de fusta) o de tovot (apilant petits blocs fets amb fang i palla).

Les portes podien tenir una llinda de fusta, i un llindar de pedra.

Per sostenir la coberta s'utilitzava un embigat de troncs, fixats amb pedres als murs. Les cobertes podien tenir un lleuger pendent o ser totalment planes, com la que hem representat en el dibuix.

A sobre les bigues s'hi posava un encanyissat.

El canyís es cobria amb una barreja de fang i palla, ja que fins a l'arribada dels romans no es va adoptar l'ús de les teules. Una trapa de fusta permetria tant la sortida de fums com l'accés a la coberta, que era un espai més de la casa.

Seqüència constructiva d'una casa ibèrica

Poblat ibèric de Burriac vist des del cim de la muntanya.

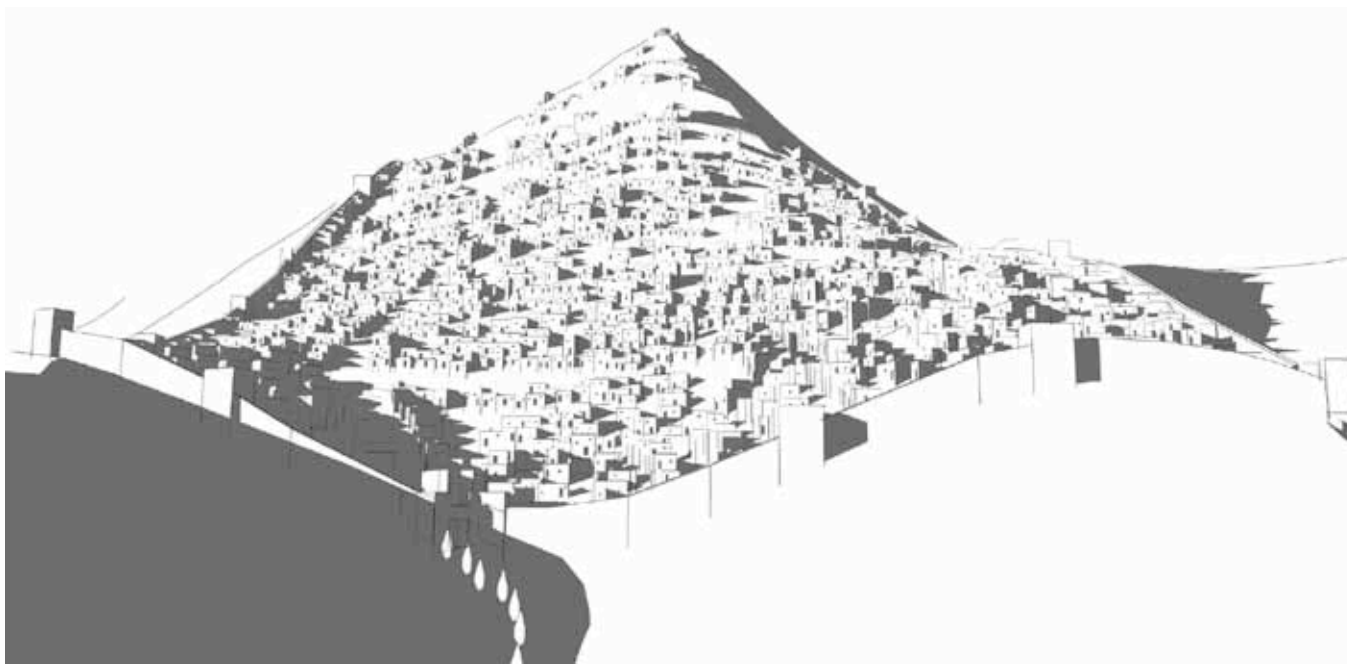
Edifici públic del poblat ibèric de Burriac

*Edifici
públic*

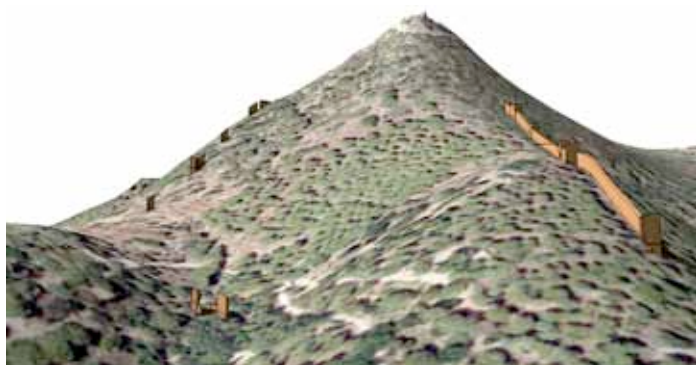
Dolia i àmfores romanes trobades al poblat ibèric en la campanya d'excavació de 1984

El poblat ibèric vist des del sud

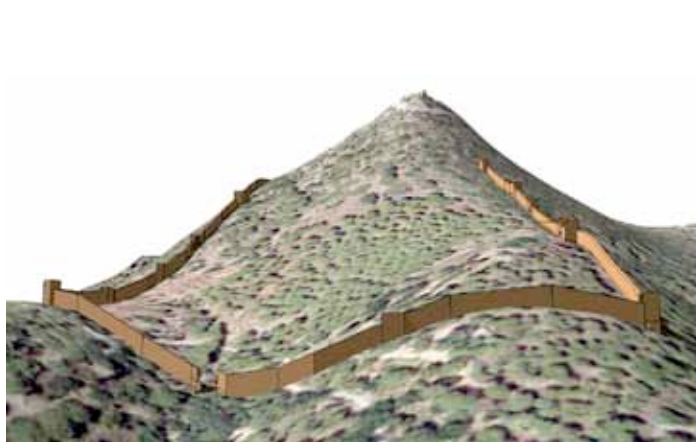
Detall porta meridional

Reconstrucció hipotètica de les muralles i torres de defensa documentades, en primer terme la porta meridional del poblat ibèric de Burriac

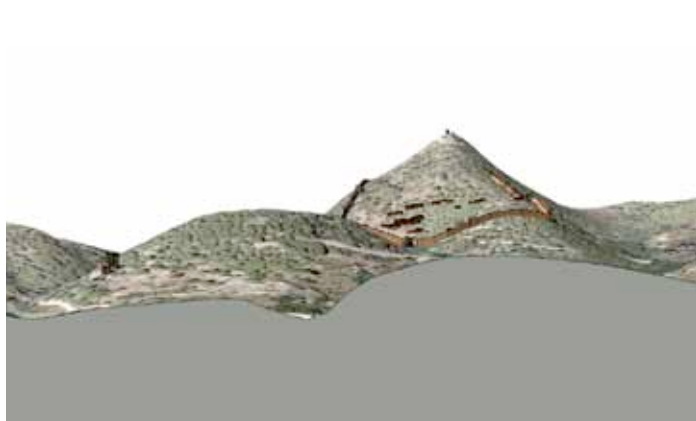
Torre de ponent

Restitució recinte emmurallat

Torre de la muralla oriental

Reconstrucció recinte emmurallat i torre dels Dos Pins en primer terme. Al centre del poblat les habitacions excavades en diverses campanyes

Kalathos ibèric provinent d'una sitja de Cabrera de Mar.

Les sitges eren uns dipòsits de forma normalment ovoïdals, practicats sota terra destinats a l'emmagatzematge i la conservació de diversos productes especialment cereals com el blat i altres grans, llavors, pinso, etc. A Cabrera de Mar s'han documentat varis camps de sitges (agrupació de sitges) probablement per a proveir el poblat ibèric de Burriac o comerciar, destaquem per la seva importància el camp de sitges de Can Miralles-Can Modolell al voltant de la masia de Can Bartomeu

Muralles i torres, les fortificacions

..... ell els manà apropar-se a la muralla per assaltar-la.....van reconèixer l'armament i les insígnies, recordant que sovint havien passejat impunement pels seus camps i tantes vegades havien començat batalles els havíem derrotat..... i posats en fuga, oberta de cop una porta, tots es van llançar contra ells.
(Titus Livi, *Ab Urbe Condita*, 34,20)

Aquest text de Titus Livi que il·lustra els conflictes entre lacetans i ausetans, exemplifica les rivalitats i enfrontaments que es produïen sovint entre els pobles ibers. Aquest ambient de guerra endèmica justifica l'afany dels ibers de defensar el seu poblat amb una potent muralla, a més de la seguretat, les muralles i fortificacions són un element de prestigi i símbol de poder que permet a les elits mantenir el domini i la cohesió interna dels poblats. Plató justifica a l'obra, Les lleis 778-779. P. 120, l'alt valor simbòlic de les muralles.

Ja hem comentat anteriorment que el poblat es fortifica al segle IV aC; una potent muralla amb torres a intervals regulars garantien el control visual del territori, resistir situacions de setge prolongats i la defensa davant l'atac. La construcció del recinte emmurallat va precedida d'un estudi acurat del terreny que denota coneixements poliorcètics. La muralla aprofita els accidents geogràfics amb la finalitat de cobrir visualment la zona mitjançant tècniques de flanqueig i de defensa, l'objectiu d'una banda era que tot el perímetre exterior de les fortificacions quedés sota el foc de les torres i muralles i de l'altra i no deixar cap angle mort.

La muralla del poblat ibèric té forma d'“U”, l'orografia rocosa i abrupta de l'extrem nord i el cim de la muntanya és la muralla natural que tanca tot el recinte.

Les excavacions han posat al descobert un tram força recte situat a l'est, d'uns 350 metres de llargada que va de nord a sud, situat a intervals variables que van dels trenta al centenar de metres, hi ha 5 torres de defensa, i situat a l'oest hi ha un tram de muralla discontinua d'uns 150 m amb una torre de defensa. Aquest discorre paral·lel a l'altre tram. En el sector més meridional hi trobem la porta principal d'accés al poblat.

Al conjunt cal sumar-hi un lloc de guaita situat al cim de la muntanya de Burriac de 401 metres, el millor lloc des don es podia controlar visualment tota la vall, bona part de la Laietània, els poblats, les aldees, les granges veïnes i les vies que comunicaven la costa amb l'interior, es probable que hi hagués més torres de guaita a altres cims propers com el turó de l'Infern, Montcabrer i el turó dels Oriols.

Per controlar una zona propera al poblat no visible des de les muralles es construeix la Torre dels Dos Pins, talaia avançada que es troba uns 300 metres fora del poblat.

Però, com eren aquestes muralles?

...cap mur reforçat amb terra pot trencar-se per cap ariet i en el cas que fos enderrocada la pedra, la massa de terra que va ser piconada a l'interior de les parets resisteix com un mur els assalts”...

(Vegeci Epit. Rei. Mil III,4)

Bona part de les muralles del poblat de Burriac estaven construïdes almenys fins a certa alçada amb un doble mur de pedra amb l'interior reomplert de terra piconada, el mateix tipus de muralla que descriu l'autor llatí Vegeci.

La resta de muralles i torres estaven construïdes amb un mur únic que constava d'un sòcol atalussat fet amb grans pedres lligades amb fang, i paret de tàpia al damunt, l'amplada oscil·la entre els 3 i 4 colzes (uns 45 cm per colze) i una alçada variable de 6 a 8 metres.

La tàpia es generalitza perquè, tal com diu Vegeci, és capaç de resistir l'impacte sec d'un projectil o ariet, sense trencar-se, contràriament les muralles fetes de pedra se solen fragmentar i enfonsar.

És significatiu el relat de Plini el Vell sobre les excel·lències i abast de l'ús de tàpia, vàlid tant per a l'arquitectura domèstica com per a les fortificacions.

.....I doncs, Potser no hi ha a l'Àfrica ni a Hispània parets de fang que anomenem “tapial”, perquè, més que construir-les peça a peça, es fan omplint una parada feta amb dos taulons col·locats un a cada costat, parets que duren segles, sense que les malmetin les pluges, els vents ni el foc, sent més fort que qualsevol classe de morter?.....

Plini, Història Natural, XXXV, 48.

Detall sòcol de muralla

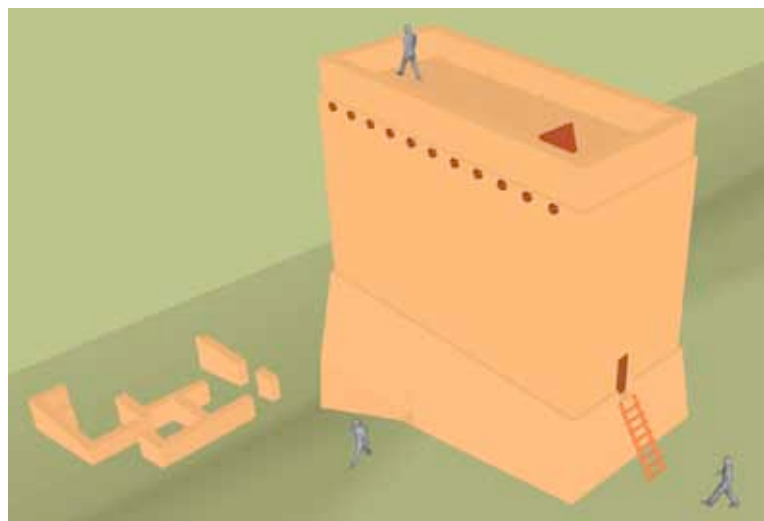

Recreació hipotètica de la talaia del cim de Burriac, destacaments de vigilància i control iber (IV-III aC) i forni romà (II-I aC)

Detalls fortificacions, torres i muralles

Torre dels Dos Pins, una torre singular

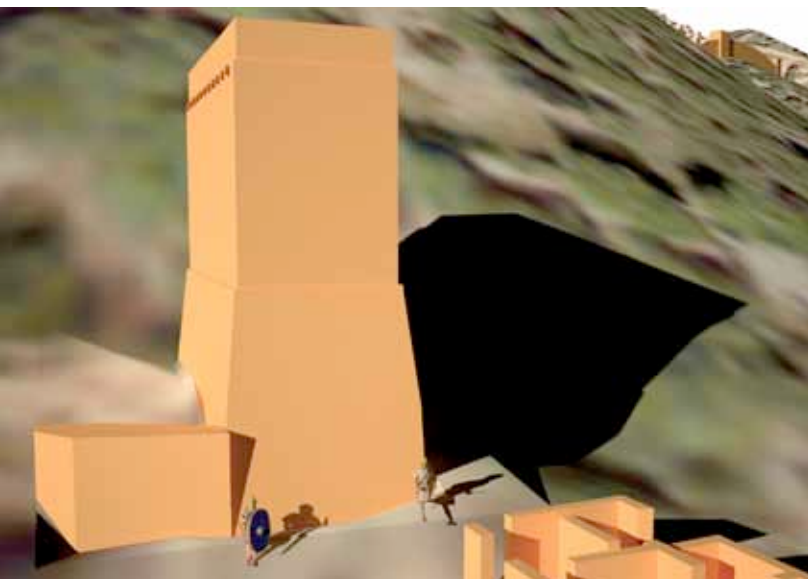
Reconstrucció de la torre dels Dos Pins

Al turó dels Dos Pins, a uns 300 m del poblat, hi trobem les restes arqueològiques d'una talaia monumental; situada estratègicament per dominar visualment la zona plana de la vall de Cabrera i la riera de Cabrera, via d'accés a la porta de ponent del poblat tot aquest sector no podia ser controlat visualment des del poblat.

La torre té unes dimensions considerables i es construeix en un terreny de fort pendent. Per recolzar els murs de la torre i salvar el pendent es va retallar la roca formant grans esglaons, sobre aquests s'hi basteix la torre amb uns murs de pedra lligada amb fang amb amplades considerables de 2,70 m a 1,10 m. Per l'amplada dels murs sabem que possiblement deuria tenir una alçada considerable, d'uns 14 metres distribuïts en tres o quatre plantes.

La torre es construeix a finals del segle III aC, sobre el sòcol fet amb grans pedres lligades amb fang, s'hi basteix al damunt la resta de construcció, que deuria ser amb tàpia o tovet.

Però tan singular edifici va tenir una duració de només 30 anys, la Torre va ser desmantellada i espoliada a inicis del segle II aC, possiblement per disposició del cònsol Marc Porcí Cató en resposta a les revoltes indígenes. Cató va ordenar la destrucció i desmuntatge de totes les fortificacions ibèriques, el següent relat de Polyenus (vegeu pàgina 43) explica la perspicax estratagema o ardit que Cató fa servir perquè els ibers acatin les ordres i desmantellin totes les seves defenses.

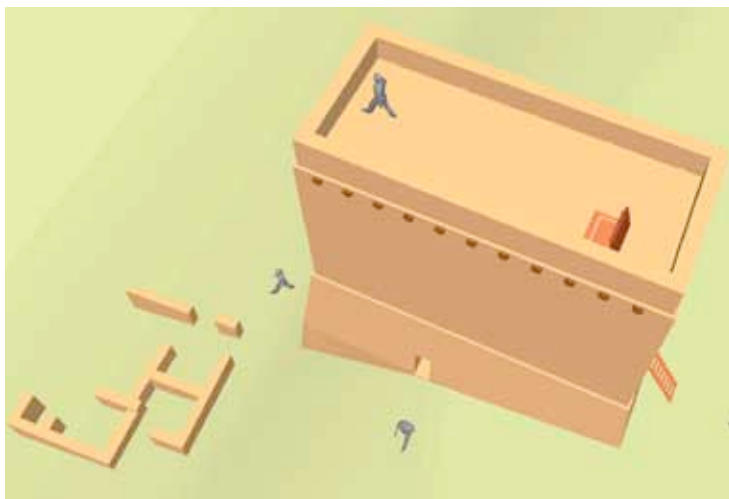
Poblat ibèric de Burriac i torre dels Dos Pins en primer terme

Parament (sòcol de fonamentació) torre dels Dos Pins

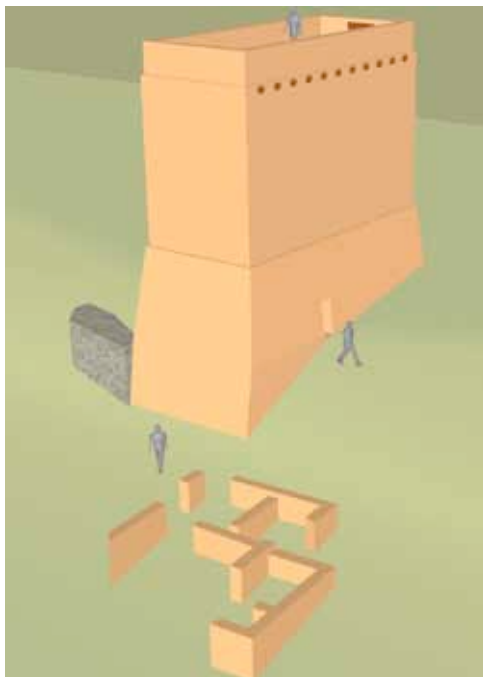
La talaia, està situada en un punt des del qual es domina visualment la riera de Cabrera, des de l'embocadura fins més amunt del turó dels Dos Pins, probable camí d'accés des del mar, aquesta àrea queda oculta des de les defenses del poblat. Això fa que els seus excavadors la interpretessin com un punt de guaita i control del territori.

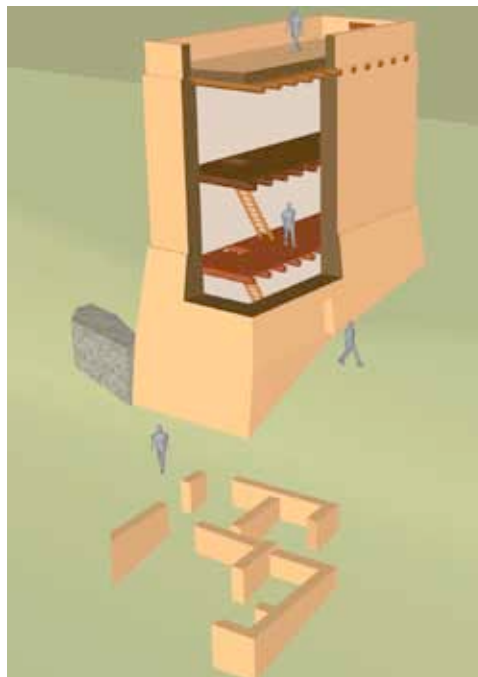
Reconstrucció hipotètica de la torre dels Dos Pins

Estances ibèriques adossades a la torre del Turó dels Dos Pins

Torre dels Dos Pins, vista des del sud

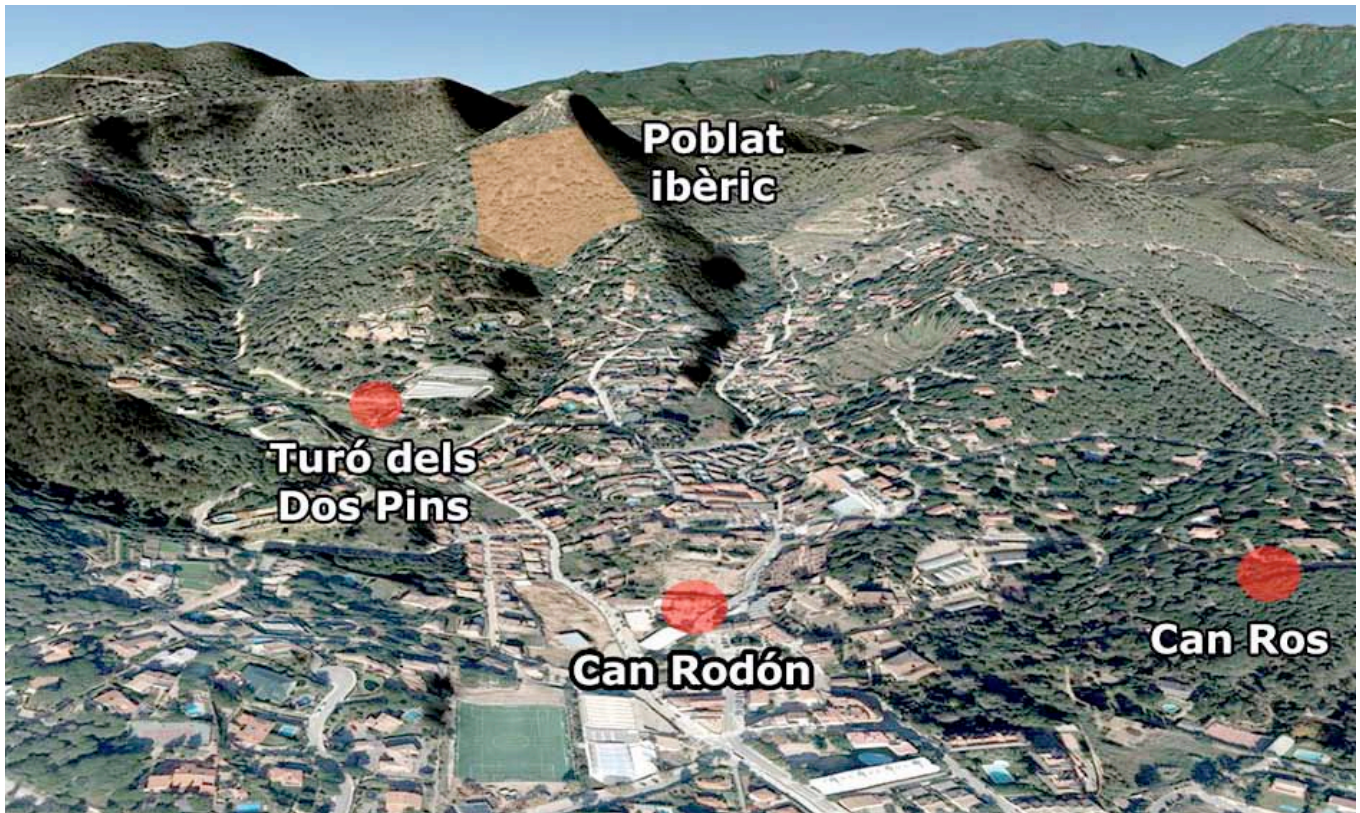

Secció

(Després que les havien portat,)
 ...va entregar una sola carta a dos homes de cada ciutat, els va donar ordres que tots tornessin el mateix dia i les llegissin als seus conciutadans. Quan van tornar van llegir l'escrit "destruïu les muralles". Doncs bé, cada ciutat, al no tenir oportunitat d'enviar un ambaixador a les ciutats properes, temerós cada poble que, al obeir els demés, ells fossin els únics en no fer-ho caïessin en l'esclavitud, d'aquesta manera tots a la vegada van assolir les seves muralles.

(Polyaenus 8, 7)

Can Rodon, Turó dels Dos Pins i Can Ros, les tres necròpolis ibèriques

Situació de les tres necròpolis ibèriques i del poblat ibèric de Burriac

A la Laietània s'han descobert moltes restes de poblats ibèrics, però només a Cabrera de Mar s'han trobat els llocs on enterraven els seus difunts: les necròpolis. Així, avui sabem que el poblat de Burriac disposava d'un mínim de tres necròpolis: can Rodon (14 tombes descobertes), can Ros (5 tombes) i la del turó dels Dos Pins (94 tombes).

Les necròpolis s'ubiquen fora del poblat, però mantenint-hi una relació visual directa.

No hi ha tombes que destaquin envers les altres per la seva riquesa, la qual cosa fa pensar que la societat no devia estar gaire jerarquitzada. De tota manera, cal tenir en compte que el nombre d'enterraments trobats, respecte al total de la població que devia viure al poblat d'*Ilturo*, és molt baix i no cobreixen tots els períodes ibèrics, o sigui que possiblement els rituals funeraris eren reservats només a l'elit.

Thymiateria –representació en fang cuit del cap de la deessa Demèter– procedent de la necròpoli del turó dels Dos Pins

Els ibers practicaven la cremació dels cadàvers, en un lloc anomenat ustrinum. A can Rodon s'ha trobat recentment una estructura que podia haver estat un ustrinum, encara que l'absència de restes de foc fa pensar que no va arribar a ser utilitzat mai.

Vestit amb les seves millors gales i ornaments, el cadàver era col·locat damunt una pira acompanyat de les seves armes i era incinerat.

Un cop acabada la cremació, es separaven de les cendres les restes òssies i es dipositaven a l'urna cinerària, que en molts casos era una àmfora ibèrica, que després era enterrada dins la tomba. Amb la tomba oberta, els participants en el ritual efectuaven un banquet funerari.

Cal tenir en compte que no ens ha arribat cap text que ens informi sobre les creences i rituals practicats pels ibers, i per tant tot el que sabem ho hem de deduir de les restes arqueològiques i per les dades que tenim d'altres pobles de la Mediterrània que compartien els mateixos rituals.

Seqüència d'incineració d'un guerrer iber en l'ustrinum i col·locació en l'urna de les restes del difunt

La necròpolis del turó dels Dos Pins és la més important de les descobertes fins ara a Cabrera de Mar, amb 94 tombes localitzades i una cronologia entre la segona meitat del s. III aC i començaments del s. II aC.

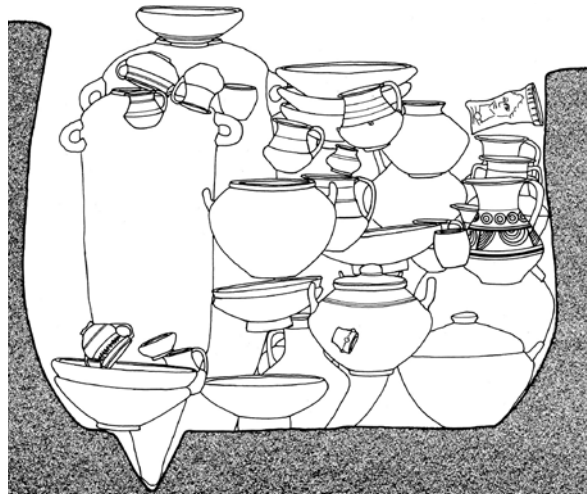
Les tombes consisteixen en un forat fet en el sauló, algunes de forma rodona i altres amb forma de ronyó. Feien aproximadament un metre de diàmetre i un metre de fondària. En el fons s'hi feien dos forats cònics per encabir-hi els fons de les dues àmfores, una que contenia les restes del difunt i l'altra algun tipus de líquid, no determinat encara amb seguretat.

Tomba número 51 de la necropolis dels Dos Pins

De totes les tombes excavades, només la tomba 51 estava intacta, les altres havien estat malmeses pels antics torrents i pels conreus. Aquesta tomba també és singular perquè, així com a les altres hi havia enterrats un o dos individus per tomba, aquí n'hi ha set: tres adults i quatre infants. Tots ells van ser enterrats en el mateix moment, o sigui que devien ser víctimes d'algun accident o epidèmia.

Pels objectes que contenia, es calcula per a aquesta tomba una cronologia del 250-225 aC

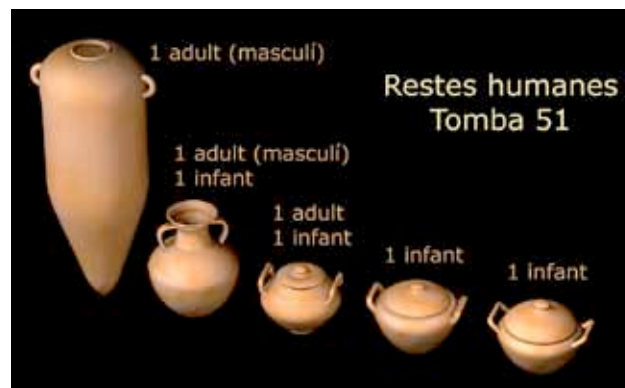
Tomba número 51 de la necropolis dels Dos Pins, secció

A més dels recipients que contenien les restes dels difunts, dins la tomba es dipositava tot un seguit d'objectes. El dipòsit funerari que conté la tomba 51 és excepcional, amb un total de 83 peces: recipients ceràmics, armament, objectes d'ornamentació personal, etc. També hi ha restes de fauna (ovella o cabra i petites aus), que podrien respondre a la voluntat de fer participar el difunt en el darrer àpat amb els seus companys i familiars, o bé assegurar la seva alimentació en el més enllà.

Tomba número 51 de la necropoli dels Dos Pins

Croquis d'una tomba ibèrica excavada per Rubio de la Serna

Urnes cineraries de la Tomba número 51 on hi ha disposades les restes de set individus: tres adults i quatre infants

Reconstrucció 3D de la Tomba núm. 51 amb tot l'aixovar: Necròpoli dels Dos Pins

La ceràmica a torn. Els objectes més abundants en el dipòsit funerari són els recipients ceràmics, sobretot els de producció local. I entre aquests, la ceràmica oxidada feta a torn és la més comuna. D'excel·lent qualitat, era feta en tallers especialitzats, situats fora els poblats. El seu color ataronjat es deu a la presència d'oxigen durant el procés de cocció en el forn, i per això rep el nom d'oxidada. El repertori de formes és molt variat: gerres i gerretes, tasses, vasos, bols i plats, urnes, etc.

Les àmfores eren grans recipients, amb capacitat d'uns 40 o 50 litres. Són també ceràmiques oxidades, però per les seves grans dimensions s'havien de modelar a torn per parts que es muntaven al final. Les analítiques fetes mostren que el seu contingut era sobretot cervesa.

La ceràmica grisa també era feta a torn com la ceràmica oxidada, però durant la cocció es tapaven les entrades d'aire en el forn, de tal manera que la llenya havia d'agafar l'oxigen present a l'argila per continuar amb la combustió, i això donava lloc a unes ceràmiques de color gris. La forma més característica és la gerreta bitroncocònica, però també hi ha gerres, plats, bols, vasos, i imitacions de ceràmiques gregues com l'askos.

La ceràmica feta a mà era modelada amb sense l'ajut del torn ni de forns especialitzats. Es fabricava a escala domèstica, i la cocció es feia en un forat fet a terra. Seguia la tradició de les ceràmiques de l'edat del bronze, i el model habitual eren les olles que havien d'anar al foc, ja que eren molt resistents. Els exemplars de la tomba 51 eren, però, vasets emprats com a vaixel·la.

Les ceràmiques d'importació constituïen un element de prestigi entre els ibers. Les que trobem a la tomba 51 eren fabricades majoritàriament als tallers de la colònia de Rhode (l'actual Roses), i eren d'un tipus que anomenem “de vernís negre”, per la superfície lluent de color negre que presenten. Entre les formes representades a Cabrera de Mar tenim diversos bols i una cràtera

Les armes o el que havia quedat de les armes del difunt després de la incineració s'inutilitzava, doblegant les espases o esmussant-los el tall picant contra una pedra. Dels escuts i les llances només en queden les parts de ferro, ja que la resta era de fusta i es consumia a la pira funerària. A partir de les armes trobades a Cabrera s'ha pogut reconstruir quina seria la panòpia bàsica del guerrer laietà: l'espasa recta de tipus La Tène, l'escut de forma rectangular o ovalada, i la llança. La presència d'armes en una tomba no vol dir necessàriament que es tractés d'un guerrer, sinó que s'ha considerat com un símbol de la pertinença del difunt a un grup privilegiat, de la seva condició aristocràtica

Entre els objectes que contenia la tomba destaquen tres thymiateria –representacions en fang cuit del cap de la deessa Demèter– originàries de Sicília però amb àmplia difusió posterior per tota la Mediterrània occidental. Demèter era una divinitat grega relacionada amb l'agricultura i la mort. Es creu que entre els ibers s'associava a alguna divinitat agrària local, atès el pes enorme que tenia la vida rural en la societat ibèrica. La funció originària de les thymiateria era la de cremadors de perfums, però en el món ibèric sembla que no se'ls donava aquesta utilitat, ja que no presenten senyals d'haver estat en contacte amb el foc. També tenen un fort element simbòlic les closques d'ou trobades dins la tomba, ja que l'ou representa el cicle de la vida, el seu inici i el seu final.

Com ja hem dit, les tombes eren senzills forats fets a terra on es dipositaven les restes de la cremació i altres objectes del dipòsit funerari. Suposem que tota l'operació es feia seguint un ritual força complex, però ara per ara no en tenim cap dada.

L'enterrament a les necròpolis estava reservat només als individus pertanyents a les classes dominants. Quin era el tractament que rebien els difunts de la resta d'habitants del poblat? Un cop més hem de confessar la nostra ignorància, en espera que noves descobertes ens en donin alguna pista.

Un cop dipositades les ofrenes, es segellava la tomba amb grans lloses planes.

Les tombes d'Ilturo no tenien cap element extern per senyalitzar-les, excepte potser un petit túmul de terra del qual no han quedat restes. No trobem aquí cap de les manifestacions escultòriques i arquitectòniques que caracteritzen les tombes del sud de la península, posant de manifest un cop més que allò que anomenem "cultura ibèrica" agrupa un seguit de pobles amb alguns trets comuns però també amb importants diferències socials i culturals.

*Seqüència, procés de
segellat d'una tomba
amb grans lloses*

Vista de les dues espases de la tomba número 51

Seqüències de l'excavació de la tomba número 51 de la necròpoli dels Dos Pins

Sivelles de cinturó ibèric conservades al Museu d'Arqueologia de Catalunya a Barcelona provinents de l'excavació de Rubio de la Serna a Can Rodon

Ryhton de ceràmica de vernís negre púnic de procedència itàlica provinent de l'excavació de Rubio de la Serna a la necròpoli de Can Rodon

Lekhytos suditàlic de l'excavació de Rubio de la Serna a la necròpoli de Can Rodon

Cràtera de vernís negre conservada al Museu d'Arqueologia de Catalunya a Barcelona provinent de l'excavació de Rubio de la Serna a la necròpoli de Can Rodon

Cova de les Bones Dones, el santuari ibèric

Conegut també amb el nom de Les Encantades, Cau de les Bones Dones o de les Males Dones, és una petita cova o entrada rocallosa que es troba en el punt més elevat del turó de Montcabrer, al vessant de migdia de la muntanya. Per arribar-hi, cal pujar per un terreny força rocallós, abrupte i de fort pendent. La cova es troba en terme municipal de Cabrera de Mar i la zona arqueològica s'estén també pels límits de Cabrera de Mar i Cabrils, el jaciment està format per la cova enfront de la qual s'hi ha trobat gran quantitat de ceràmica antiga: sobretot prehistòrica ibèrica i romana.

L'alçada del turó de la Creu o Montcabrer és de 312 metres sobre el nivell del mar i el pendent en direcció a la costa és molt pronunciat. Tot i que el coneixement de l'existència d'aquest jaciment és molt antic no s'ha estudiat en profunditat fins als anys noranta.

S'ha interpretat la cova de les Encantades com un centre de culte d'època ibèrica. S'inscriu, segons els autors que l'han estudiat, entre les anomenades covesantuari ibèriques, definides pel professor Miquel Tarradell. Cronològicament van funcionar com a covesantuari entre els segles IV i I a.C.

Entrada de la cova

Els materials trobats ens indiquen que hauria estat un indret cultural, un centre de culte de llarga durada. Sobretot, s'hi troben fragments que pertanyen a peces de mida reduïda, així com dos fragments de terracotes que pertanyen a la representació de la deessa Demèter, un possible betil de granit. Com a materials més moderns, tenim els fragments de sigil·lata aretina de vernís vermell, que es poden datar entorn del canvi d'era i, fins i tot, residualment, ceràmica africana comuna de la «vora fumada», datable cap al 100 dC. Sembla que les ofrenes serien llançades per les escletxes de la roca, algunes dipositades en petits dipòsits tipus *favis-sae* i altres llençades en el pendent del turó.

Els arqueòlegs que varen treballar en el jaciment, tenint present la troballa de dos fragments de terracotes que representaven la deessa Demèter i la mateixa cova, consideren que es tractaria, com a molt probable, d'un santuari dedicat a una deïtat del tipus de les deeses mares mediterrànies en versió ibèrica, potser assimilable a les Demèter. Els paral·lels de coves santuaris els trobem, sobretot, a la zona del País Valencià.

Pels materials trobats, es pot deduir que el moment àlgid de culte tindria lloc, aproximadament, des de la segona meitat del segle II aC fins a la meitat de l'I aC, la qual cosa, a més, ens ve a coincideix plenament amb les dades de funcionament de l'establiment romanorepublicà de Can Rodon, Ca l'Arnau i Can Benet. A més, cal aclarir que la datació que acabem de comentar, referent a aquest santuari, es va apuntar quan encara ni tan sols s'havien descobert les termes de Ca l'Arnau.

Planta del Cau de les Bones Dones dibuixat per M. Ribas

*Àmfora Dressel 1 citerior procedent de la vall de Cabrera
de Mar; cap de senglar de terracota de procedència itàlica
(brollador d'una font o gàrgola) trobat a Ca l'Arnau i Lar de
bronze trobat al clos arqueològic de Can Rodon*

— Romans

Josep Maria Rovira

Salve!
Quid agis?

Introducció

Si Cabrera ja ocupava un lloc de primer ordre dins l'arqueologia per les seves restes ibèriques, les darreres excavacions estan traient a la llum tota una ciutat romana d'època republicana que, juntament amb Empúries i *Tarraco*, serien les tres localitats clau des d'on es va iniciar la romanització del territori català. Aquesta romanització comportava també l'explotació dels recursos, centrada en el conreu de la vinya i la producció vinícola. Per això trobem a Cabrera les restes d'aquesta activitat en la terrisseria de Ca l'Arnau i la premsa de vi de La Peirotà.

També el jaciment de Can Modolell ha proporcionat excepcionals testimonis del culte al déu Mitra, així com les restes d'una sumptuosa *domus*, Can Benet.

Si el poblat de Burriac havia estat el centre de poder i capital de la Laietània des don les elits i els cabdills van exercir el control polític, econòmic i administratiu del territori laietà fins aquest moment, a partir d'aleshores l'estat romà va decidir de construir un nou centre polític i administratiu al subsòl de l'actual nucli antic del poble de Cabrera, per tal de sotmetre i imposar els seus models als pobles ibers, és a dir per romanitzar. La ciutat romana d'*Illuro* és la nova residència tant del governador com del seus delegats, els cobradors d'impostos, funcionaris, així com també de les elits indígenes que havien assolit el grau de confiança o integració necessària per als itàlics.

*Triens de bronze
encunyat a Illuro*

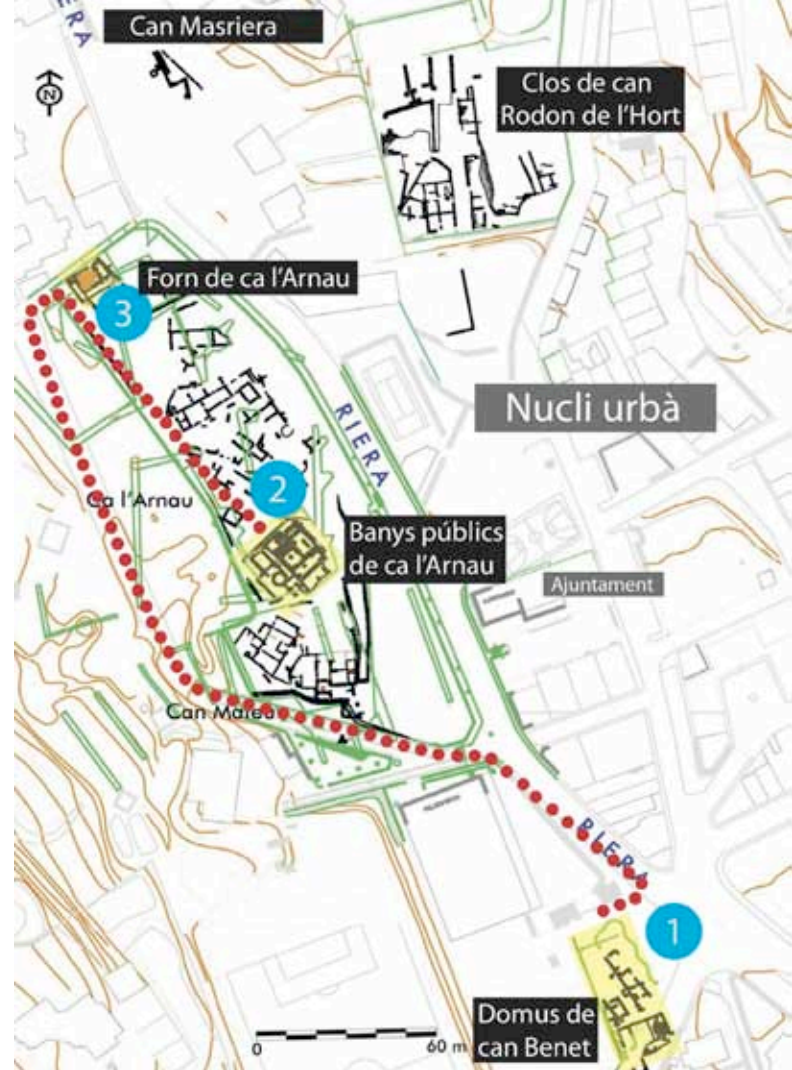
La nova ciutat d'època republicana (150-90 aC) és juntament amb Empúries i Tarragona una de les tres localitats clau des d'on es va iniciar la romanització del territori català. Aquesta romanització comportava també l'explotació dels recursos. La viticultura va esdevenir el principal motor econòmic de la regió laietana amb una quantiosa producció de vi destinat a les legions de Britània, Germània, la Gàl·lia i la península Itàlica.

Grosso modo la ciutat d'*Illuro* aflora en els jaciments de Ca l'Arnau-Can Mateu, Can Benet, Can Rodon, Can Masriera, l'Hostal, la Guardiola, carrer Agustí Vendrell, Ca l'Espanyó, Can Pau ferrer i el Mas Català.

Illuro va ocupar una superfície considerable encara per determinar. Ocupant els solars on avui hi ha els jaciments i closos arqueològics descrits en el paràgraf anterior. Els edificis més destacables d'aquesta ciutat són els banys romans d'*Illuro* (les termes públiques més antigues d'Hispania), la *domus* de Can Benet (casa d'inspiració itàlica i/o possible edifici de caràcter públic) al costat d'unes possibles casernes (bateria d'habitacions quadrades amb llar sobre teula molt semblants a les casernes d'algunes fortificacions romanes del limes germànic) o cases per al servei, el possible temple de quatre columnes de Can Masriera, i tot un entramat urbà amb eixos viaris de longituds i amplades considerables, el principal dels quals discorre de nord (plaça del poble) al sud (ajuntament) són els testimonis d'aquest establiment que després, per raons encara poc conegudes, s'abandonà en favor de la construcció *ex novo* de la veïna ciutat d'*Iluro*, l'actual Mataró.

Al cim de Burriac (talaia natural) des de temps remots hi ha hagut presència humana, així ho testifiquen unes estructures ibèriques i romanes documentades que fan possible pensar en un petit fortí militar romà de vigilància i control del territori.

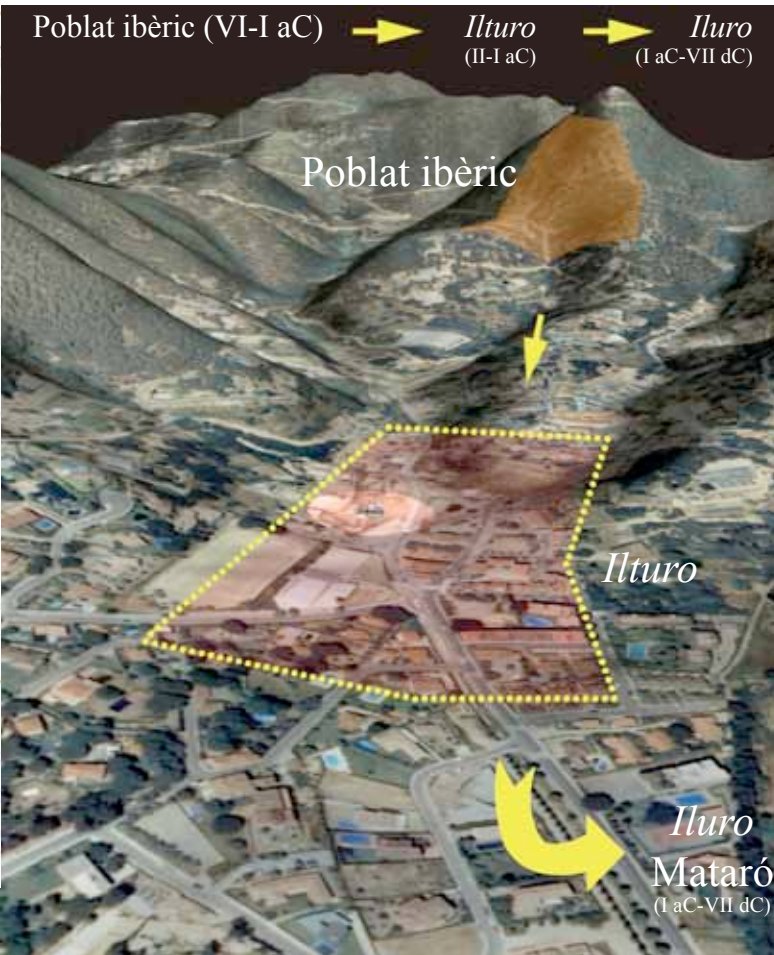
Plànol de situació dels closos arqueològics de Ca l'Arnau-Can Mateu amb els banys públics d'Ilturo (2), el forn de Ca l'Arnau (3), Can Rodon i Can Benet (1) i emplaçament de Can Masriera (possible temple romà) al subsòl del nucli urbà de Cabrera de Mar.

Recreació de la domus de can Benet. Vista zenital

Recreació 3D de la domus de Can Benet inserida en la trama urbana de la ciutat republicana d'Ilturo, un dels edificis destacables

Del poblat ibèric de Burriac (VI-I aC) a Iluro-Cabrera de Mar (II-I aC), i d'Iluro a Iluro (I aC-VII dC), l'actual Mataró

De color verd, hipòtesi de delimitació perimetral de la ciutat romana d'Iluro amb els principals jaciments: Ca l'Arnau-Can Mateu, Can Benet, Can Rodon, Can Masriera, l'Hostal, la Guardiola, carrer Agustí Vendrell, Ca l'Espanyó, carrer Barcelona, Can Pau Ferrer i Mas Català (en vermell)

Tal com es mostra en la il·lustració de l'esquerra la ciutat d'Iluro, per raons encara poc conegudes, s'abandonà en favor de la construcció ex novo de la veïna ciutat d'Iluro (Mataró).

Alguns autors apunten que l'abandonament d'Iluro (Cabrera de Mar) a favor d'Iluro (Mataró) es va produir per raons geoestratègiques que podrien tenir relació amb el comerç del vi en relació a unes millors instal·lacions portuàries i d'emmagatzematge d'excedents, sobretot del vi destinat a l'exportació.

Clos de Can Rodon vist des de la plaça de l'Església

Vista zenital dels banys públics d'Ilturo o termes de Ca l'Arnau, un edifici destacable de la ciutat d'Ilturo per la seva singularitat. 1a hipòtesi de restitució

Fotografia aèria dels closos arqueològics de Ca l'Arnau-Can Mateu i Can Rodon al nucli urbà de Cabrera de Mar

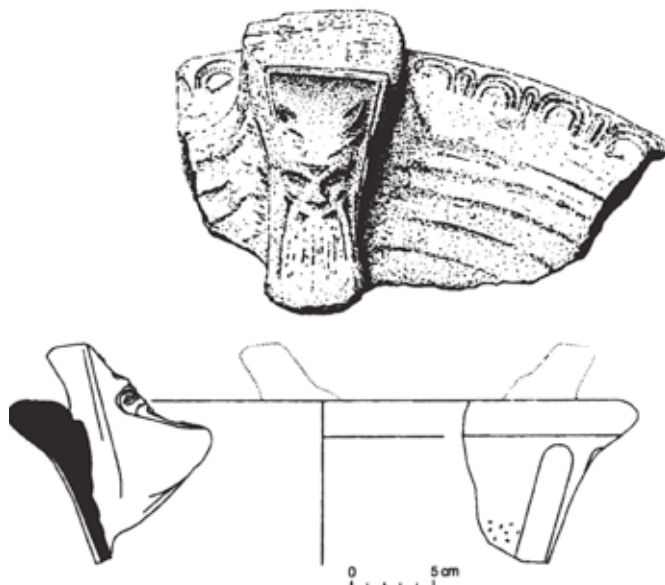

Topònim Ilturo

Ja per acabar cal dir que *Ilturo* és el topònim, el nom que es pot llegir a les monedes amb textos i iconografia ibèrics encunyades a Cabrera de Mar. Abans de sortir a la llum els jaciments de Ca l'Arnau-Can Mateu i de Can Rodon de l'Hort els numismàtics, els historiadors i els arqueòlegs atribuïem la producció de la moneda d'*Ilturo* al poblat ibèric de Burriac, citant el poblat com el poblat ibèric d'*Ilturo*.

La descoberta dels jaciments romans d'època republicana al subsòl del nucli urbà de Cabrera, posa a la llum el taller o seca on s'encunyaven aquestes monedes, situat a la part sud del clos de Can Rodón de l'Hort. Aquest fet motiva que donem el nom d'*Ilturo* a la ciutat romanarepublicana.

Els darrers estudis de numismàtica ibèrica reforcen la idea que les monedes ibèriques d'arreu amb textos i iconografia ibèrics tenen un origen romà, amb metrologia (pesos, mides i mesures) romanes, segurament per fer més fàcil el cobrament d'impostos i transaccions amb la població ibera i per pagar les legions.

Croquis del klibalos o braser de terracota amb decoració d'un cap de Silè trobat a Ca l'Hostal. La relació d'aquesta mena de peces amb llocs de culte i/o espais de representació pública és molt evident.

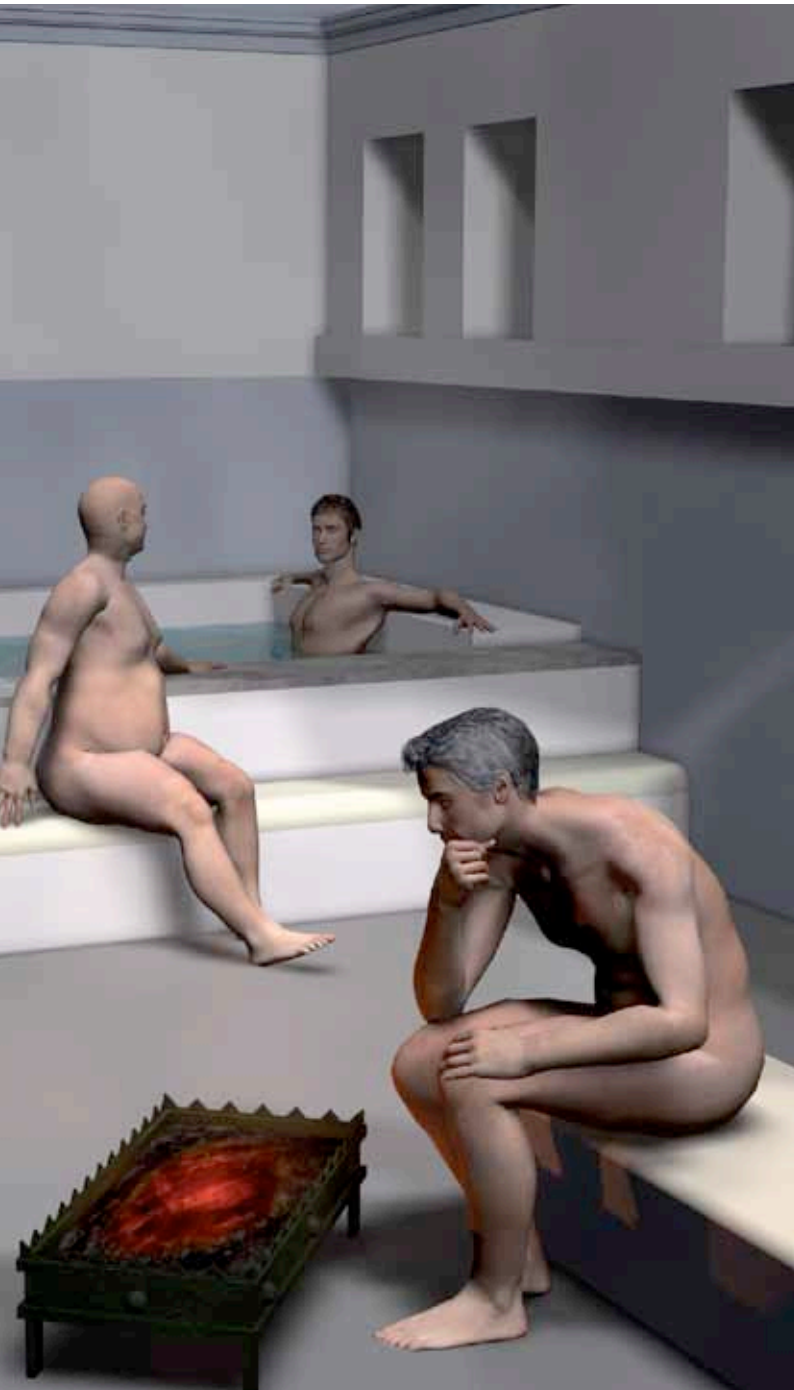

Restes arqueològiques del suposat temple romà tetràstil de Can Masrera i detall de l'escala d'accés

————— *Termes de Ca l'Arnau, els banys públics d'Ilturo*

*Detall interior del caldarium o sala de banys calents segons la
primera hipòtesi de restitució*

Per trobar-se “com a casa”, els romans establerts a la ciutat d’*Ilturo* necessitaven tot un seguit de comoditats que els ibers no els podien oferir, la principal de les quals eren els banys (*balnea*). Tot i que els personatges més importants disposaven de banys dins les seves cases (*domus*), la majoria anava als banys públics. Allí, un cop acabada la jornada de feina, els romans hi passaven una estona de lleure fins a l’hora de sopar, de manera que a més de tenir una funció higiènica eren també un lloc de trobada i de relació social.

Banys d'Ilturo, vista general

1997. Descoberta dels banys públics d'Ilturo a Ca l'Arnau

Els banys romans d'Ilturo (150-75 aC) són els més antics que es coneixen a Hispània. Són uns banys austers, mancats del luxe que caracteritzava les termes o banys d'èpoques posteriors. Sèneca ho descriu molt bé quan compara els banys del seu temps (mitjans de segle I dC) amb els de l'època d'Escipió:

“Avui, hom es creu pobre i rústic si les parets no lluen amb grans i preciosos miralls, si els marbres d’Alexandria no destaquen entre incrustacions dels de Numídia, si no estan voltades de sanefes de mosaic, (...) si el sostre no és enteixinat de cristall, (...) si l’aigua no raja d’aixetes d’argent. (...) Però és que antigament els banys eren pocs i no gens adornats. Car ¿per què havia d’adornar-se una cosa que costava un quart d’as i era creada per a la utilitat, no pas per al plaer?”

(Lletres a Lucili, 86,6)

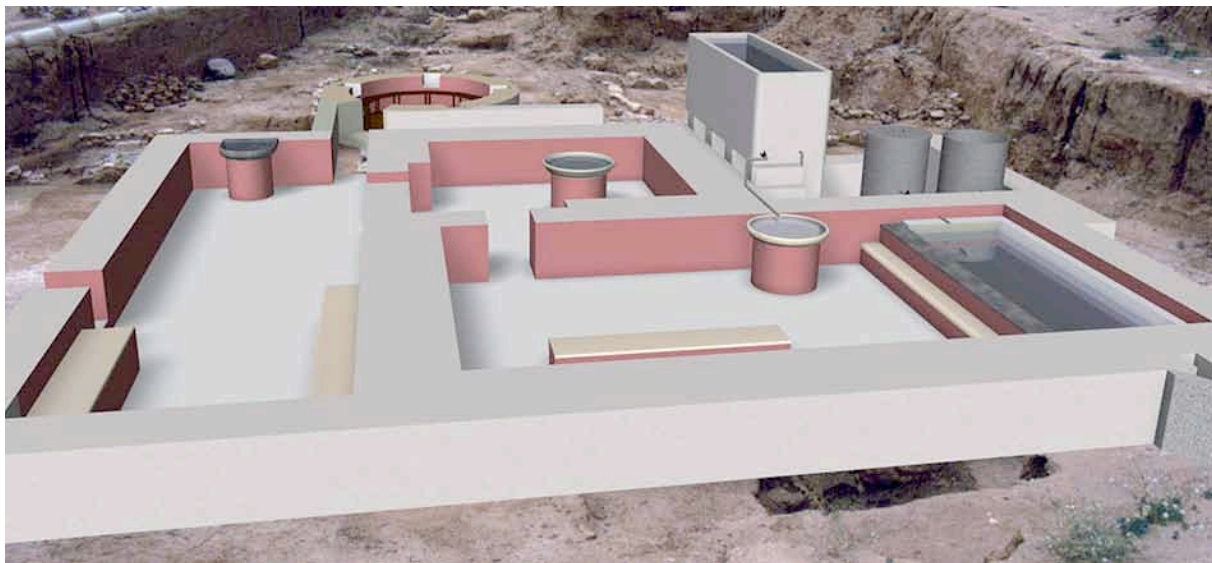

Els banys no eren un element aïllat, sinó que estaven integrats en la trama urbana de la ciutat romana d'Ilturo, els límits aproximats de la qual estan representats amb una taca vermella en la imatge de la dreta. La seva situació al costat de la riera i de la muntanya del Montcabrer garantia el subministrament dels dos elements bàsics que necessitaven per funcionar: aigua i llenya.

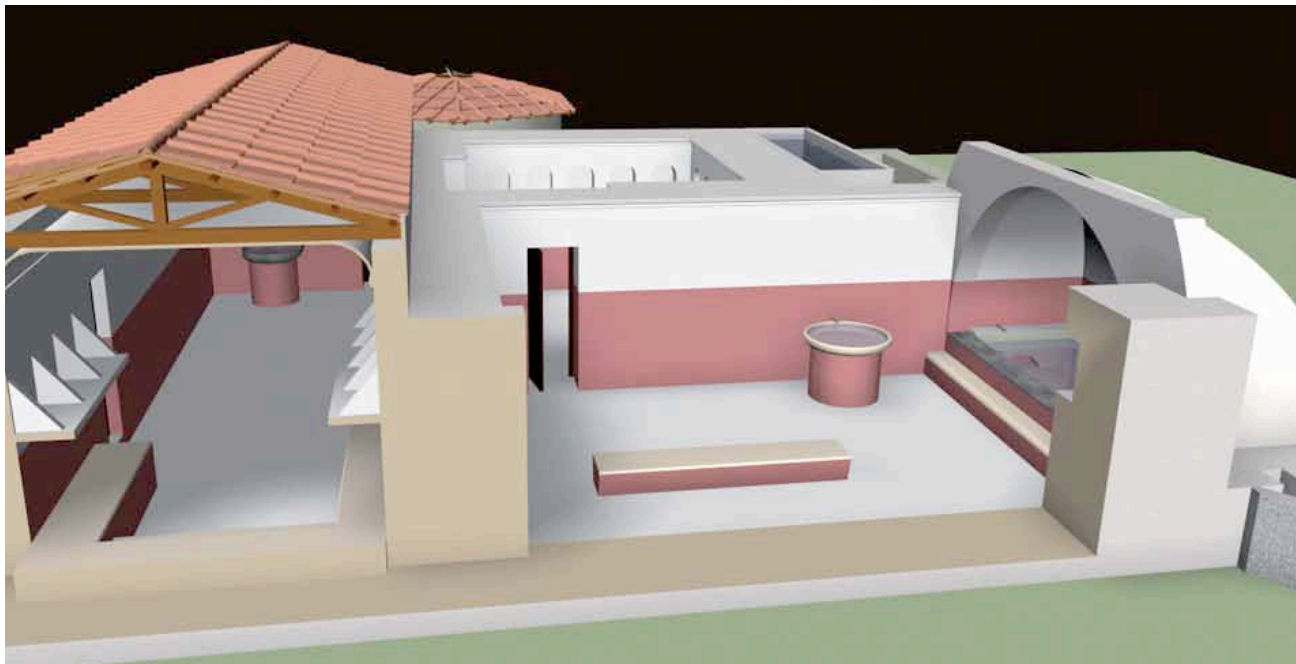
Ciutat romano-republicana d'Ilturo, hipòtesi de delimitació

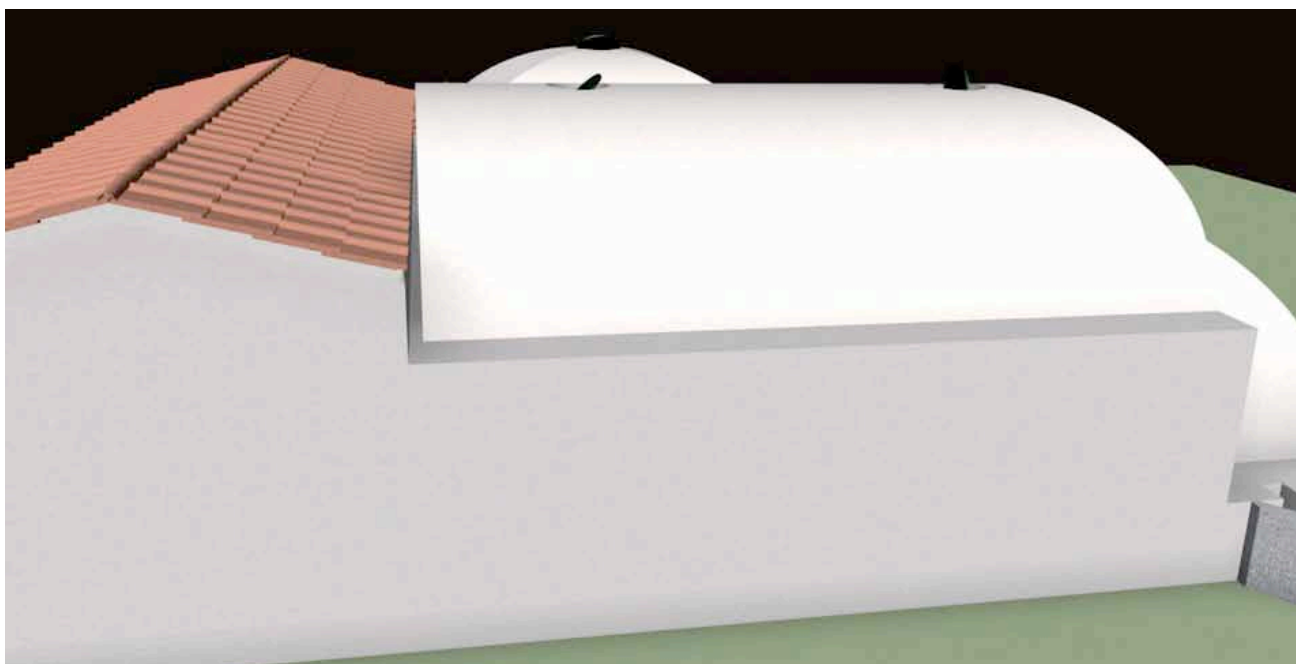
Restes arqueològiques dels banys públics d'Ilturo o termes romanes de Ca l'Arnau

Reconstrucció dels banys d'Ilturo

Reconstrucció ideal dels banys d'Ilturo, interiors caldarium i apodyterium

Cobertes

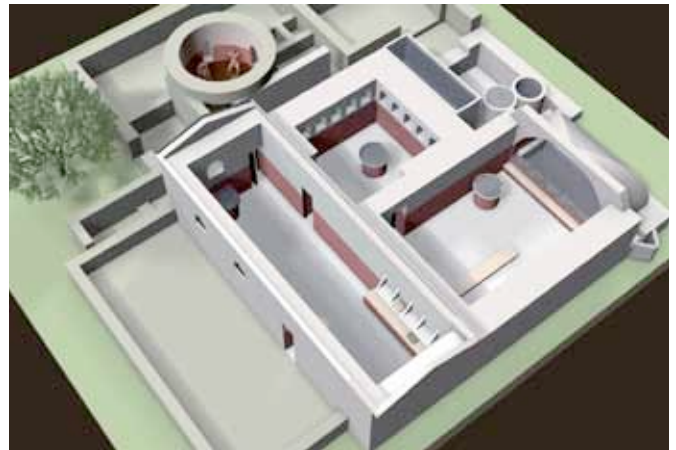
Els banys consistien en una sèrie de sales, cadascuna amb una forma, estructura, orientació i coberta adaptades a la funció que havia de realitzar.

Les termes d'Ilturo eren un lloc de reunió molt concorregut, i el filòsof Sèneca es queixava en aquesta carta del soroll que feien els que hi havia a prop de casa seva:

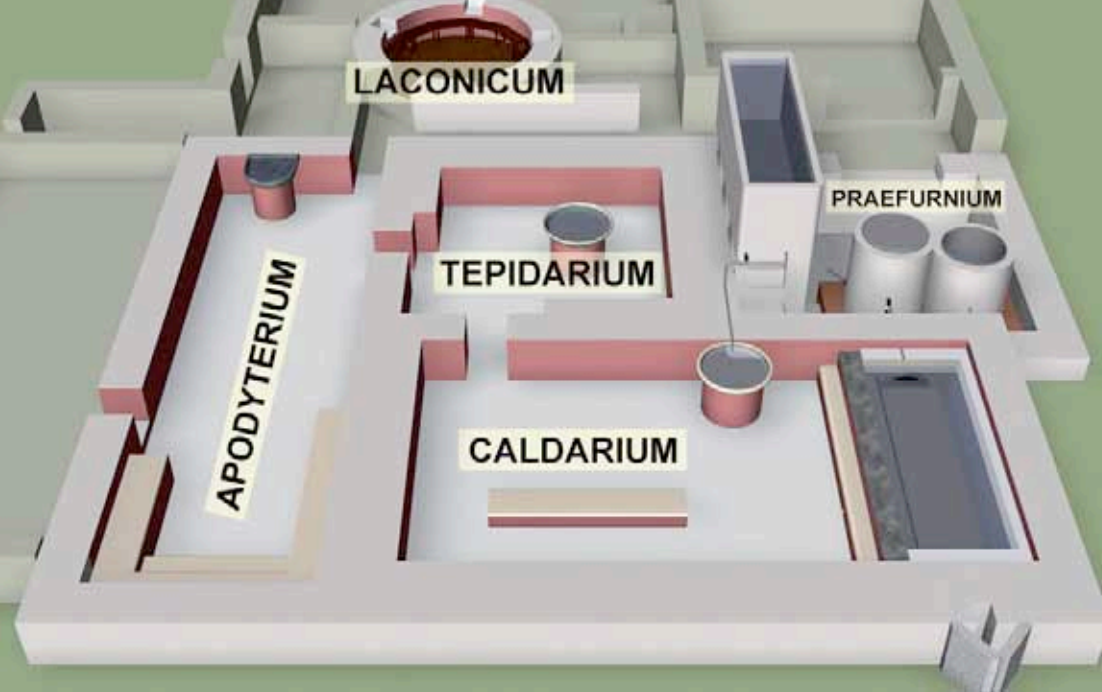
“Vet-me ací tot voltat d’una cridòria bigarrada: habito damunt d’uns banys. Figura’t ara totes les menes de crits que poden repugnar a les orelles: (...) el cerca-raons, i el lladre sorprès sobre el delicte, i el cantaire que troba que dins el bany la seva veu és millor; afegeix-hi aquells qui salten a la piscina amb gran terrabastall de l’aigua remenada. Fora d’aquests, els quals, si més no, treuen la veu natural, figura’t el depilador, que fa sovint una veu prima i estrident, per fer-se més notador, i que no calla mai, llevat de quan depila unes aixelles, i en lloc d’ell, fa cridar a un altre; figura’t encara el pastisser, i el salsitxaire, i el confiter, i tots els proveïdors de tavernes que venen les mercaderies amb llur cantarella característica.”
Sèneca, (Lletres a Lucili 56,1-2).

Reconstrucció hipotètica de les cobertes dels banys d'Ilturo

Interiors dels banys

Distribució de les sales principals dels banys d'Ilturo

Cada sala dels banys es designava amb un nom segons la seva funció:

Apodyterium: vestidor

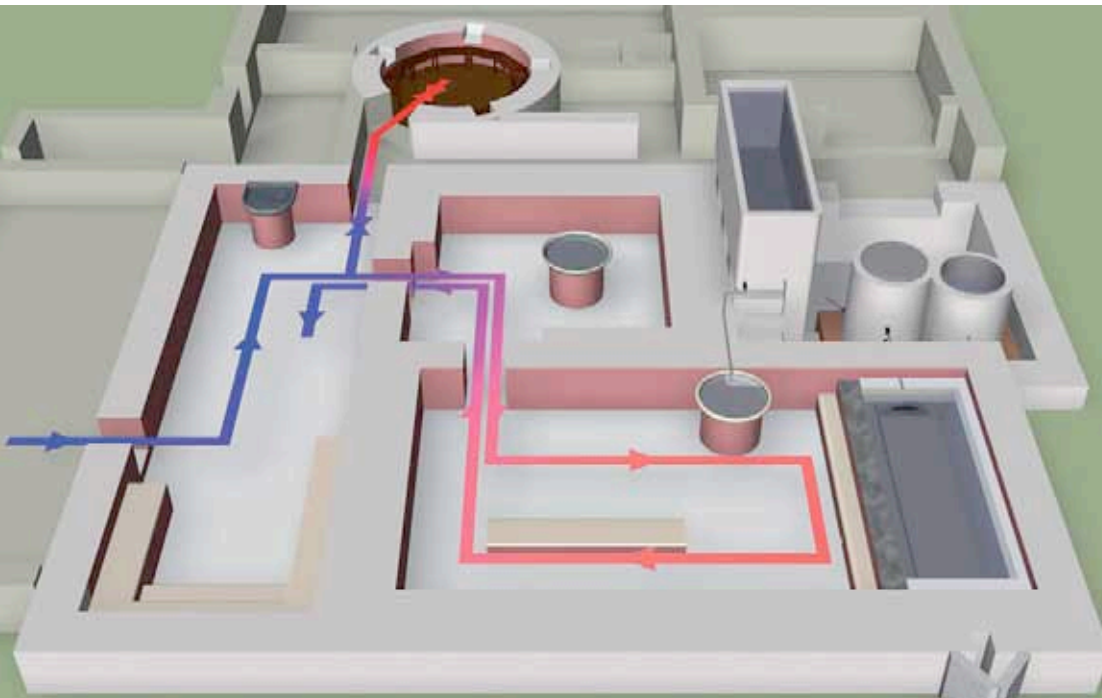
Tepidarium: sala tèbia

Laconicum: sala de calor seca

Caldarium: sala de banys calents

Hi havia també el praefurnium, amb els forns per escalfar l'aigua i probablement una palestra per a la gimnàstica (situada paral·lela i al sud del vestidor o apodyterium).

Les termes romanes es basaven en el contrast entre la calor i el fred, i per això les sales estaven disposades de manera que el banyista seguís un determinat recorregut (imatge esquerra).

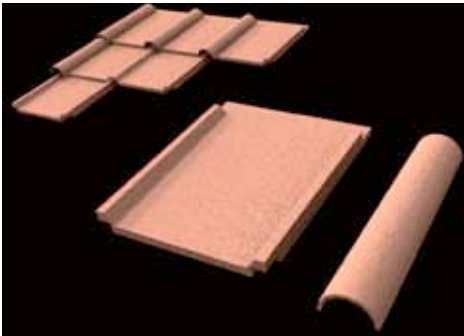
Trajecte o programa que seguia el banyista en funció de la temperatura

Cada dia, quan l'aigua ja estava prou calenta per al bany, el *balneator* (llibert o esclau encarregat dels banys) feia sonar una campaneta de bronze per advertir-ho a tots els habitants d'Ilturo. En l'*apodyterium* (vestidor), els banyistes es treien la roba i la dipositaven en uns nínxols o prestatges que hi havia a les parets. Per una propina, un llibert o esclau anomenat *capsarius* vigilava les pertinences, ja que eren freqüents els robatoris.

Vista de l'*apodyterium* o vestidor amb els bancs d'obra al fons

El vestidor estava cobert amb la típica teulada romana, amb teules planes (*tegulae*) i teules corbades (*imbrices*), suportada per una encavallada de fusta. Per sota hi havia un cel ras construït amb morter que se sostenia gràcies a un gruixut encanyissat.

Tegulae
i *imbrices*

Reconstrucció de l'*apodyterium* o vestidor

Teulada de l'*apodyterium*

Reconstrucció del tepidarium o sala de banys tebis

El tepidarium era una sala que es mantenia tèbia mitjançant un braser. Disposava d'una pica central (*labrum*) plena d'aigua, i d'un conjunt de nínxols a les parets que servien per a guardar-hi els útils necessaris: ungüents, olis, pomades, tovalloles, estrígils... Les estances dels banys tenien poques obertures per tal de conservar la calor i, per això, s'havien d'il·luminar amb llànties d'oli.

Al tepidarium els banyistes s'untaven el cos amb olis i, en acabat, els recollien fregant-se amb l'estrígil.

Molts cops aquesta operació la duia a terme un esclau, com ens ho il·lustra aquesta anècdota: diuen que en una ocasió l'emperador Adrià va veure a les termes que un veterà del seu exèrcit es refregava l'esquena contra la paret. En preguntar-li el motiu, l'home va replicar que no tenia cap esclau que li tragués l'oli. L'emperador va ordenar aleshores que li donessin esclaus i diners per mantenir-los. Quan es va saber això, les termes es van omplir d'homes fregant-se les esquenes a les parets. Però Adrià, en lloc de donar-los esclaus, els va aconsellar... que es freguessin els uns als altres!

Reconstrucció del laconicum o sauna seca

El *laconicum* era una sala de planta circular amb un braser central que la mantenia a una temperatura molt elevada (podia arribar als 80°C): era l'equivalent romà a les saunes actuals. La seva forma circular feia que la calor es distribuís uniformement. Només disposava d'una petita obertura rodona al sostre on, segons Vitruvi, hi havia un escut de bronze que es podia ajustar amb unes cadenes per obtenir la temperatura desitjada.

Reconstrucció interior del laconicum o sauna seca amb un braser central

El caldarium (veure pàgina següent) era la sala principal dels banys. Era una sala calenta (uns 50°C) i humida, amb una banyera o piscina (alveus) en un extrem, una pica d'aigua (labrum) i un banc d'obra. A diferència de les termes romanes d'èpoques posteriors, on el caldarium s'escalfava fent circular aire calent per sota el terra i darrera les parets, aquí s'havien d'utilitzar brasers.

Per conservar l'escalfor, el *caldarium* havia d'estar ben aïllat: les finestres eren petites, les portes estretes, i les parets gruixudes, amb un revestiment aïllant a base de cendres.

Laconicum o sauna seca

Detall constructiu de les parets dels banys

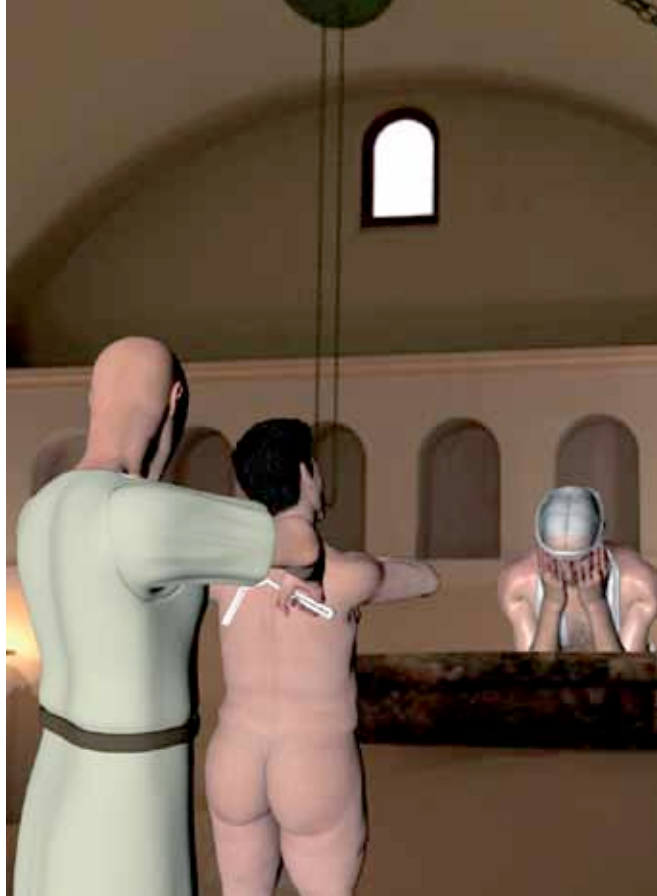
Detall de l'accés del tepidarium al caldarium

El caldarium o sala de banys calents. Vist des de l'accés a la sala

*El caldarium o sala de banys calents amb
l'alveus o banyera en primer terme*

Neteja amb l'estrígil

Restitució del caldarium o sala de bany calents (tres imatges superiors), apodyterium o vestidor (imatge inferior esquerra) i tepidarium o sala de bany tebis (imatge inferior dreta)

Reconstrucció del caldarium o sala de banys calents. Vist des de l'alveus o banyera

Caldarium o sala de banys calents amb l'alveus o banyera al fons, el banc d'obra i el suport del labrum o pica d'aigua

L'aigua de la banyera (*alveus*) s'escalfava fins a 40°C, amb un sistema de forns que veurem més endavant. A la part exterior hi havia un banc que feia alhora d'esglaó per facilitar-hi l'accés, mentre que a dins la banyera hi trobem un banc per seure i una mena de respatl·ler anatòmic per recolzar l'esquena. La vora anava revestida de plaques de marbre. Quan s'havia de canviar l'aigua, l'*alveus* es buidava per una canonada de plom directament sobre el terra del *caldarium* i així, de passada, es netejava tota la sala.

Respatller anatòmic de l'alveus o banyera

Recreació de l'alveus (piscina) del caldarium

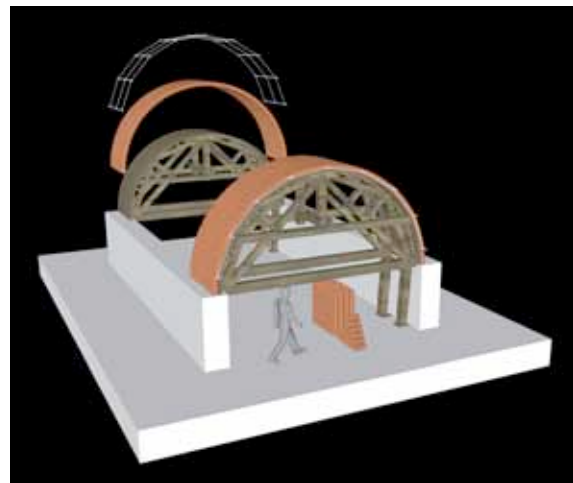
Alveus (piscina) del caldarium

L'alveus en primer terme amb el desaigüa

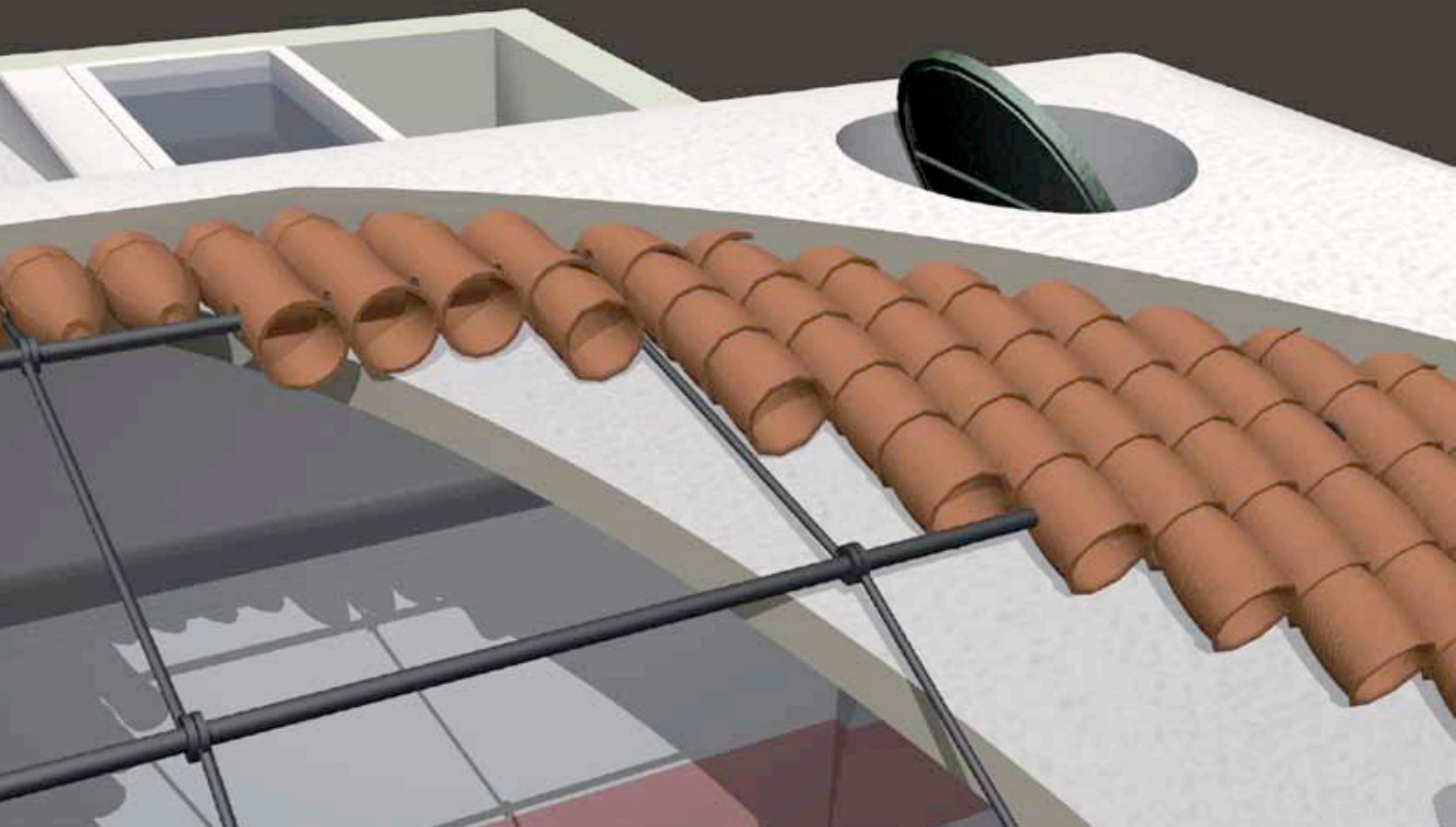

Reconstrucció de la coberta romana del l'apodyterium o vestidor i de la coberta en volta de canó del caldarium o sala de banys calents

Les cobertes del *caldarium* i el *tepidarium* són uns elements d'especial singularitat. Estaven construïdes amb una tècnica basada en la utilització d'uns tubs ceràmics afusats (*tubi fittili*) que s'introduïen els uns dins els altres i es reforçaven amb una armadura de barnilles de ferro, tot lligat amb morter. D'aquesta manera es va cobrir, mitjançant una cúpula, el *tepidarium*, i amb una combinació de voltes de canó i mitges cúpules, el *caldarium*.

Detall constructiu de la coberta del caldarium amb bastides o cintres mòbils

Detall constructiu de la coberta del caldarium

Tubs ceràmics afusats o tubi fitilli

*Motllura de decoració dels interiors
dels banys públics*

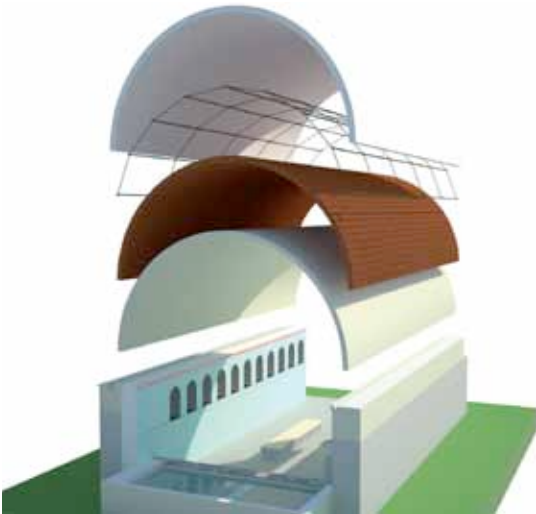
*Coberta interior del caldarium amb
volta de canó per a recollir les aigües
provinents de la condensació*

En la fotografia de la dreta podem veure els tubs ceràmics afusats de la coberta tal com van aparèixer durant l'excavació del jaciment, caiguts sobre el paviment del caldarium i l'alveus o banyera.

Amb aquesta tècnica s'aconseguien unes cobertes lleugeres, resistents i aïllants. El sostre en forma de volta o cúpula feia que l'aigua que s'hi condensava regalimés cap als costats, on unes motllures evitaven que baixés per les parets.

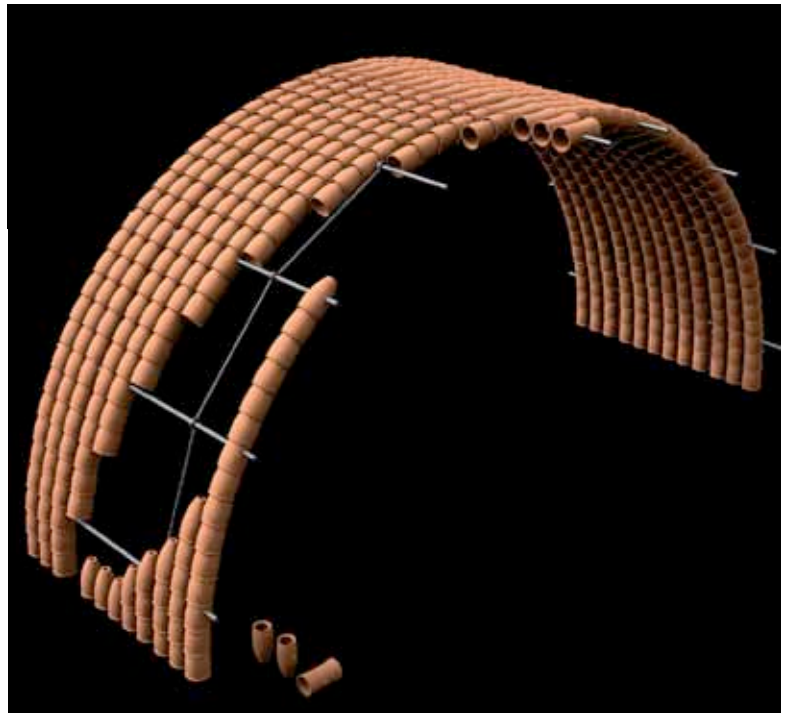
Sistema interior i exterior de recollida d'aigua de la coberta del caldarium

Sistema constructiu de la coberta del caldarium

Tubs ceràmics de la coberta del caldarium tal com van aparèixer

Recreació 3D del sistema constructiu de la coberta del caldarium amb tubs afusats

Tubs ceràmics afusats

Els romans eren molt curosos amb els seus banys públics. Sèneca ens diu que:

“... era també un dels oficis d’aquells nobilíssims edils d’entrar en aquells llocs freqüentats pel poble, a imposar-hi la netedat i una temperatura convenient i saludable...” (Lletres a Lucili 86, 10).

Praefurnium

Mantenir l’aigua de l’*alveus* a la temperatura adequada i constant durant totes les hores en que funcionaven els banys requeria unes complexes instal·lacions de forns, calderes, dipòsits, canonades i vàlvules, disposades en una sala anomenada *praefurnium*, que estava a càrrec del *fornacator*. El poeta Marcial criticava amb ironia a un tal Cecilià perquè tenia les seves termes massa fredes:

“Preguntes on pots conservar el peix durant l’estiu? Conserva’l a les teves termes, Cecilià”

(Epigrames 2,78)

Detall d’un forn i encaixos per a les bigues de ferro

Vàlvules de bronze i canonades de plom

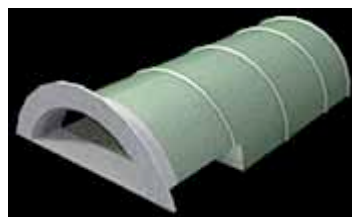

Recreació del praefurnium

Un gran dipòsit elevat sobre uns pilars garantia el subministrament d'aigua. D'aquí, l'aigua passava a una primera caldera on era pre-escalfada i, després, a una segona caldera on adquiria la temperatura adequada per omplir l'alveus.

Les calderes solien ser de plom, amb la part baixa de bronze per aguantar millor el foc, i anaven revestides d'una capa de mamposteria aïllant. Estaven suportades per unes bigues de ferro, els encaixos de les quals encara són visibles tal com podem veure en la imatge inferior de la pagina anterior.

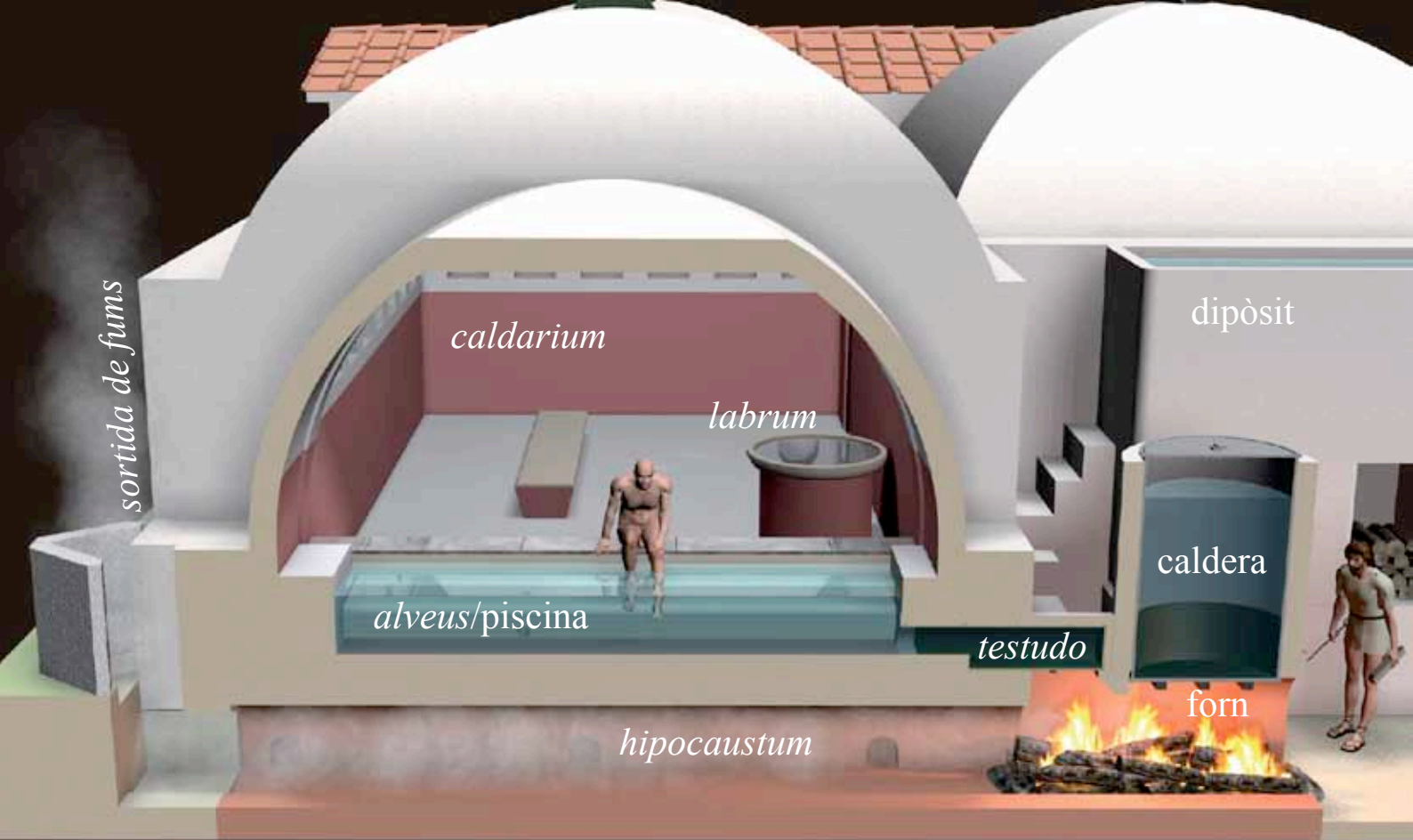
Per impedir que l'aigua de l'alveus s'anés refredant, la seva part baixa estava en comunicació amb un semicilindre de bronze (testudo) situat a sobre el forn. L'aigua freda, com que té major densitat que la calenta, té tendència a baixar i, per tant, a entrar en el testudo. Un cop calenta l'aigua s'eleva, i es crea així una circulació que manté l'alveus a una temperatura constant.

Testudo (tortuga)

Detall calderes, dipòsit elevat i labrums o piques d'aigua

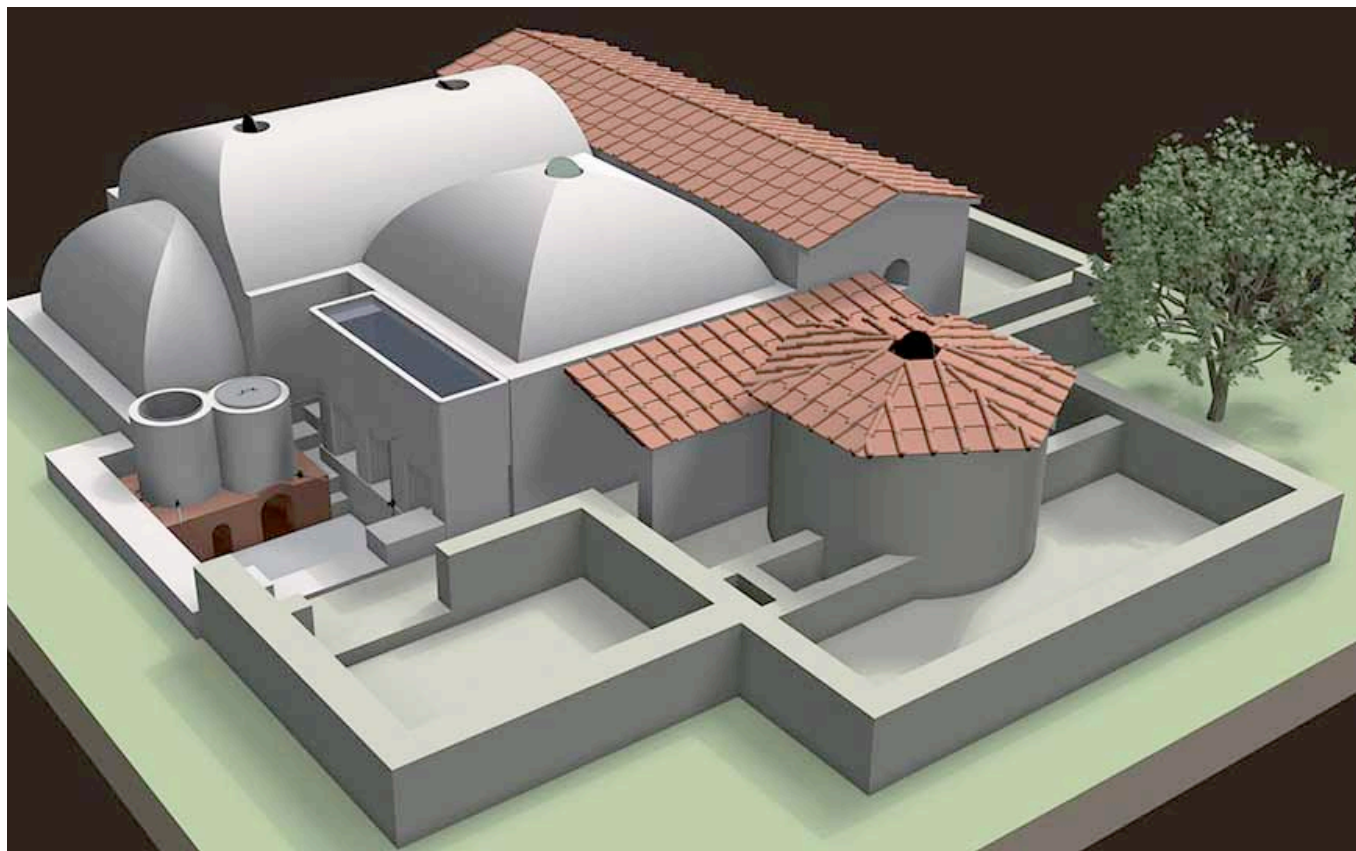

Secció hipocaustum, alveus, testudo, caldera i forn dels banys d'Ilturo

Sortida de fums de l'hipocaust i forn

Els gasos calents de la combustió passen per sota l'*alveus* per un túnel abovedat (hipocaust) i surten per l'altre costat del *caldarium*, contribuint també a escalfar tota la sala. Els romans no coneixien les xemeneies, i el fum sortia per una obertura protegida per unes pedres.

Reconstrucció hipotètica dels banys d'Ilturo

*Reconstucció 3D de la domus de Can Benet, en primer terme la domus
senyorial, al fons conjunt de cases per al servei o possibles casernes*

Can Benet, una domus itàlica a Ilturo

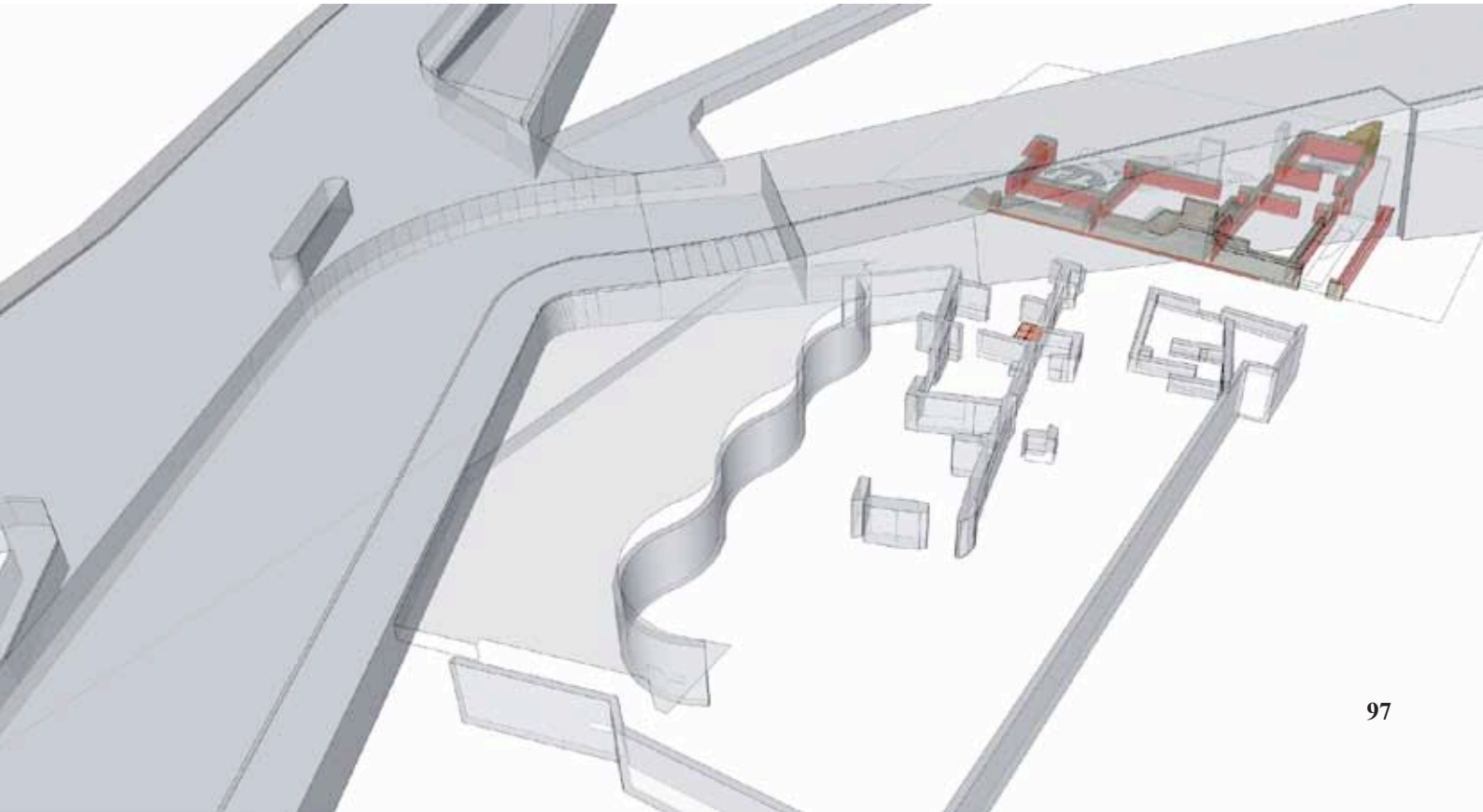

El paviment núm. 5 de la domus de Can Benet és un mosaic de gran singularitat fet a semblança dels mosaics itàlics (Pompèia). És un mosaic fet amb la tècnica de l'opus signinum tessellat amb fons de color negre, aconseguit barrejant escòria de ferro amb morter de calç i finament lliscat. Amb una decoració geomètrica de tesselles formant unes sanefes de cassetons quadrats amb creus gammades.

Detall mosaic decorat amb sanefes de creus gammades i reticulat de rombes

Restitució virtual de Can Benet i vials que l'envolten

En la intervenció arqueològica d'urgència, duta a terme a finals de l'any 1999 i principis de l'any 2000, varen sortir a la llum tot un conjunt de restes corresponents a un nucli d'habitacions d'època romana republicana format per dos carrers, l'un perpendicular a la riera de Cabrera, just en la seva confluència amb la Riera de Cabrera i l'altre paral·lel a aquesta. Tots dos carrers presentaven cases adossades a banda i banda formant una mena de barri.

D'aquest jaciment destaca una gran *domus* o casa luxosa. Les habitacions pavimentades amb mosaic que s'han trobat sota el carrer han estat interpretades com la part d'una gran domus, ja que no en coneixem la totalitat de la superfície que s'entendria cap al sud, cap a l'est i probablement també cap a l'oest, la *domus* de Can Benet presenta cinc estances pavimentades amb mosaics d'*opus signinum* tessel·lat.

Mosaic sobre fons negre

Les dimensions, el luxe i estructura de la *domus* fan suposar que hauria d'haver estat propietat d'un personatge important, possiblement d'origen itàlic, que segurament ocuparia una posició de primer ordre dins l'estructura econòmica i social de la comunitat d'*Iluro*.

La cronologia tant de la *domus* com de la resta de construccions se situa entre el 150 aC, per a la seva construcció i el 80 aC per al seu abandó. Per altra banda aquesta cronologia es correspon amb la cronologia dels closos de Ca l'Arnau-Can Mateu i amb el clos de Can Rodon, és a dir que formava part de la ciutat republicana d'*Iluro*.

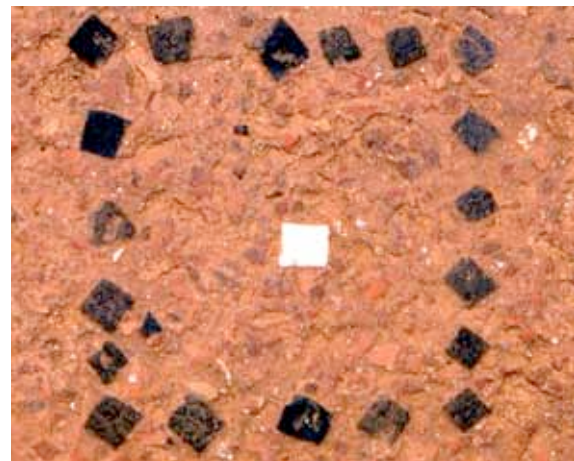

Possibles estances per al servei o casernes de construcció modesta

En la mateixa intervenció, en el cantó sud del jaciment al costat de mar del carrer romà, perpendicular a la riera de Cabrera, es varen localitzar parcialment tres habitacions dues de les quals presentaven parets amb arrebossats i motllures d'estuc i una pavimentació de mosaics amb la tècnica anomenada *opus signinum tessellatum*. Aquesta tècnica consisteix en la preparació d'un llit de morter barrejat amb petits fragments de ceràmica esmicolada i quan encara es fresc s'hi claven petits fragments de marbre amb forma de cub, anomenats tesselles, tot formant decoracions capricioses de tipus geomètric com rombes, quadrats concèntrics, creus gammades...

Tanmateix, vam descobrir tres nous paviments, dos dels quals eren mosaics decorats. Cal destacar per la seva excepcionalitat, el paviment número 5 que presenta un fons de color negre, aconseguit amb la barreja d'escòria de ferro amb el morter del llit del paviment, tot finament lliscat i amb una decoració geomètrica formada per cassetons quadrats amb creus gammades centrals de tesselles de marbre blanc, en tota la seva superfície.

El fet que el fons fos negre es creu que és degut al fet que a Pompeia i a Herculà les terres provinents del volcà són negres, fet que fa que els paviments amb *signinum* de la zona tinguin el mateix color negre que contrasta tant amb els paviments romans blancs de la nostra zona, aquest fet i la tipologia de la *domus* fan pensar que molt probablement el funcionari que residia a la domus de Can Benet provenia d'aquesta zona.

Detall mosaic amb tesselles blanques i negres

Restitució virtual del jaciment amb dibuix dels mosaics excavats

Les cases que es troben dins el clos de Can Benet i que avui podem admirar eren de petites dimensions i de tipologia força semblants, formades per dues habitacions comunicades entre si i en molts casos amb accés directe al carrer. Des d'un punt de vista arquitectònic la seva tècnica constructiva era molt senzilla ja que conservava el sòcol de pedra fins a mig metre d'alçada aproximadament, fent les funcions de fonament de les cases. Aquest modestos habitatges contrasten notablement amb la luxosa *domus* de Can Benet que es troba sota l'actual carrer, també per les dimensions força petites d'aquestes cases.

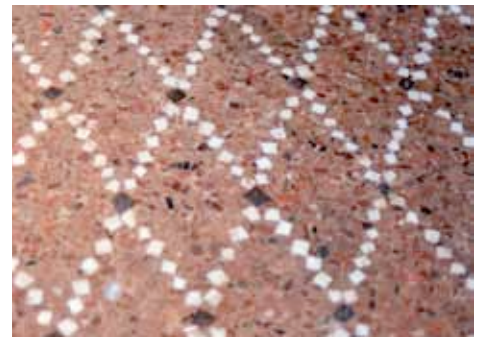
És de suposar que les parets d'aquestes cases eren de tovot o tàpia, encara que com que es tractava de materials més peribles no s'han conservat. Alguns estudiosos apunten la possibilitat que aquestes estances tinguessin dos pisos. Algunes de les habitacions de les cases presentaven en una cantonada una base rectangular, feta amb *tegulae* o pedra de granit que feia la funció de llar de foc o de cuina. Es probable que es tractés de les casernes habitades pels legionaris que molt probablement acompanyaven els alts funcionaris de l'administració romana, un dels quals residia probablement en la luxosa *domus* de Can Benet.

Vista zenital de Can Benet ,amb la domus, els habitatges per al servei i dos carrers que discorren perpendicularment de la trama urbana d'Ilturo

Mosaic de Can Benet i estuc amb vermell Pompeià a la paret

Detalls dels mosaics de la domus de Can Benet amb rica decoració a base de sanefes de creus gammades, rombes i quadrats

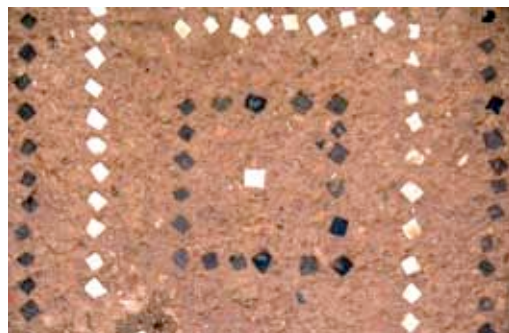

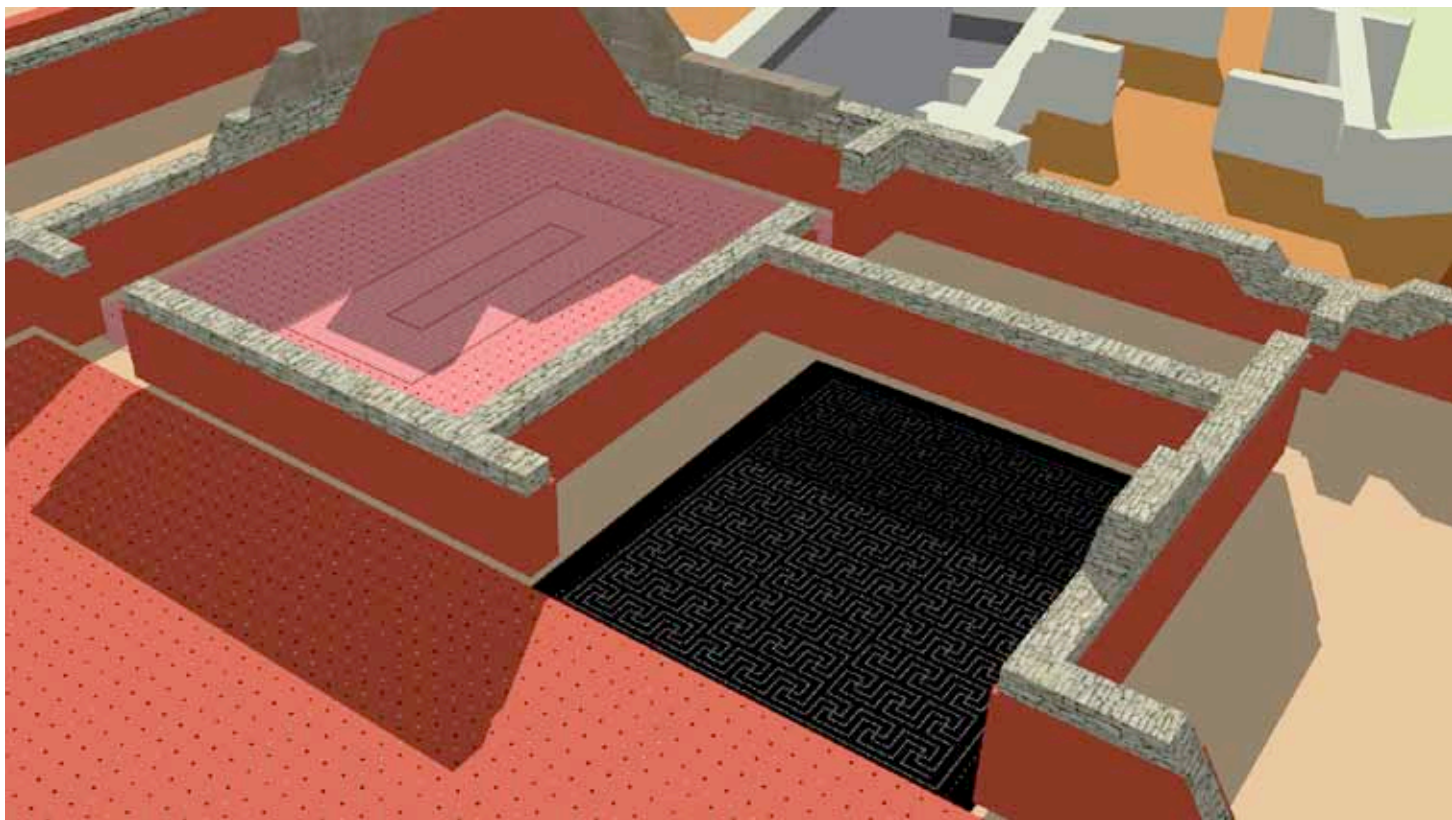

Mosaics de Can Benet construïts amb la tècnica anomenada opus signinum tessellat sobre fons blanc, negre i diversos tons de vermell (pompeià), amb decoració a base de creus gammades, rombes i línies rectes alternes en blanc i negre.

Detalls dels mosaics de la domus de Can Benet amb rica decoració a base de sanefes de creus gammades i quadrats concèntrics

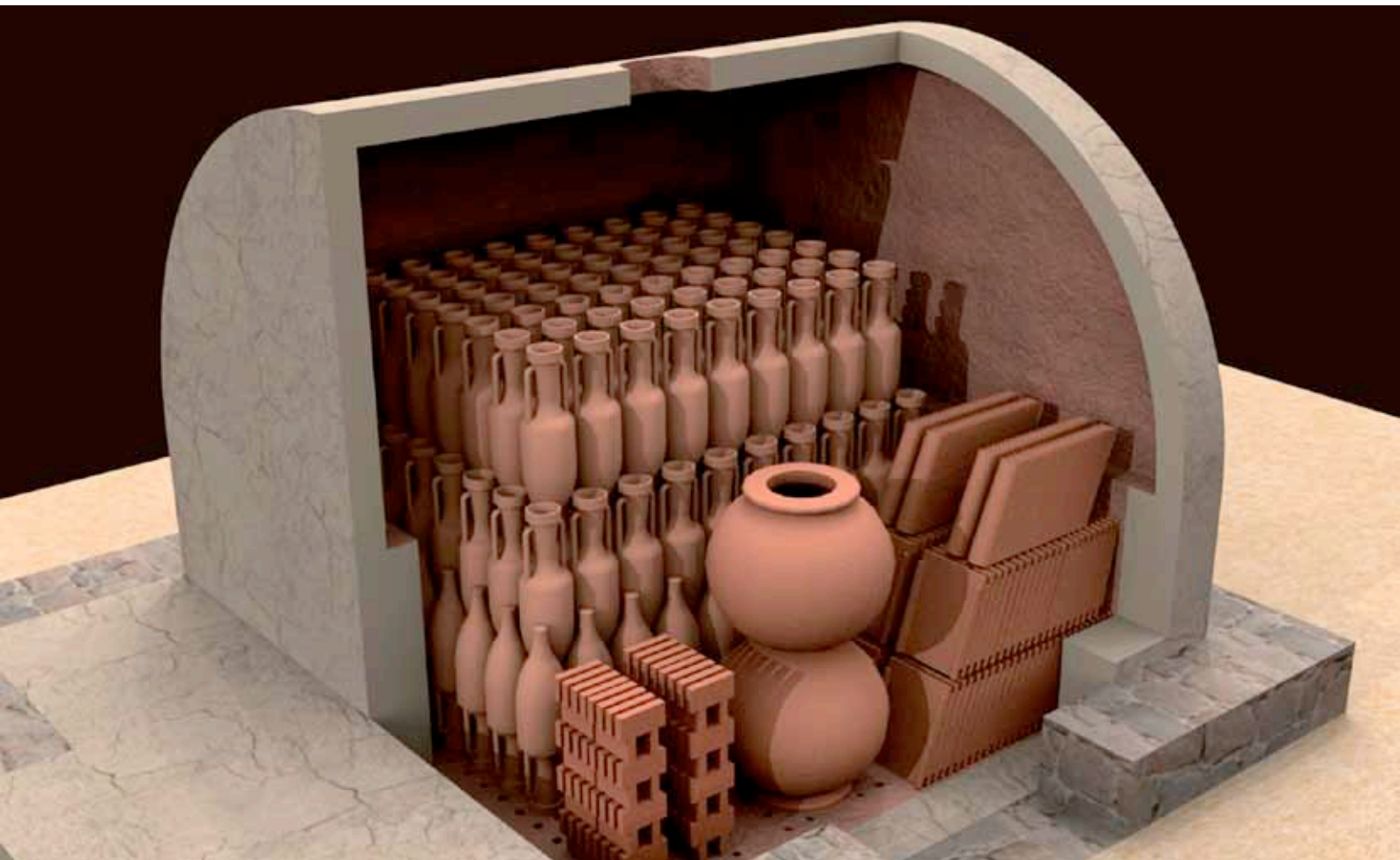

Reconstrucció de la domus amb restitució dels mosaics (il·lustració superior) i hipòtesi de restitució d'estances nobles, possibles tablinum (despatx del pater familias de la domus) i atrium o impluvium (il·lustració esquerra)

Forn de Ca l'Arnau, la terrisseria romana

Cap els anys 80-70 aC la ciutat d'*Iluro* queda abandonada, i els seus habitants es desplacen uns 5 kilòmetres per tal de fundar la nova ciutat d'*Iluro* (l'actual Mataró), en un emplaçament costaner més adient. En aquell moment, la viticultura ja havia esdevingut el principal motor econòmic de la regió laietana, i es

necessitava fabricar una gran quantitat d'àmfores per envasar el vi i exportar-lo en vaixells. Per això, dins els terrenys de l'antiga ciutat s'estableix un centre terrisser (*figlina*), amb un forn que avui podem contemplar, en un extraordinari estat de conservació, en el clos arqueològic de ca l'Arnau.

1998. Descoberta i procés d'excavació del forn d'àmfores

Els tres recursos bàsics

Per fabricar ceràmica es necessita disposar de tres recursos bàsics: argila, aigua i llenya. No és per casualitat doncs que els romans triessin l'emplaçament de ca l'Arnau, just al costat de la riera de Cabrera i a curta distància dels boscos del Montcabrer. Però les rieres al Maresme només porten aigua quan plou, així que cal anar a buscar-la més avall, amb pous com el de la imatge de sota, situat a poca distància del forn. I és que la despesa d'aigua per a processar l'argila era considerable: uns 75.000 litres per cada fornada.

Com ja hem dit abans, la terrisseria es construeix sobre les estructures abandonades de la ciutat, i sabem que ja estava en funcionament entre els anys 75-50 aC i que va acabar la seva activitat cap el primer decenni del segle I dC.

Forn de Ca l'Arnau, vista frotal amb la boca i el praefurnium

Pou de la terrisseria de Ca l'Arnau

*Ceràmica de
parets fines
forma Mayet
3 produïda a
Cabrera de
Mar*

Maons i tègula

Les àmfores fabricades a ca l'Arnau pertanyen als tipus que avui designem amb els noms de “Dressel 1 citerior”, “Tarraconense 1” i “Pascual 1”. A més, a la terrisseria de ca l'Arnau també es produïen materials de construcció (tegulae, imbrices, maons), grans contenidors (*dolia*) i ceràmica comuna (atuells per cuinar i per al servei de taula). Entre aquestes darreres, sobresurten una gran quantitat de petits recipients que feien la funció de gots per a beure (*vasa potoria*), que exigien una gran habilitat per part del ceramista per aconseguir unes parets extremadament fines.

Àmfora romana

Torn o rota figularis

Gots, tègula, ímbrex, dolium, i àmfora produïts al forn de Ca l'Arnau

Per preparar la pasta per fer ceràmica primer s'emmagatzema la terra argilosa a l'aire lliure durant un any, per tal que l'acció de la pluja i el sol desfaci els blocs grossos. Després es barreja l'argila amb aigua i es deixa reposar durant un dia en una bassa de decantació, on les partícules més grolleres queden al fons i poden ser eliminades. Per obtenir 1 kg de pasta utilitzable calen 2 kg de terra en brut i 10 litres d'aigua. Després es modelaven les peces, algunes amb l'ajut del torn (*rota figularis*). Les àmfores es fabricaven en diverses parts: el coll, la panxa, les nanses i el pivot, que després calia soldar amb argila tova. Cada dia un artesà podia modelar unes 15 àmfores de mitjana. Les peces es deixaven assecar durant gairebé una setmana, i ja quedaven llestes per la part més delicada: la cocción en el forn.

Ceràmica de parets fines de producció itàlica

Vaset de parets fines forma Mayet 3A dels forns de can Rodon

Ceràmica de parets fines forma Mayet 2

Per construir el forn normalment s'aprofitava un marge del terreny, ja que una part de les estructures havia d'anar soterrada. El forn està delimitat per un mur fet de pedra lligada amb fang.

En una obertura del mur anterior es situa el praefurnium, on té lloc la combustió de la llenya que escalfa el forn. Consisteix en un corredor enrajolat, cobert amb una volta de fang cuit. La boca del praefurnium resta protegida per dues pedres de granit.

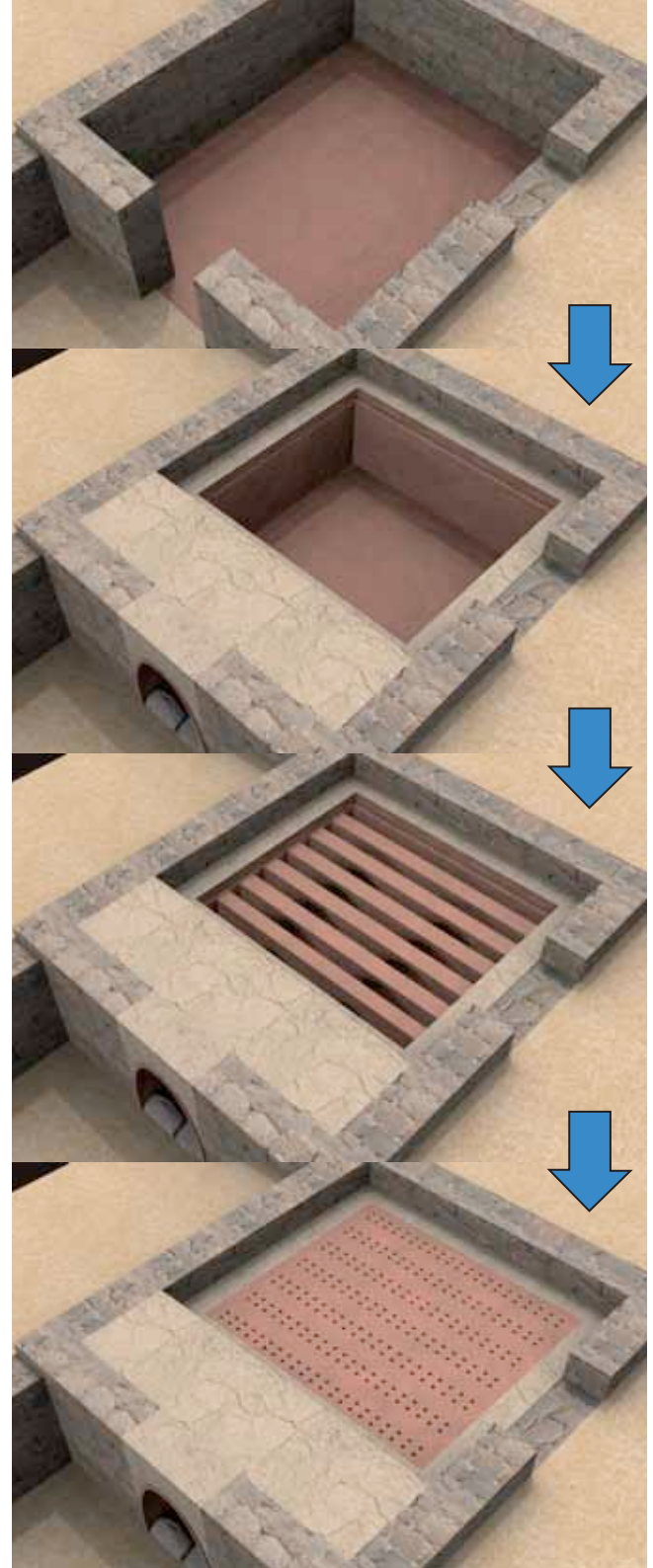
Un parament de fang cuit aïlla el praefurnium i la cambra de foc dels murs de pedra.

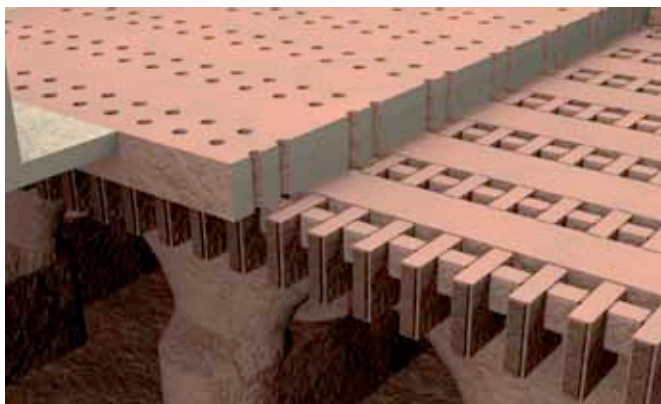
A la cambra de foc se situen les dotze arcades (sis a cada banda) que serviran de sustentació a la graella. Hi havia forns romans de diversos tipus, i en la classificació de Cuomo di Caprio el de ca l'Arnau correspon al tipus IIc, és a dir, de cambra de foc rectangular compartimentada en dos corredors longitudinals.

Per lligar els espais buits entre arcada i arcada i fer més consistent la construcció hi ha col·locats una sèrie de maons formant una mena de retícula, deixant lliures els espais que coincidiran amb els forats de la graella que s'hi posarà al damunt.

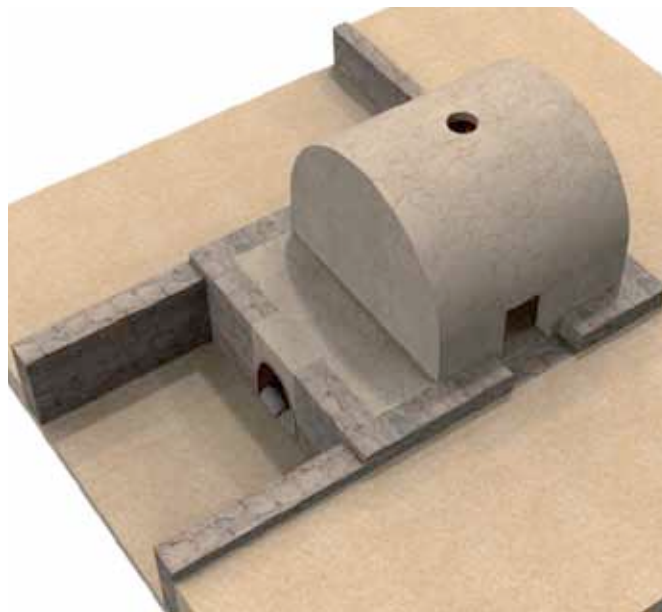
La graella, feta també de fang cuit, cobria tota la cambra de foc. Uns forats permetien la circulació de l'aire calent entre la cambra de foc i el laboratori situat a sobre.

Finalment, damunt la graella es construeix el laboratori o cambra de cocció, on es situen les peces de terrissa que s'han de coure. Un orifici a la part superior feia de xemeneia, per assegurar el tir i evacuar els fums. La porta lateral, per on es carregaven i descarregaven les peces, es segellava abans de la cocció amb maons i fang.

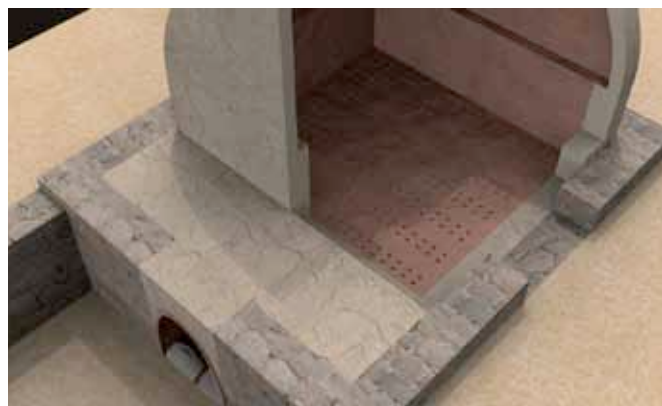

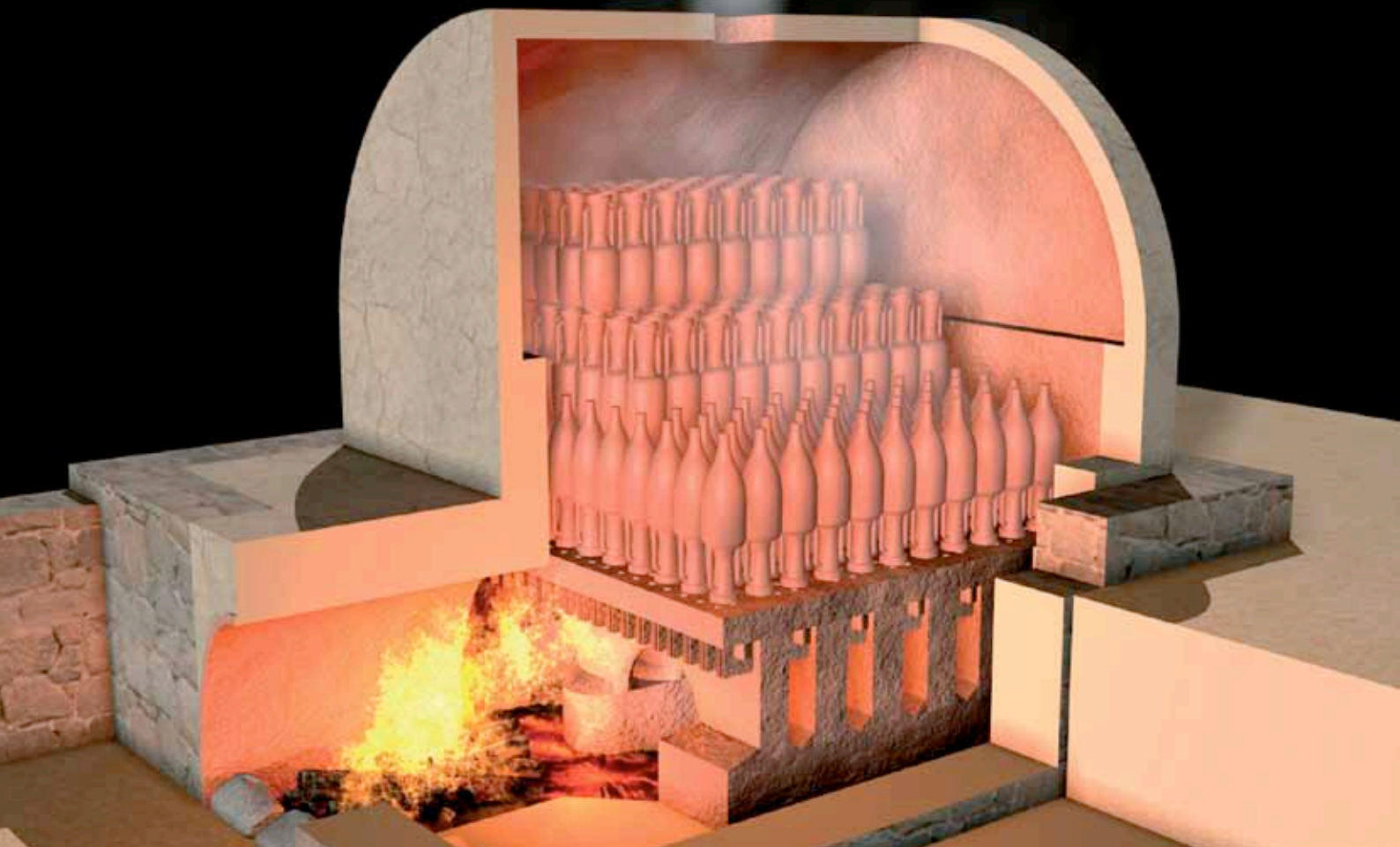
Estructura de la graella del forn de Ca l'Arnau

Vista zenital del forn

Vista zenital i secció del laboratori

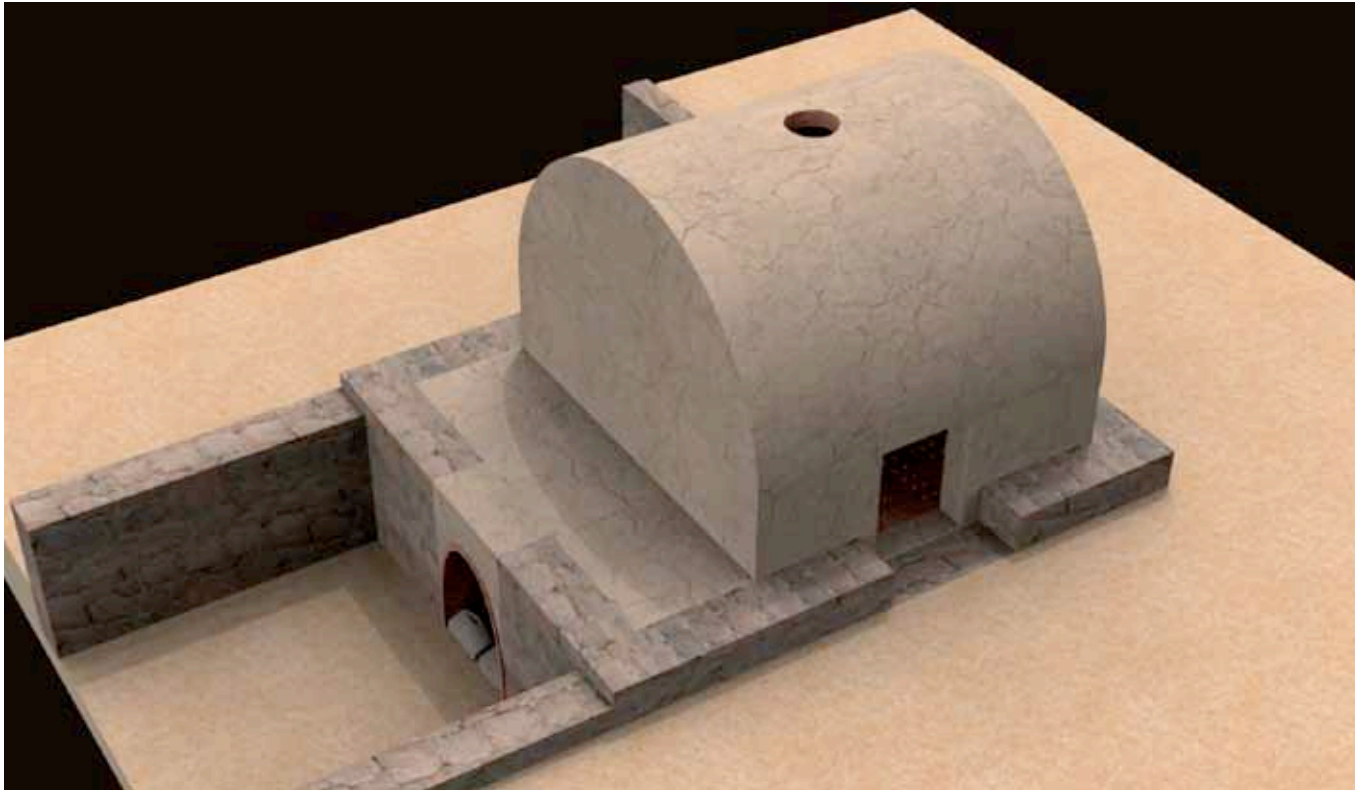
Un cop vist com era aquest forn, podem veure'l en la imatge superior en plena activitat.

A més d'aquesta, a la vall de Cabrera de Mar hi havia altres terrisseries, com la de can Pau Ferrer i la de can Rodon.

El funcionament d'aquests forns és molt senzill: L'aire, escalfat per la combustió de la llenya en el *prae-furnium*, es reparteix per la cambra de foc, des d'on passa, pels orificis de la graella, al laboratori on té lloc la cocció de les peces.

L'aire calent té tendència a pujar, i surt finalment per la xemeneia superior. Això crea un corrent per l'interior del forn, que xucla l'aire exterior per la boca del *prae-furnium*, i aporta així nou oxigen per a la combustió.

El procés de cocció de la ceràmica és llarg i delicat, i requereix hàbils especialistes. Dura de tres a cinc dies i la temperatura, que arriba a 800 o 900°C, ha d'estar molt controlada. Això explicaria la finalitat d'unes curioses peces de ceràmica de forma triangular que van aparèixer al jaciment proper de Can Modolell, emprades pel forner per verificar el funcionament d'un forn. Les inscripcions que porten, moltes d'elles, indicarien la posició de cada peça dins el forn, per exemple: "*II de arcv sinixtrv*" voldria dir "en segona posició en l'arcada de l'esquerra".

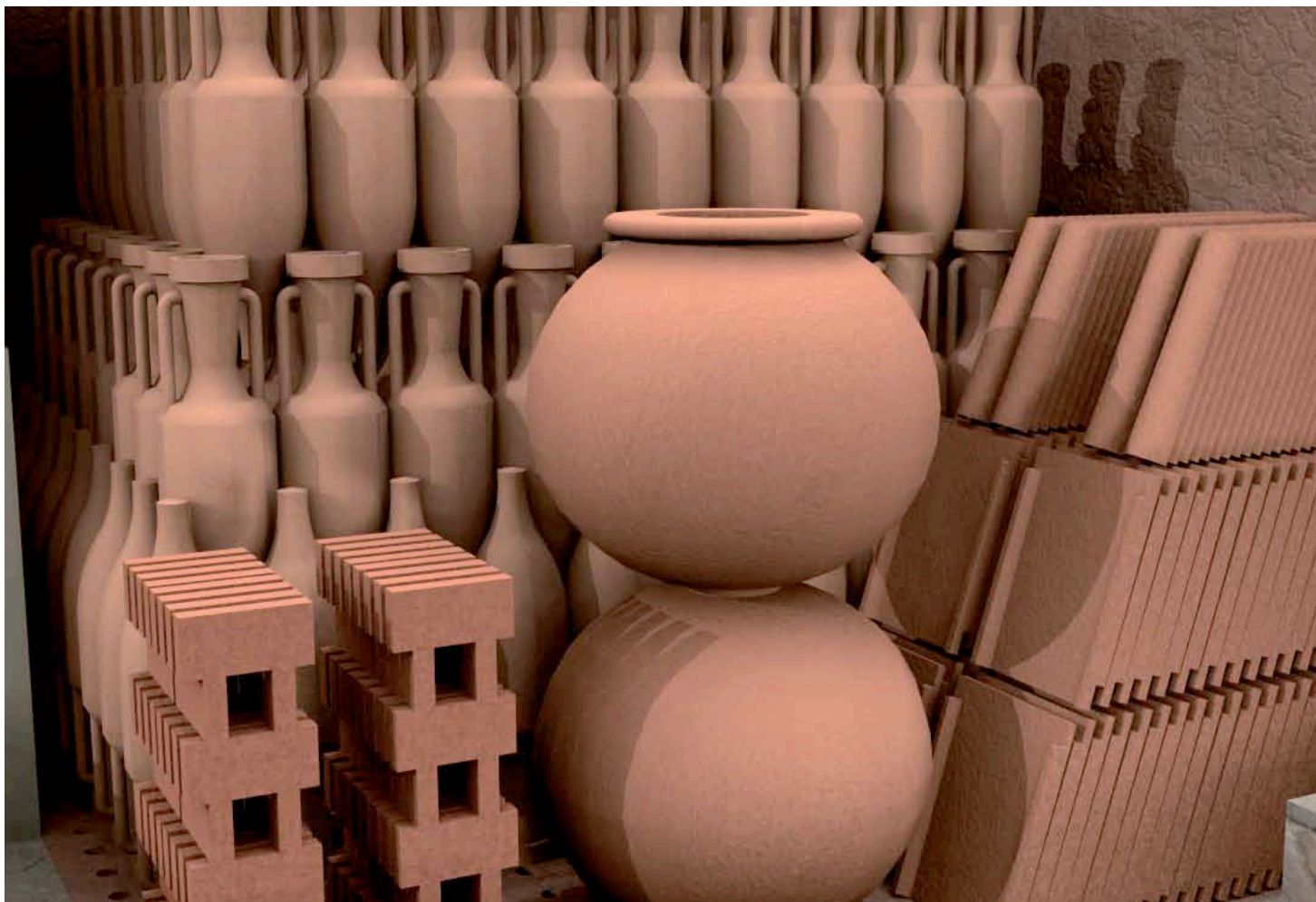
Peça emprada pel forner per a verificar el funcionament del forn, procedent del jaciment de Can Modolell

L'argila de les parets interiors del forn queda parcialment vitrificada, degut a les elevades temperatures. Hem calculat que al forn de ca l'Arnau s'hi podien coure unes 300 àmfores a la vegada. Com que calen uns 4 kg de llenya per coure 1 kg d'argila, i tenint en compte que cada àmfora pesava uns 25 kg, en cada fornada es consumien uns 30.000 kg de fusta! La fornada durava unes tres setmanes: 2 dies per carregar el forn, 3 dies de cocció, 15 dies de refredament, i 2 dies per a la descàrrega.

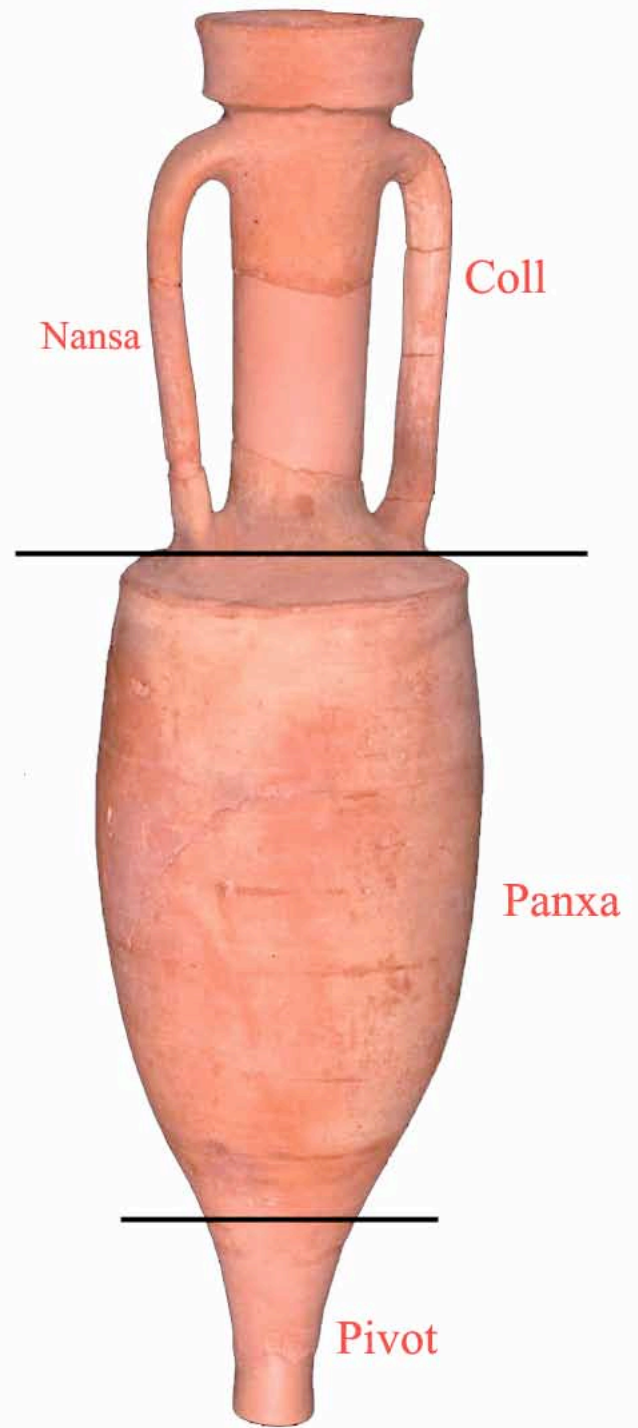
El forner controlava constantment la temperatura del forn per a obtenir una bona cuita

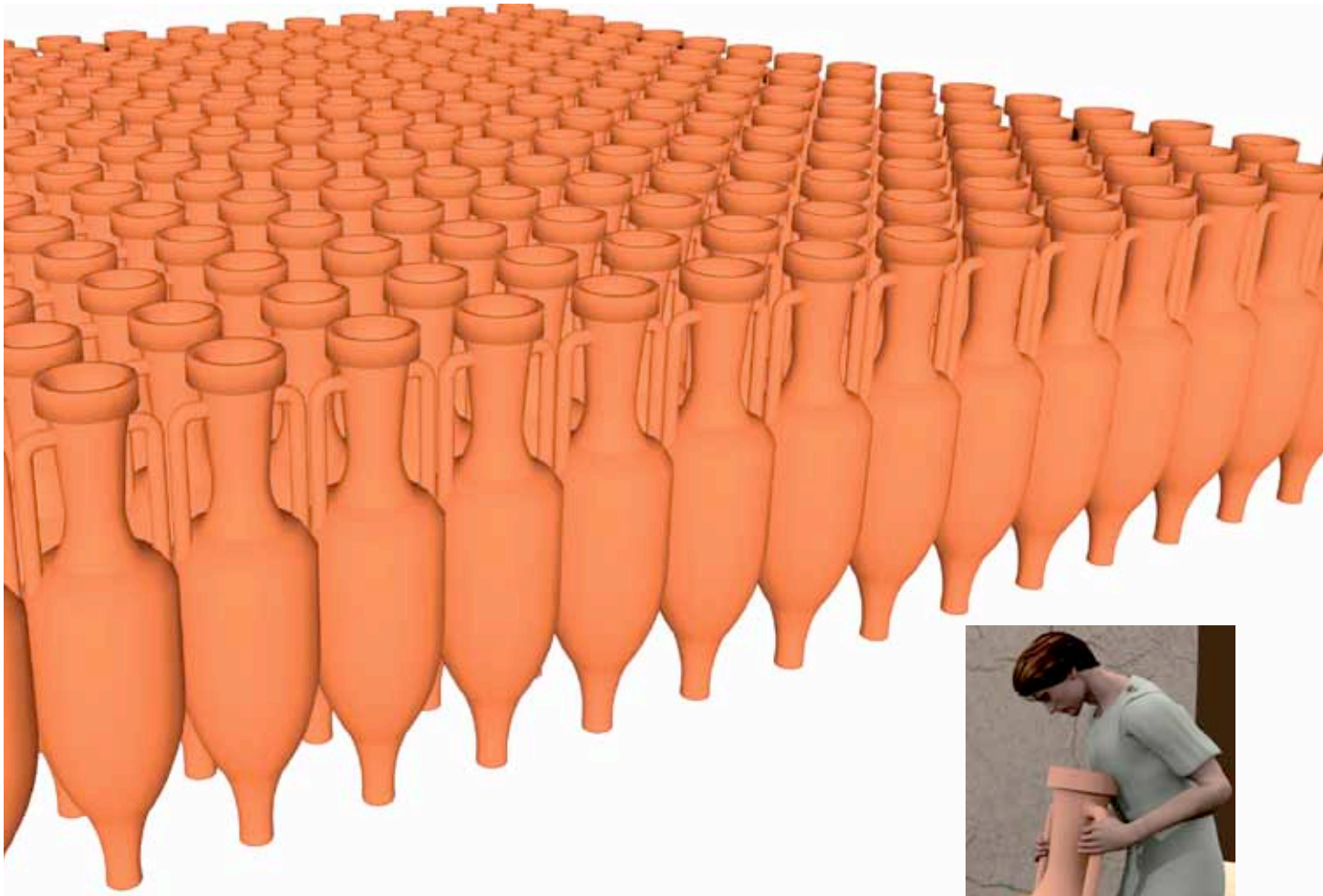

Una fornada d'àmfores, maons, dolia, tègules i ímbrexs

Parets interiors del forn parcialment vitrificades, degut a les elevades temperatures i detall del suport a base de maons col·locats entrecreuats entre les arcades que suporten la graella

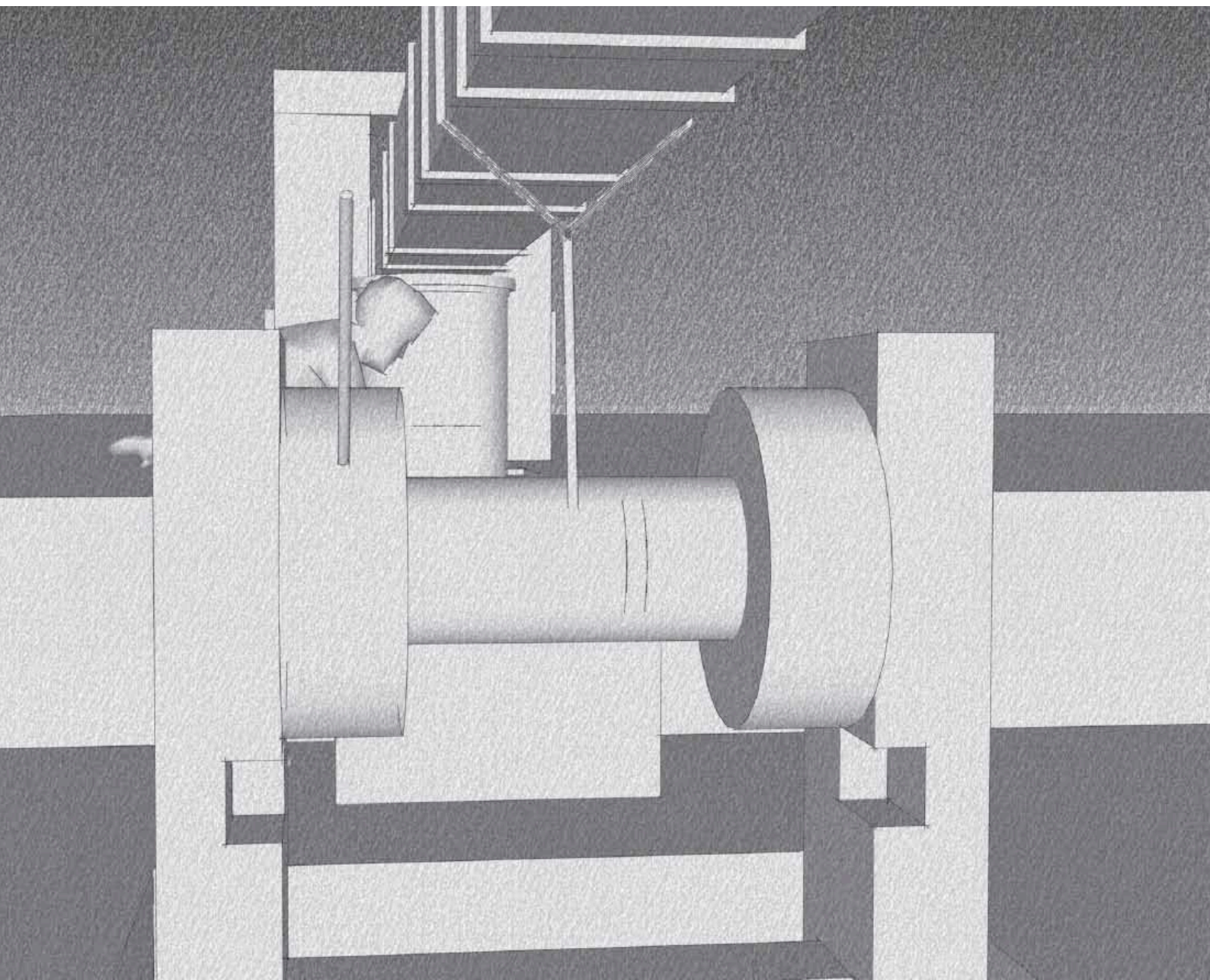
El forn de Ca l'Arnau podia coure fins a 300 àmfores en cada fornada

Imatges pàgina anterior. Panoràmica de la terrisseria de Ca l'Arnau, conduccions d'aigua i paret a base de tègules reaprofitades de l'establiment

Carregant el forn

Prensa de la Peirota, el celler romà

Pedra de suport trobada a la Peirota d'una premsa de biga romana

Amb el nom de la Peirota es coneix un jaciment que es troba a la part alta de la urbanització de la Peirota entre el turó de l'Infern i la riera de Cabrera, situat a una alçada de 130 metres sobre el nivell del mar al final del camí del mateix nom.

La seva situació era privilegiada, tant pel que fa al clima amb temperatures suaus i arrecerat de vents com per la seva visibilitat que permetia unes òptimes condicions per al conreu de la vinya i la producció vitivinícola.

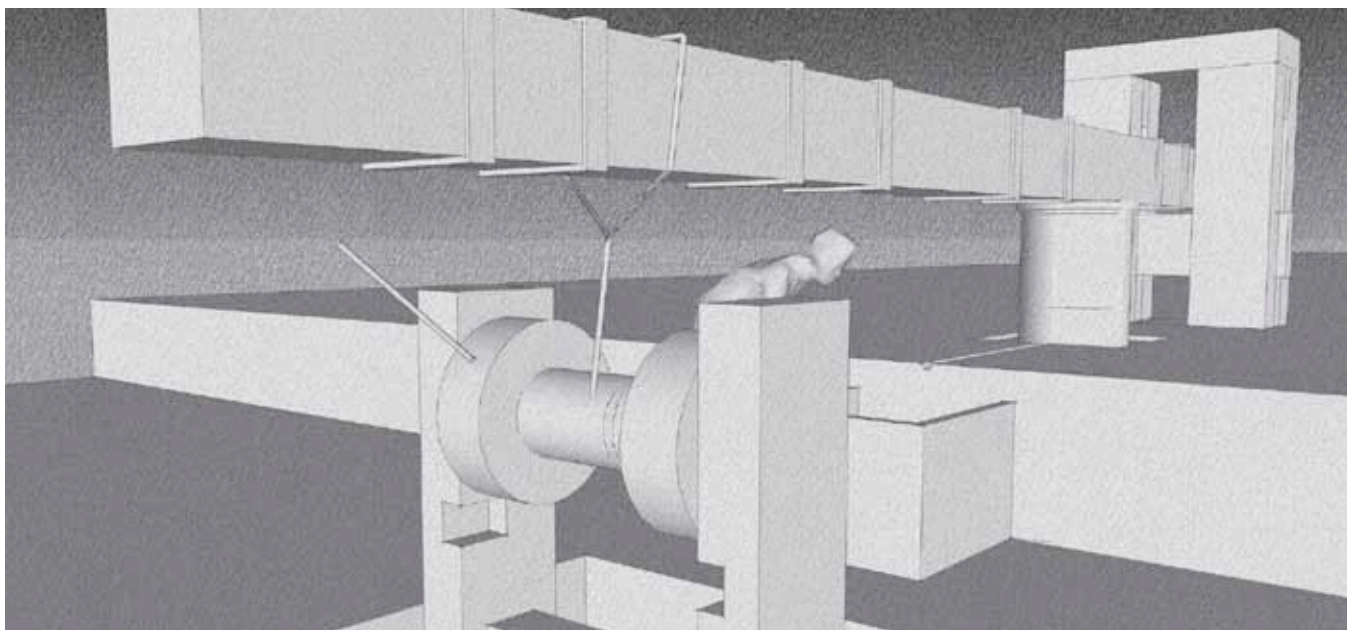
Les excavacions dutes a terme l'any 2000 varen posar al descobert un conjunt de restes d'època romana força enrunades, de les quals destaca una pedra de suport de premsa de biga per al premsat del raïm.

La descoberta ens posa de manifest que ens trobaríem probablement davant d'un assentament agrari, un antic celler de vi romà o *cella vinaria* en l'idioma dels romans, amb diferents cisternes per al fermentat, l'espai on se situen les premses o *torcularium* i els cups o *calcatorium* per a trepitjar raïm, els camps d'emmagatzematge del vi amb grans recipients o dòlies i altres dependències. Aquest conjunt va funcionar des de l'any 50 aC fins a finals del segle I dC.

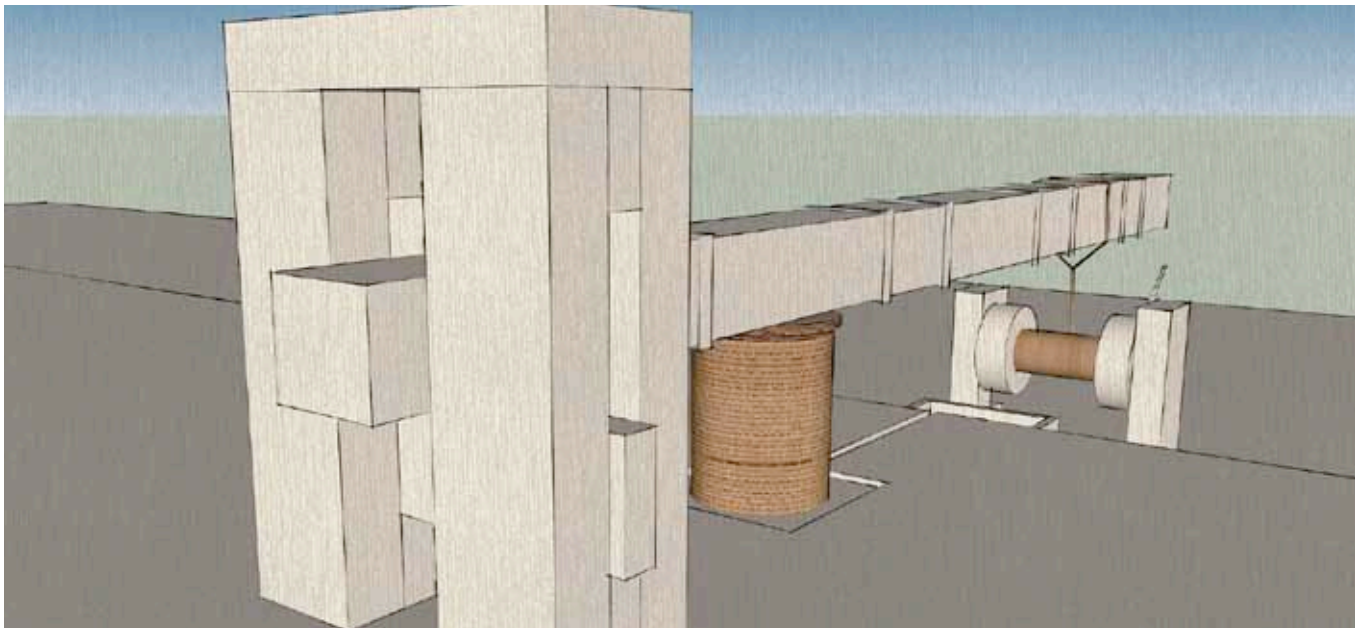
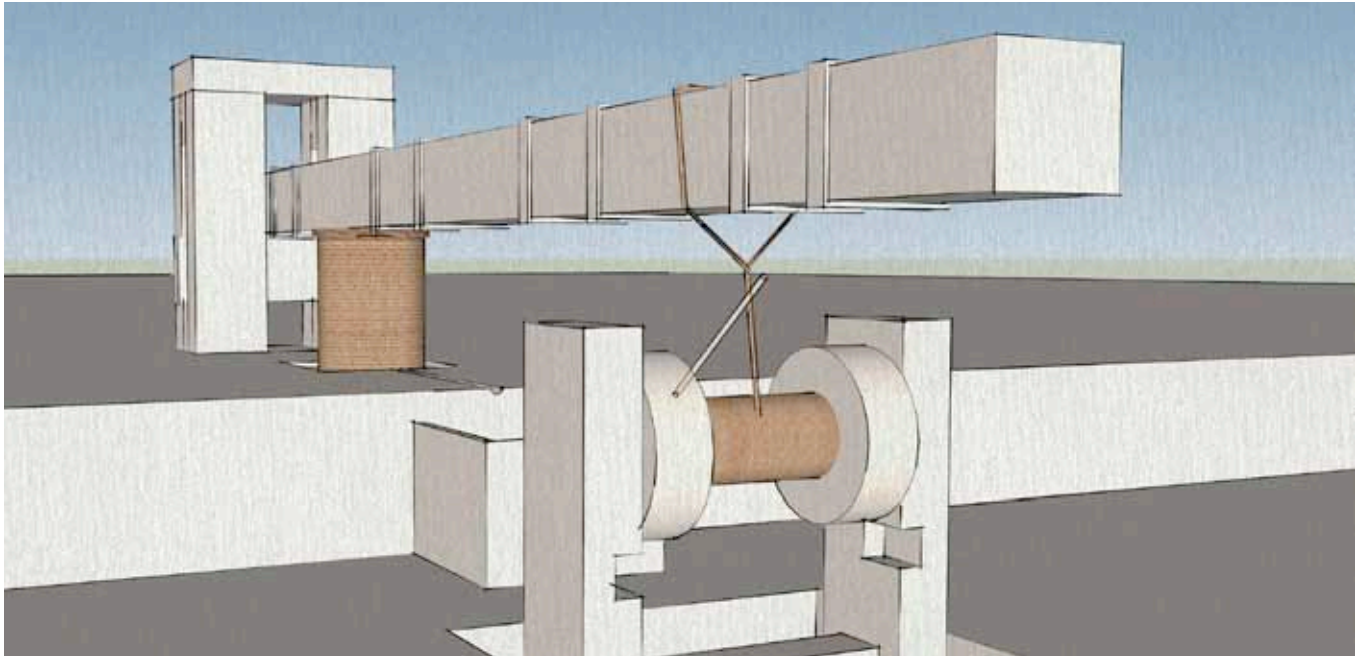
Del celler de la Peirota en sortien segurament gran quantitat d'àmfores plenes del vi que es produïa a la vall de Cabrera, vi laietà, que segons els autors clàssics Estrabó i Plini el Vell no era de gran qualitat tot i que era molt popular, de fet s'han documentat àmfores de vi laietà a quasi tots els racons de l'Imperi.

Àmfores per al transport de vi trobades al clos de Can Rodon reutilitzades, amb funció de drenatge per a retenir terres

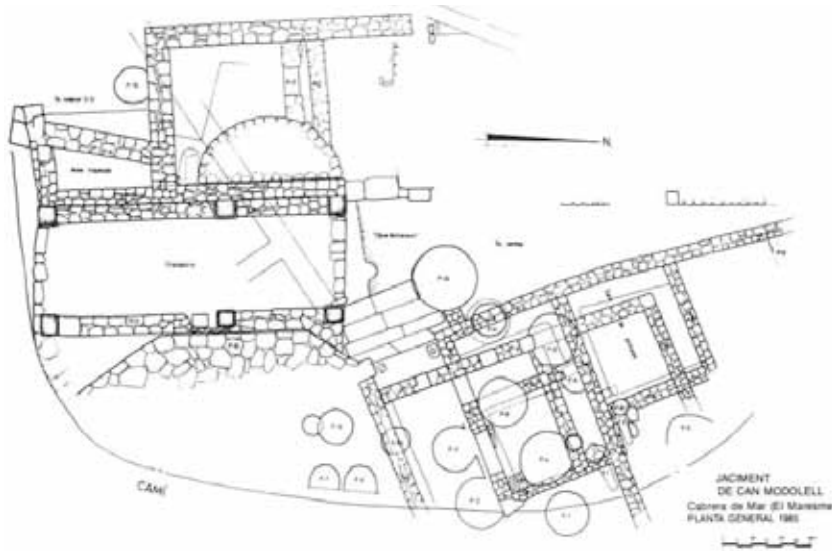

Premsa de biga romana, diverses vistes

Can Modolell, el santuari romà

Rosa Isabel Garí i Joan Francesc Clariana

Planta de les estructures excavades de Can Modolell

Primer de tot, voldríem tenir unes paraules de record vers el doctor Joan Bonamusa (+ 21 de juliol de 2012) que, al capdavant de la Secció Arqueològica del Museu de Mataró, va ser l'impulsor de les excavacions arqueològiques de Can Modolell. Can Modolell de Cabrera de Mar (Barcelona) és un important jaciment arqueològic situat al peu de la muntanya de Burriac, amb una llarga seqüència històrica que va des d'època ibèrica fins a la baixa edat mitjana. Aquestes restes arquitectòniques són les més ben conservades i documentades de les que pertanyen a l'època romana.

Fou a la primavera de 1974 en una operació furtiva, de la qual es pogueren recuperar els materials exhumats, que es va conèixer l'existència d'aquest jaciment. Entre els materials recuperats, hi havia una peça que després es demostrà cabdal. Es tracta d'una àrula –un petit altar– votiu, dedicat a Kautes, un dels dos acompanyants del déu Mitra: K (*auti*) · D(eo)/ L(*ucius*) PETRE/ IVS · VIC/ TOR ALI/ ARI- VS ·/ D(eo) · K(*aute*) · M(*itra*) ·/ V(*otvm*) · S(*olvit*) · L(*ibens*) · M(*erito*).

Era un testimoni que vinculava aquest indret amb el déu indopersa Mitra, al culte del qual, reservat als iniciats, es va divulgar notablement entre les legions.

Les primeres campanyes d'excavació es van dur a terme amb un equip de la Secció Arqueològica del Museu de Mataró, dirigits per Joan Bonamusa Roure, i pel mateix Bonamusa i Rosa Isabel Garí Lleixa entre 1981 i 1984. El 1984 l'arqueòleg Francesc Burjachs va dur a terme una campanya de prospecció a l'hort de la finca. Entre 1985 i 1994 només s'hi van realitzar tasques de neteja i consolidació, coordinades per Josep Garrido Salazar, i en aquest darrer any, s'hi va actuar d'urgència, sota la direcció de Goretti Vila.

Àrula (ex-vot) dedicada al deu Cautes per Lucius Petreius

El mateix 1994, el senyor Josep Modolell Ros, propietari del jaciment, va fer-ne generosa donació a la Fundació Burriac, i es van iniciar les obres per consolidar-lo i tancar-lo, sota la direcció de l'arquitecte Joan Albert Adell. Abans de bastir la coberta, un equip de la Universitat de Barcelona, dirigits per Carlos Pla i Víctor Revilla, hi efectuà nous treballs de neteja i excavació.

Les darreres excavacions a l'establiment, varen fer-se l'any 2011, amb motiu del programa "Sota Terra", a càrrec de la institució Cerca, dirigida per Eudald Carbonell; en el transcurs de les quals es va descobrir un enterrament –el quart dels coneguts– però també es va evidenciar que, si hi havia hagut alguna vegada més restes, havien desaparegut amb els segles de canvis en el terreny.

Els anys quaranta, per exemple, uns treballs d'aplanament de feixes, varen posar al descobert una colla d'enterraments a la zona de l'hort. S'han pogut documentar a Can Modolell les següents fases històriques:

1a fase ibèrica tardana i 2a fase romana, dividida a la vegada en tres fases més: la 1a de finals de la república i principats d'August fins a mitjan del segle II; la 2a des de meitat del segle I dC fins a la crisi del segle III; i la tercera al Baix Imperi.
El jaciment perviu a l'edat mitjana.

D'època ibèrica tardana s'han exhumat fragments de ceràmica ibèrica d'ús comú, i de l'anomenada "Grisa de la Costa Catalana", datats entre els segles IV i I aC, fet que no resulta estrany, en una zona fortament iberitzada, sense que es pugui determinar la seva procedència concreta, tret d'algun estrat poc significatiu i dos fons de sitges cavats al sauló, sota la construcció romana.

D'època romana des de finals de la república i principat d'August i fins a mitjan segle II, no s'han pogut identificar estructures, però sí que veiem la presència de ceràmiques de finals de la república i dels principats d'August i Tiberi, entre els quals destaquen: un fragment de campaniana B amb una inscripció acabada en (...)icvs. Un fragment de ceràmica aretina de vernís negre datada entre els anys 50 i 40 aC. Diversos fragments de ceràmica sigil·lada aretina i una gran pàtera signada pel terrissaire *Rasinius* d'Arezzo, datada entre els anys 25 i 15 aC. Aquesta darrera peça anava acompanyada d'una colla d'objectes que podrien correspondre a un ritual. Diversos fragments d'una mateixa peça de marbre de la varietat *giallo antico* de Chertou, d'època d'August, amb la inscripció: M·M (...) F·CELER·II·VIR(...)STI PE. Diversos fragments de

paviment d'*opus signinum* amb tesselles formant una decoració reticulada, possiblement datable del segle I aC.

De l'època que va des de mitjan del segle I fins a la crisi del segle III cal destacar-ne la major part d'estructures arquitectòniques conservades que agruparem en dos sectors:

El primer, a l'est: format per un passadís, sense que es conservi el paviment, diverses estances, algunes de les quals amb restes de pintures murals i unes escales. Les pintures murals, estudiades per Enric Juhé, serien a base de plafons rectangulars, enmarcats per sanefes en zig-zag en una estança i en l'altre, a base de plafons rectangulars alternant amb quadrats; aquests darrers portaven quadrats en posició romboïdal. La pintura era de color vermell sobre fons blanc. Es podien datar aquestes estances cap a finals del segle II o principis del III dC., per tant contemporànies de la resta del conjunt.

El segon sector, situat a l'oest: anomenat inicialment, encara que de manera incorrecte, com a “Criptopòrtic”, presentava un paviment de grans lloses de granit (*summa crustae*) limitat per murs fets amb la tècnica de l'*opus africanum*. Aquesta espai hauria estat cobert amb volta de canó. Un altre espai és el de la construcció anomenada “de la torre semicircular”, molt possiblement la base d'una exedra que al mateix temps tindria funció de contrafort.

*Detalls de les excavacions de
Can Modolell i fragment de
pintura mural d'una estança*

És difícil precisar quan s'abandonen aquestes estances. Dues monedes, una de Júlia Mamea i l'altre de Tètric, trobades sota la teulada caiguda, fan pensar en una cronologia relacionada amb aquest darrer, entre el 268 i el 273 dC.

El terraplenat que amortitza totes aquestes estructures dona fe de la seva riquesa, per la qualitat i quantitat de material trobat, d'altra banda força fragmentat: ceràmica romana d'ús comú, àmfores, dòlia, llànties, ceràmica sigil·lada, de parets fines, fragments escultòrics, peces relacionades amb el culte religiós, vidres, metalls, tegulae, imbrix, restes de paviment, fragments de marbre de diversos indrets de l'imperi, tesselles de mosaic, etc.

De l'època del Baix Imperi ja hem dit, el gran terraplenat va tapar les estructures anteriors (1a i 2a fases). Aquest terraplenat es va produir, possiblement, a la segona meitat del segle V o inicis del segle VI, com ho testimonia la presència de ceràmica grisa paleocristiana estampillada, la sigil·lada africana D, la sigil·lada africana C tardana, grisa d'ús comú, etc.

La troballa d'un fragment de motllura d'una mesa d'altar fa pensar en una continuïtat del culte cristià sobre el pagà.

Pertany també a aquest període un petit forn de calç, descobert en la campanya de Pla i Revilla, possiblement destinat a reaprofitar les restes marmòries del jaciment.

Sobre el terraplenat es bastí una nova estructura, de murs de pedra, que amortitzà els graons del portal del 1r sector, estructura d'ús indeterminat.

Mà d'un nen, fragmentada, sostenint una pàtera de libacions, feta en marbre blanc

Fragments de cantell de taula de marbre "giallo antico", amb inscripció

De l'edat mitjana no s'han identificat restes arquitectòniques que es puguin atribuir amb certesa a l'edat mitjana. En l'estrat I existia un petit mur que quedava tancat per l'espai de la Torre Semicircular, com si ho volguessin reaprofitar. Aquest mur era d'època incerta.

De l'època medieval són les quinze sitges que servien per guardar el gra, impermeabilitzades amb fang, perforant l'estrat que cobria els murs del baix imperi, excepte dues que foren cavades directament en el granit o sauló. El fòssil director d'aquestes fosses és la ceràmica grisa medieval, sense presència de fragments vidriats, datats en l'alta edat mitjana, (segle XII?).

La presència de quatre inhumacions permet pensar en un proper edifici religiós a l'indret. Un d'ells consistia en una senzilla fossa per albergar les despulles, un altre era amb forma de caixa de lloses, i un tercer era tanmateix de lloses, i es trobava en una cota posterior (potser del segle XII?). Del quart enterrament, descobert durant l'excavació efectuada per l'equip de "Sota Terra", les despulles s'exhumaren dins una sitja.

Hi havia algun temple o capella a Can Modolell? La tradició oral així ho diu, i l'arquitecte Joan de Cabanyes situà "les runes de la capella de Sant Joan" en aquest indret, en la Geografia General de Catalunya, publicada el 1908-1918.

Construcció contemporània de Can Lladó, el fonament de la qual, podria correspondre amb el de la capella de Sant Joan

Ara o ex-vot de marbre dedicat al déu Cautus per Successus i Elaine, esclaus de la casa imperial

Un retaule dedicat al sant, atribuït a Bernat Martorell i el seu taller, va estar a Sant Feliu fins abans de la Guerra Civil; actualment es troba al Museu Diocesà de Barcelona, mentre que a l'església de Cabrera s'hi

exhibeix una reproducció a escala real aconseguida mitjançant un complex procés tècnic, coordinat pel restaurador Francisco Blanco-Moreno Pérez.

Un document de l'any 1025 esmenta per primera vegada la capella sufragània de Sant Joan al referir-se al castell de Sant Vicenç o de Burriac, que continua esmentant-se en documents posteriors, fins a la seva ruïna a principis del segle XIV i la seva rehabilitació mentre s'alçava l'església gòtica de Sant Vicenç, fet que testimonia un carreu de granit actualment situat a l'entrada del jardí parroquial, on es pot llegir: "(parroquia) de Sanct Johan 1557", fins a la seva definitiva desaparició.

J.M. Modolell (2011) considera que la capella es podria trobar engolida per la construcció de planta rectangular que hi ha tocant a l'entrada del pati de la masia i que està orientada cap a ponent.

Els elements que es poden datar a la baixa edat mitjana són escassos: monedes de billó dels segles XIII i XIV, fragments de ceràmiques vernissades, decorades amb dibuixos fets amb òxid de coure i de manganès, altres amb òxid de cobalt color blau, fins i tot fragments de ceràmica andalusina, d'època almohade o nassarita (segle XIII), força singulars en la comarca del Maresme.

(Dreta). Retaule de Sant Joan de Bernat Martorell

Sobre culte pagà i el santuari mitraic: Alguns dels elements que ressalten la importància de l'establiment romà estan relacionats amb el culte, en un primer moment, a diferents deïtats, no del tot especificades. Devem l'estudi de l'epigrafia a Georges Fabre, Marc Mayer i Isabel Rodà. Destaquem: una *tabula ansata* (placa) de bronze, que ens dóna notícia d'un tal *Aph-nus*, llibert de *P. Accius* (o *Paccius*) *Saturninus*, procurador de l'emperador Vespasià; una altra *tabula ansata* referent a un tal *Flavius Moschus*, que va oferir de bon grat un exvot al déu Neptú; un exvot en forma de cama de bronze; un petit altar anepígraf; la placa de marbre de *giallo antico* amb la inscripció esmentada abans, i un fragment de làpida votiva amb la inscripció: (...) VS · M(...) / (...)S)VO · P(OSVIT).

Però el que més crida l'atenció és el conjunt d'objectes relacionats amb el déu Mitra, un culte místic vingut d'orient i popular entre les legions.

Entre els objectes més destacats, trobem la ja esmentada àrula de *Lucius Petreius Victor*, dedicat al déu Cautes. Cautes i Cautopates eren dos germans bessons que acompanyaven el déu solar Mitra, un amb la torxa cap avall i l'altre cap amunt, indicant el dia i la nit. En l'àrula, *Lucius Petreius*, aller (comerciant d'allis) dedicà de bon grat el seu exvot al déu Cautes-Mitra. Com a dada curiosa esmentem que, inicialment, Sebastià Mariner, va interpretar la paraula *Victor* com a vencedor als daus.

Carreu de granit situat a l'entrada del pati de la parroquia, on es pot llegir: "p(arroquia) de Sanct Johan 1557"

Acompanya el retaule de Sant Joan el magnífic orgue que l'any 1990 s'instal·là a l'església Sant Feliu de Cabera de Mar

Una altra àrula en forma de columneta porta la inscripció: K(auti) V(otum)/ SVCCESSVS/ ELAINE/ CAESARIS. Es tracta d'un exvot dedicat per dos esclaus de la casa imperial.

Un coronament de pedestal d'estàtua, en marbre de Tarraco, amb la inscripció: K · V · S · L · M (*Kautes votum solvit libens merito*).

Un coronament d'altar amb iconografia mitraica: en el qual veiem dues testes que representen el sol i la lluna i amb relleus laterals d'ofrenes mitràiques: un bou, un lleó, la roda solar...

Un fragment de vora de cràtera o *labrum*, d'ònix, amb una serp en relleu a la vora.

Un fragment de vora de vas de bronze, amb rebuidats que representen corbs, animals relacionats amb Mitra.

No obstant aquest elements, hem de concloure que, a hores d'ara, no s'ha localitzat cap element arquitectònic relacionat amb el culte a Mitra o mitreu, però hem de tenir en compte que els murs conservats, no són tot l'edifici, bona part del qual hauria desaparegut en el transcurs dels segles.

Una luxosa vil·la. Les restes exhumades de Can Modolell -només una petita part del que fou- permeten pensar en una vil·la sumptuosa: marbres de diferents colors provinents de distintes parts de l'Imperi; notables fragments escultòrics, entre ells un fragment de cama d'estàtua que conserva part del calçat, un dit gros d'una estàtua de marbre de Paros, un fragment corresponent a l'arrencament d'un braç, una peça de peu o capitell de taula fet amb marbre pentèlic, un fragment de suport de taula de marbre de Carrara-Luni, decorat amb relleus que representen un *skyphos* contenint diverses fruites i una cràtera a l'altre costat.

A tot això hem d'afegir els fragments epigrafiats i també bronzes, com un petit cap de lleó i una fibula, vidres, així com molts fragments de plaques de marbre de diferents procedències. Tots ells són una colla d'indisicis que ens apunten com a pertanyents a la *pars urbana* d'una sumptuosa vil·la romana.

Al contrari, s'han localitzat pocs elements que es puguin relacionar amb activitats agràries, és a dir, la *pars rustica* de la vil·la, cosa que no vol dir que no hagués existit.

Marc Mayer, al pròleg del llibre de Jordi Pons Territori i societat romana a Catalunya, apunta la possibilitat que es tractés d'un *fundus* o finca imperial, hipòtesi que vindria donada per la ja esmentada *tabula ansata* amb el nom del llibert d'un procurador de Vespasià i el petit altar amb el nom de dos esclaus imperials. A aquests testimonis hi hem d'afegir la presència de marbres de zones llunyanes de l'Imperi.

El propi culte a Cautes-Mitra s'ha relacionat a voltes amb els emperadors.

Fragment de peu de taula de marbre decorat per ambdós costats

Excavació d'un enterrament

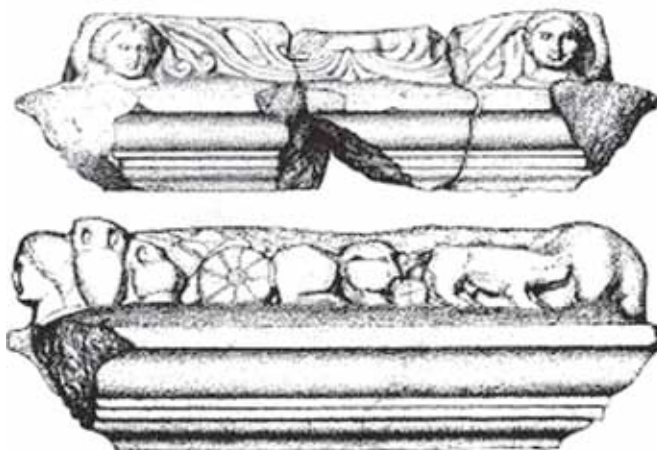
Troballa d'un fragment de coronament de l'ara d'altar

1974. Fotografia de l'equip de Cabrera de Mar treballant a Can Modolell

Troballa d'un fragment de coronament de l'ara d'altar

Coronament de l'ara d'altar, dibuixat per Jordi Arenes

Aplic de bronze representant un cap de lleó

Fragment de peu de taula de marbre "giallo antico", amb decoració vegetal estilitzada

Fragment de cama d'estàtua

Fragment de vora de "labrum", d'ònix egipci, decorat amb una sanefa d'oves i una serp

Vista general del jaciment arqueològic de Can Modolell

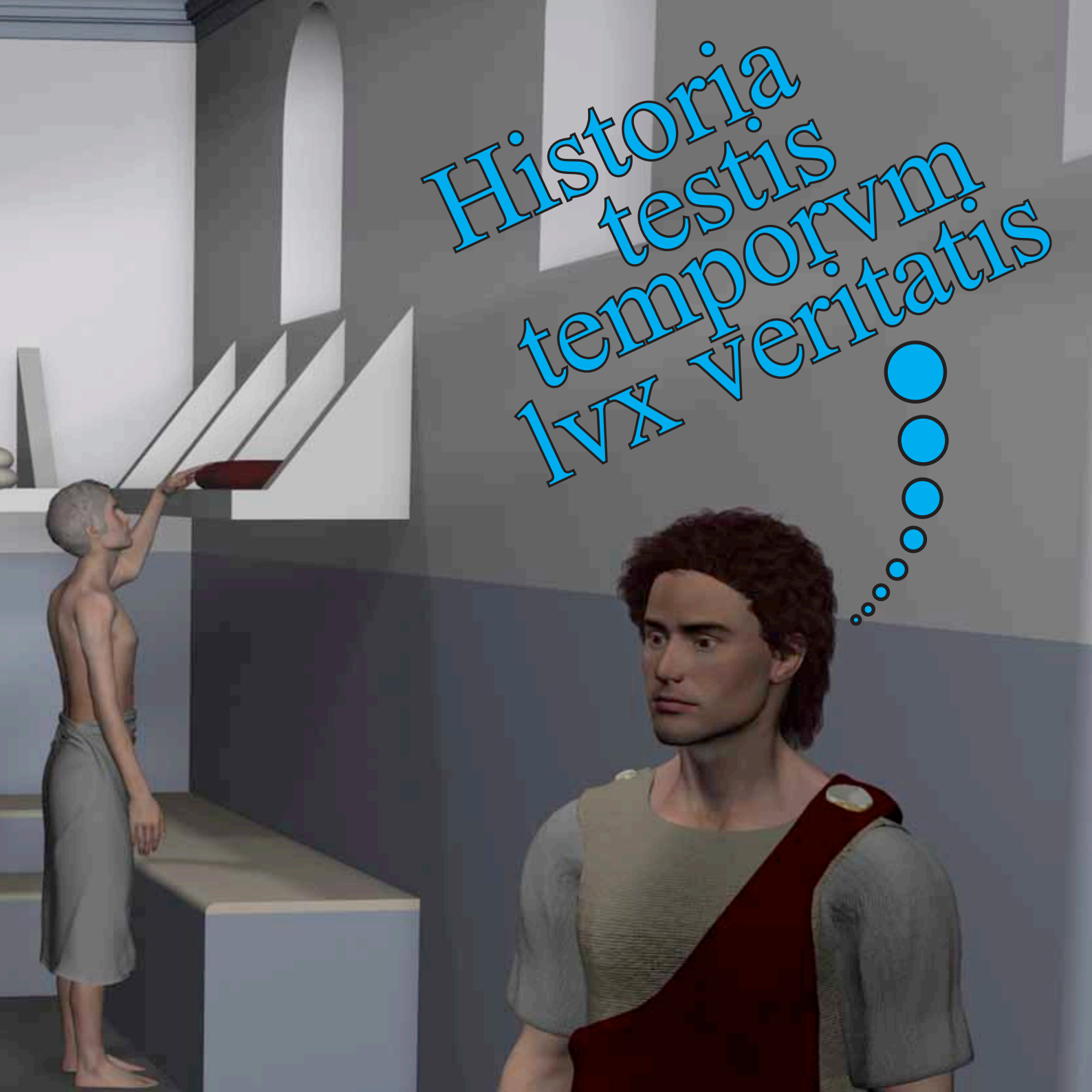
Fins aquí el resum del que han estat les actuacions al jaciment arqueològic de Can Modolell. No obstant, conscients que moltes qüestions queden a tall d'hipòtesi, esperem que, tard o d'hora, noves recerques aportin nova llum als diversos problemes plantejats.

Historia testis temporum, lux veritatis.

(Ciceró, *De Oratore* 2, 9, 36)

“La Història, testimoni dels temps, llum de la veritat”

Historia
testis
temporum
lux veritatis

Història de l'arqueologia de Cabrera de Mar

Banús, J.: "La porta meridional del poblat ibèric de Burriac. Noves aportacions a partir de la campanya de 1991". Actes de la X Sessió d'Estudis Mataronins. Mataró 1994, pp. 23-32.

Barberà, J., Pascual, R.: "El edificio público de Burriac (Cabrera de Mar, Barcelona)". Actas del XII Congreso Nacional de Arqueología, Jaén 1971. Zaragoza 1973, pp. 603-610.

Barberà, J., Pascual, R.: "Burriac, un yacimiento protohistórico de la costa catalana (Cabrera de Mar, Barcelona)". Ampurias 41-42. Barcelona 1979-1980, pp. 203-242.

Barberà, J.: "La Necrópolis Ibérica de Cabrera de Mar (Colección Rubio de la Serna)". Ampurias XXX. Barcelona 1968, pp. 97-150.

Barberà, J.: "La necrópolis ibérica de Cabrera de Mar (Excavación 1968-1969)". Ampurias 31-32, Barcelona 1969 – 1970, pp. 169-189.

Benito, N.; Defaus, J.M.; Espadaler, M.; Burjachs, F.; Molina, M.: "Les excavacions al poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar) durant la campanya de 1984". Laietania 2-3. Mataró 1985, pp. 42-45.

Bonamusa, J.: "Excavacions de sitges ibèriques a Cabrera de Mar". El Maresme. Mataró 1970, p. 13.

Bonamusa, J.: "Noves troballes en el poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar)". Miscel·lànies Arqueològiques de Mataró i el Maresme 1. Mataró 1976, pp. 17-22.

Bonamusa, J.: "Bibliografia sobre el poblat ibèric de Burriac, i de la necrópolis de Can Rodon de l'Hort (Cabrera de Mar)". Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme, 10. Mataró 1980, pp. 356 – 358.

Bonet, L.L.: "Descobriments del poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar)". Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme, núm 8-9. Mataró 1979, pp. 227 – 229.

Burjachs, F., Benito, N., Defaus, J.M.: "El poblat ibèric fortificat de Burriac (Cabrera de Mar, El Maresme)". Fortificacions. La problemàtica de l'Ibèric Ple (s.IV-III aC). Actes Simposi Internacional d'Arqueologia ibèrica, (Manresa 1990). Manresa 1991, pp. 159-163.

Cela, X.; Zamora, D.; Revilla, V.: "El jaciment ibèric de l'Hostal (Cabrera de Mar, El Maresme)". Laietania 13. Mataró 2002, pp. 49 – 67.

Coll, R.; Bagà, J.: "Les restes arqueològiques del Rocar d'en Lladó (Cabrera de Mar, El Maresme)". XXX Sessió d'Estudis Mataronins. Mataró 2014, pp. 7 – 27.

Coll, R.; Cazorla, F.; Bayés, F.: "Un santuari ibèric de la Cova de les Encantades del Montcabrer (Cabrera de Mar, El Maresme). Estudi preliminar". Laietania 9. Mataró 1994, pp. 33-86.

Cortadella, J.: "Juan Rubio de la Serna de Falces y Pelegero". Pioneros de la Arqueología en España, del siglo XVI a 1912. Zona Arqueológica, 3. Alcalá de Henares 2004, pp. 169 - 173 .

Escura, X.; Rovira, J.M. Cabrera de Mar. Imatge i memòria. Cabrera de Mar 2007.

Esteban, R.; Garrido, J.; Turà, J.; Turà, J.: "Nota sobre els treballs de restauració de la porta de migjorn de l'oppidum ibèric de Burriac (Cabrera

de Mar)". VIII Sessió d'Estudis Mataronins. Mataró 1991, pp. 7 – 10.

Farell, D.: "La necrópolis ibèrica de Can Ros (Cabrera de Mar, El Maresme). Primeres tombes aparegudes l'any 1993". Itluro 1. Cabrera de Mar 1998, pp. 29-34.

García, A.: Ilduro. Moneda e identidad en la Layetania republicana (siglos II – I a.C). Tesi doctoral UB. Barcelona 2014.

García, J.: Turó dels Dos Pins. Necrópolis ibèrica. Ed. AUSA. Sabadell 1993.

García, J.; Martín, A.; Cela, X.: "Nuevas aportaciones sobre la romanización en el territorio de Iluro (Hispania Tarraconensis)". Empúries 52. Barcelona 2000, pp. 29 - 54.

García, J.; Miro, J.; Pujol, J.: La porta meridional del poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, El Maresme). Fortificacions. La problemàtica de l'Ibèric Ple (s.IV-III aC). Actes Simposi Internacional d'Arqueologia ibèrica (Manresa 1990). Manresa 1991, pp. 199-213.

García, J.; Pujol, J.; Esteban, R.: "Les sitges del poblat ibèric de Burriac (II) (Cabrera de Mar)". Laietania 1. Mataró 1981, pp. 15-63.

García, J.; Zamora, D.: "La vall de Cabrera de Mar. Un model d'ocupació del territori a la Laietania Ibèrica". Laietania 8. Actes del seminari El poblament ibèric a Catalunya (Mataró 25 i 26 de març de 1993). Mataró 1993, pp. 147-179.

García, J.; Zamora, D.; Pujol, J.: "Armament i societat a la Laietania ibèrica". Actas del congreso Internacional: Los iberos. Principes de Occidente. (Barcelona, 12, 13 i 14 de març de 1998). Barcelona 1998, pp. 309 - 325.

López Mullor, A.; Martín, A.: "Les produccions de ceràmica romana de parets fines al nucli itàlic d'Iluro (Cabrera de Mar)". Estudis d'arqueologia i d'història de Cabrera de Mar. Edició a cura de Josep M. Modolell, núm. 7. Cabrera de Mar 2011, pp. 17 – 43.

Lleonart, R.; Clariana, J.F.: "Un lacus romà a la finca de can Xacó a Santa Elena d'Agell (Cabrera de Mar)". Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme, 3. Mataró 1977, pp. 65 – 70.

Martín, A.: "El conjunt arqueològic de ca l'Arnau (Cabrera de Mar, Maresme). Un assentament romanorepublicà". Tribuna d'Arqueologia 1998 – 1999. Barcelona 2002, pp. 211 – 228.

Martín, A.: "Intervencions arqueològiques a ca l'Arnau – can Mateu (Cabrera de Mar, Maresme) 1997 – 1998". Actes de les Jornades d'Arqueologia i Paleontologia. Comarques de Barcelona, 1996 – 2001. La Garriga, 29 i 30 de novembre, 1 de desembre de 2001. Barcelona 2004, vol. 2, pp. 376 – 407.

Martín, A.: "Can Pau Ferrer (Cabrera de Mar, Maresme) 1997". Actes de les Jornades d'Arqueologia i Paleontologia, comarques de Barcelona, 1996 – 2001. La Garriga, 29 i 30 de novembre, 1 de desembre de 2001. Barcelona 2004, vol. 2, pp. 409 – 422.

Martín Oliveras, A.: "Intervenció arqueològica al jaciment de la Peirota, 2000 (Cabrera de Mar - Maresme)". Actes de les Jornades d'Arqueologia i Paleontologia. Comarques de Barcelona, 1996 – 2001. La Garriga, 29

i 30 de novembre, 1 de desembre de 2001. Barcelona 2004, vol. 2, pp. 618 - 625.

Martín, A.; García, J.: "La romanización en el territorio de los layetanos y la fundación de la ciudad romana de Iluro (Hispania Tarraconensis)". Valencia y las primeras ciudades romanas de Hispania. València 2002, pp. 195 - 204.

Martín, A.; García, J.: "La vall de Cabrera de Mar. Focus inicial de la producció vitivinícola a la Laietània". Pottery workshops and agricultural productions. Studies on the rural world in the roman period, 2. Girona 2007, pp. 69 - 82.

Miró, J.; Pujol, J.; García, J.: El dipòsit del sector occidental del poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, El Maresme). Laietania, 4, Mataró 1988.

Olesti, O.: El territori del Maresme en època republicana (s. III-I a.C.). Estudi d'Arqueomorfologia i Història. Premi Iluro 1994. Mataró 1995.

Pérez-Sala, M.; García, J.: "El jaciment arqueològic del Mas Català, un assentament rural d'època ibèrica situat a la vall de Cabrera de Mar". Laietania 13. Mataró 2002, pp. 5-48.

Prevosti, M. et alii: Autopistas i Arqueologia. Barcelona (Autopistes C.E.S.A. - Generalitat de Catalunya) 1995.

Ribas, M.: El poblat ibèric de Burriac i la seva necròpolis. Foment d'Estudis de la Maresma. Mataró 1931.

Ribas, M.: El orígens de Mataró. Mataró 1964.

Ribas, M.: El poblado ibérico de Ilduro. Madrid 1964

Rubio de la Serna, J.: "Últimas excavaciones en la necrópolis anteromana de Cabrera de Mataró". Butlletí de la Associació d'Excursions Catalana, VIII. Barcelona 1886, pp. 133 - 137.

Rubio de la Serna, J.: "Más monedas y altres objectes de la necrópolis ante-romana de Cabrera de Mar". Butlletí de la Associació d'Excursions Catalana, IX. Barcelona 1887, pp. 96-105.

Rubio de la Serna, J.: "Noticia de una necrópolis ante-romana descubierta e Cabrera de Mataró (Barcelona) en 1881". Boletín de la Real Academia de la Historia, XI. Madrid 1888, pp. 669 - 789 i 9 làmines.

Rubio de la Serna, J.: "Antigüedades descubiertas últimamente en Mataró". Boletín de la Real Academia de la Historia, XIV bis. Madrid 1890, pp. 415 - 426.

Rubio de la Serna, J.: "La época de la Tene, 2ª del Hierro en Transilvania y en la Península Ibérica". Butlletí de la Reial Academia de Bones Lletres de Barcelona, vol. 6, núm. 41. Enero-Marzo 1911. Barcelona 1912.

Sanmartí, J.: La Laietània Ibèrica. Estudi d'Arqueologia i Història. Publicacions de la Universitat de Barcelona 1987 (publicada en microfítxes).

Sanmartí, J.: Els laietans, la Laietània: un poble i un estat de la Ibèria antiga. Acte acadèmic Premi Iluro de monografia històrica. 48ª convocatòria. Mataró 2006.

Serra Ràfols, J. de C.: Forma Conventus Tarraconensis: Baetulo-Blanda, I. Barcelona 1928.

Serra Ràfols, J. de C.; Almagro, M.; Coromines, J.: Carta Arqueològica de la provincia de Barcelona. Barcelona 1945.

Vinyals, J.: 1998: "Els materials arqueològics de la sitja ibèrica de Ca l'Angusto (Cabrera de Mar. El Maresme)". Itluro 1. Homenatge a Rafael Esteban i Salvador, 16 de març de 1996. Cabrera de Mar 1998, pp. 35-42.

Vinyals, J.: "Notícia sobre les habitacions ibèriques de Can Borràs (Cabrera de Mar)". Itluro 2. Cabrera de Mar 2000, pp. 17 - 29.

Vinyals, J.: "Actuació de salvament d'unes restes ibèriques a can Ricard (Cabrera de Mar)". XXX Sessió d'estudis Mataronins. Mataró 2014, pp. 29 - 42.

Zamora, D.: L'oppidum de Burriac. Centre del poder polític de la Laietània ibèrica. Laietania, 17. Mataró 2006 - 2007.

Zamora, D.: "L'espai periurbà de l'oppidum laietà de Burriac. De l'ibèric ple a la romanització". El paisatge periurbà a la Mediterrània occidental durant la protohistòria i l'antiguitat. Tarragona 2012, pp. 149-164.

Zamora, D.; Pujol, J.; García, J.; Cerdà, J.A.: "Trobada d'una nova sitja del grup de Can Miralles-Can Modolell (Cabrera de Mar, El Maresme)". Pyrenae, 25. Barcelona, 1994, pp. 181-204.

Poblat ibèric de Burriac

Banús, J.: "La porta meridional del poblat ibèric de Burriac. Noves aportacions a partir de la campanya de 1991". X Sessió d'Estudis Mataronins. Mataró 1994, pp. 23-32.

Barberà, J.: "Un paral·lel remot de l'edifici públic de Burriac (Cabrera de Mar)", Laietania, núms. 2-3. Mataró 1982-1983, pp. 146-151.

Barberà, J.; Pascual, R.: "El edificio público de Burriac (Cabrera de Mar-Barcelona)", XII Congreso Nacional de Arqueología, Jaen 1971. Zaragoza 1973, pp. 603-610.

Barberà, J.; Pascual, R.: "Burriac, un yacimiento protohistórico de la costa catalana (Cabrera de Mar, Barcelona)", Ampurias, núms. 41-42. Barcelona 1979-1980, pp. 203-242.

Belarte, C.; Sanmartí, J.: "Espais de culte i pràctiques rituals a la Catalunya proto- històrica", Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló, 18. Castelló 1997, pp. 7-32.

Benito, N.; Defaus, J.M.; Espadaler, M.; Burjachs, F.; Molina, M.: "Les excavacions al poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar) durant la campanya de 1984". Laietania 2-3. Mataró 1985, pp. 42-45.

Bonamusa, J.: "Excavacions de sitges ibèriques a Cabrera de Mar". El Maresme. Mataró 1970, p. 13.

Bonamusa, J.: "Noves troballes en el poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar)". Miscel·lànies Arqueològiques de Mataró i el Maresme 1. Mataró 1976, pp. 17-22.

Bonamusa, J.: "Bibliografia sobre el poblat ibèric de Burriac, i de la necròpolis de Can Rodon de l'Hort (Cabrera de Mar)". Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme, 10. Mataró 1980, pp. 356 - 358.

Bonet, Ll.: "Descobriment del poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar)". Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme, núm 8-9. Mataró 1979, pp. 227-229.

Burjachs, F.; Benito, N.; Defaus, J.M.: "El poblat ibèric fortificat de Burriac (Cabrera de Mar, El Maresme)". Fortificacions. La problemàtica de l'Ibèric Ple (s.IV-III aC). Actes Simposi Internacional d'Arqueologia ibèrica, (Manresa 1990). Manresa 1991, pp. 159-163.

Cela, X.; Zamora, D.; Revilla, V.: "El jaciment de l'Hostal (Cabrera de Mar, Maresme)", Laietania, 13. Mataró 2002, pp. 49-67.

Clariana, J.F.: "Estampillas en cerámica aretina de barniz negro de

- la comarca de El Maresme (Barcelona)", XX Congreso Nacional de Arqueología. Zaragoza 1991, pp. 421-426. –
- Clariana, J.F.: "D'Ilturo a Iluro: d'ibers a romans. Algunes consideracions", XVIII Sessió d'Estudis Mataronins. Mataró 2002, pp. 19-52.
- Coll, R.; Cazorla, F.; Bayés, F.: "El santuari de la cova de Les Encantades del Montcabrer (Cabrera de Mar, El Maresme). Estudi preliminar", Laietania, núm. 9. Mataró 1994, pp. 35-86.
- Coll, R.; Cazorla, F.: "Una cueva-santuario ibérica en el Maresme: 'La cova de les Encantades' del Montcabrer (Cabrera de Mar, Barcelona)", Actas del Congreso Internacional: Los iberos, príncipes de occidente. Estructuras de poder en la sociedad ibérica, Barcelona 12, 13, 14 de mayo de 1998. Barcelona 1998, pp. 275-282.
- Escura, X.; Rovira, J.M.: Cabrera de Mar. Imatge i memòria. Cabrera de Mar 2007.
- Garcia, J.; Pujol, J.; Esteban, R.: "Les sitges del poblat ibèric de Burriac (II) (Cabrera de Mar)". Laietania 1. Mataró 1981, pp. 15-63.
- Garcia, J.; Zamora, D.: "La Vall de Cabrera de Mar. Un model d'ocupació del territori a la Laietània ibèrica", Laietania, 8. Mataró 1993, 147-179.
- Gonzalo, C.; Vilà, C.: "El edificio público de Burriac: ¿Fue un templo ibérico?", Actas del XXIII Congreso Nacional de Arqueología, Elche 1995. Vol. I. Zaragoza 1997, pp. 457-466.
- Guitart, J.; Palet, J.M.; Mercado, M.; Rodrigo, E.: "Can Tacó: un recinte fortificat d'època republicana", Cota Zero, 21. 2006, pp. 23-26.
- Jàrrega, R.: "La intervenció política de Juli Cèsar a les comarques de l'Ebre", XL Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos, Morella, vol. I. Castelló 2000, pp. 69-80.
- Maluquer de Motes, J. et alii. Arquitectura i urbanisme ibèrics a Catalunya. Barcelona 1986.
- Martí, C.: "Les monedes trobades en el poblat ibèric de Burriac, Cabrera de Mar", a Zamora, D.: "L'oppidum de Burriac. Centre del poder polític de la Laietània ibèrica", Laietania, 17. Mataró 2006-2007, pp. 369-417.
- Martín, A.: "Intervencions arqueològiques a Ca l'Arnau-Can Mateu (Cabrera de Mar, Maresme), 1997-1998", Actes de les Jornades d'Arqueologia i Paleontologia. La Garriga, 29 i 30 de novembre, 1 de desembre de 2001. Barcelona 2004, pp. 376-407.
- Miró, J.; Pujol, J.; Garcia, J.: "El dipòsit del sector occidental del poblat ibèric de Burriac", Laietania, 4. Mataró 1988.
- Olesti, O. El territori del Maresme en època republicana (s. III-Ia.C.). Mataró 1995.
- Olesti, O.: "Integració i transformació de les comunitats ibèriques del Maresme durant el s. II-I aC: un model de romanització per a la Catalunya litoral i prelitoral", Empúries, 52. Barcelona 2000, pp. 55-86.
- Olesti, O.: "El control de los territorios del nordeste peninsular (218-100 a.C.): un modelo a debate", War and territory in the Roman world = Guerra y territorio en el mundo romano (coord. Naco-Arrayás). 2006, pp. 119-148.
- Olivares, D.; Subiranes, C.; Farell, D.: "Memòria de la intervenció arqueològica al castell de Burriac. Cabrera de Mar, Maresme". Campaña del 4 d'octubre al 3 de desembre de 1993 (inèdita).
- Padró J.: "Las divinidades egipcias en la Hispania romana y sus precedentes", La Religión Romana en Hispania. Madrid 1981, pp. 335-352.
- Pou, J.: "Memòria de la intervenció d'urgència al Camí de Can Segarra - Can Bartomeu (Cabrera de Mar, Maresme)". Desembre 1991 - gener 1992 (inèdita).
- Prevosti, M.: "'Tanagrina' i restes romanes republicanes trobades sobre el cim de Burriac", Pyrenae 27. Barcelona 1996, pp. 301-310.
- Ribas, M.: El poblat ibèric de Burriac i la seva necròpolis. Foment d'Estudis de la Maresma. Mataró 1931.
- Ribas, M.: "Descobriments d'una sepultura ibèrica", Museu, 1. Mataró 1948, p. 17. – Ribas, M.: El poblament d'Ilduro. Barcelona 1952.
- Ribas, M.: El orígens de Mataró. Mataró 1964.
- Ribas, M.: El poblado ibérico de Ilduro. Madrid 1964
- Rovira, J. M. (2007). Cabrera de Mar: Arqueologia i Patrimoni. Ibers. El poblat [article en línia]. [Data de consulta: 23 d'abril de 2017]. <http://www.cabrerademarpatrimoni.cat/ip_01.html>
- Rovira, J. M.: "Nuevas aportaciones al modelo de ocupación de la circumscripción del oppidum de Ilturo (Burriac). Inventario de yacimientos ibéricos y romanos del valle de Cabrera de Mar. XXV Congreso Nacional de Arqueología. Valencia 1999, pp. 562-569.
- Ruestes, C.: "Organización social y percepción en un paisaje ibérico a través de una combinación de análisis de visibilidad", Sistemas de información geográfica y análisis arqueológico del territorio. V Simposio Internacional de Arqueología de Mérida, 7-10 de noviembre de 2007 (en prensa).
- Ruestes, C.: "Un paisaje ibérico de Cataluña: protección del territorio colectivo y percepción de comunidad a través de una combinación de análisis de visibilidad". V Simposio I. de arqueología de Mérida. Sistemas de información geográfica y análisis arqueológico del territorio (7-10 de nov. 2007). Mérida 2011, pp. 325-338.
- Sanmartí, J.; Santacana, J.: Els ibers del Nord. Barcelona 2005.
- Vilà, C.: "Una propuesta metodológica para el estudio del concepto 'templo' en el marco de la concepción religiosa ibérica", Pyrenae, 25 (Barcelona 1994), 123-139.
- Vilà, C.: "L'edifici públic de Burriac: hipòtesis sobre la seva funcionalitat", Laietania, 9. Mataró 1994, pp. 21-31.
- Vilà C.: Construcciones templares en la arquitectura ibérica. Una propuesta de análisis: el Edificio Público de Burriac. Tesina de llicenciatura dirigida per F. Gràcia. Universitat de Barcelona. Barcelona 1995.
- Vilà, C.: "Arquitectura templar ibérica", Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló, 18. Castelló 1997, pp. 537-566.
- Zamora, D.: "L'oppidum de Burriac. Centre del poder polític de la Laietània ibèrica", Laietania, 17. Mataró 2006-2007.
- Zamora, D.; Pujol, J.; Garcia, J.; Cerdà, J.A.: "Trobada d'una nova sitja ibèrica del jaciment de 'Can Miralles-Can Modolell' (Cabrera de Mar, El Maresme)", Pyrenae, 25. Barcelona 1994, pp. 181-204.

Muralles i torres, les fortificacions

Banús, J.: “La porta meridional del poblat ibèric de Burriac. Noves aportacions a partir de la campanya de 1991”. X Sessió d’Estudis Mataronins. Mataró 1994, pp. 23-32.

Bonet, Ll.: “Descobriments del poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar)”. Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme, núm 8-9. Mataró 1979, pp. 227-229.

Burjachs, F., Benito, N., Defaus, J.M.: “El poblat ibèric fortificat de Burriac (Cabrera de Mar, El Maresme)”. Fortificacions. La problemàtica de l’Ibèric Ple (s.IV-III aC). Actes Simposi Internacional d’Arqueologia ibèrica, (Manresa 1990). Manresa 1991, pp. 159-163. Esteban, R.; Garrido, J.; Turà, J.; Turà, J.: “Nota sobre els treballs de restauració de la porta de migjorn de l’*oppidum* ibèric de Burriac (Cabrera de Mar)”. VIII Sessió d’Estudis Mataronins. Mataró 1991, pp. 7-10.

Garcia, J.; Miro, J.; Pujol, J.: La porta meridional del poblat ibèric de Burriac (Cabrera de Mar, El Maresme). Fortificacions. La problemàtica de l’Ibèric Ple (s.IV-III aC). Actes Simposi Internacional d’Arqueologia ibèrica (Manresa 1990). Manresa 1991, pp. 199-213. Zamora, D.; Guitart, J.; Garcia, J.: “Fortificacions a la Laietània litoral: Burriac (Cabrera de Mar) i el Turó d’en Boscà (Badalona). Cap a un model interpretatiu de l’evolució del poblament ibèric laietà”. Actes Simposi Internacional d’Arqueologia ibèrica (Manresa 1990). Manresa 1991, pp. 337-353.

Torre dels Dos Pins, una torre singular

Garcia, J. Zamora, D.: “La vall de Cabrera de Mar. Un model d’ocupació del territori a la Laietània Ibèrica”. Laietania 8. Actes del seminari El poblament ibèric a Catalunya (Mataró 25 i 26 de març de 1993). Mataró 1993, pp. 147-179.

Zamora, D.: “L’espai periurbà de l’*oppidum* laietà de Burriac. De l’ibèric ple a la romanització”. El paisatge periurbà a la Mediterrània occidental durant la protohistòria i l’antiguitat. Tarragona 2012, pp. 149-164.

Can Rodon, Turó dels Dos Pins i can Ros, les tres necròpolis ibèriques

Barberà, J.: “La Necròpolis Ibèrica de Cabrera de Mar (Colecció Rubio de la Serna)”. Ampurias XXX. Barcelona 1968, pp. 97-150.

Barberà, J.: “La necròpolis ibèrica de Cabrera de Mar (Excavació 1968-1969)”. Ampurias 31-32, Barcelona 1969 – 1970, pp. 169-189.

Bonamusa, J.: “Bibliografia sobre el poblat ibèric de Burriac, i de la necròpolis de Can Rodon de l’Hort (Cabrera de Mar)”. Quaderns de Prehistòria i Arqueologia del Maresme, 10. Mataró 1980, pp. 356-358. Brunet, J.: “Excursió particular a Cabrera y nous descobriments de antigüitats ante-romanes”. Butlletí mensual de la Associació d’Excursions Catalana, 79, abril 1885, pp. 80-88.

Farell, D.: “La necròpolis ibèrica de Can Ros (Cabrera de Mar, El Maresme). Primeres tombes aparegudes l’any 1993”. Ituro 1. Cabrera de Mar 1998, pp. 29-34.

Farell, D.: “Les tombes de Can Ros (Cabrera de Mar, El Maresme). Informe sobre la intervenció arqueològica realitzada al jaciment “Tombes de Can Ros”, els dies 18 i 19 de desembre de 1993. Els primers resultats. Cabrera de Mar 1994” (inèdit).

Gallimí, F.; Farell, D.; Zamora, D.: “Memòria de l’excavació d’urgència a Can Ros (Cabrera de Mar, Maresme)”. Mataró 1994 (inèdit).

García, J.: “La necròpolis laietana del “Turó dels dos Pins” (Cabrera de Mar)”. Congreso de Arqueología Ibérica, 1: Las Necrópolis (coord. J. Blánquez, V. Antona). Madrid 1992, pp. 109-144.

Garcia, J.: Turó dels Dos Pins. Necròpolis ibèrica. Ed. Ausa. Sabadell 1993.

Ribas, M.: El poblat ibèric de Burriac i la seva necròpolis. Foment d’Estudis de la Maresma. Mataró 1931.

Rovira, J. M. (2007). Cabrera de Mar: Arqueologia i Patrimoni. Ibers. Les necròpolis. [article en línia]. [Data de consulta: 23 d’abril de 2017]. <http://www.cabrerademarpatrimoni.cat/in_01.html>

Rubio de la Serna, J.: “Últimas excavaciones en la necrópolis anteromana de Cabrera de Mataró”. Butlletí de la Associació d’Excursions Catalana, VIII. Barcelona 1886, pp. 133-137.

Rubio de la Serna, J.: “Més monedes y altres objectes de la necròpolis ante-romana de Cabrera de Mar”. Butlletí de la Associació d’Excursions Catalana, IX. Barcelona 1887, pp. 96-105.

Rubio de la Serna, J.: “Noticia de una necrópolis ante-romana descubierta e Cabrera de Mataró (Barcelona) en 1881”. Boletín de la Real Academia de la Historia, XI. Madrid 1888, pp. 669-789 i 9 làmines.

Rubio de la Serna, J.: “Antigüedades descubiertas últimamente en Mataró”. Boletín de la Real Academia de la Historia, XIV bis. Madrid 1890, pp. 415 – 426.

Rubio de la Serna, J.: “La época de la Tene, 2ª del Hierro en Transilvania y en la Península Ibérica”. Butlletí de la Real Academia de Bones Lletres de Barcelona, vol. 6, núm. 41. Enero-Marzo 1911. Barcelona 1912.

Sanmartí, J.: “Las Necrópolis ibéricas en el área catalana”. Congreso de Arqueología Ibérica, 1: Las Necrópolis (coord. J. Blánquez, V. Antona). Madrid 1992, pp. 77-108.

Vinyals, J.: “Notícia sobre unes troballes de materials arqueològics a can Rodon de l’Hort (Cabrera de Mar)”. XIII Sessió d’Estudis Mataronins. Mataró 1997, pp. 203-213.

Vinyals, J.: “Troballes a Can Vilardaga i al rocam al peu del Castell de Burriac (Cabrera de Mar)”. La història de Mataró i el Maresme al dia. Felibrejada 96. Mataró 2016, pp. 90-92

Zamora, D.: “Can Ros, una nova àrea d’enterrament d’època ibèrica a la vall de Cabrera de Mar”. Laietània, 18. Mataró 2008, pp. 17-35.

Cova de les Bones Dones, el santuari ibèric

Coll, R.; Cazorla, F.; Bayés, F.: “Un santuari ibèric de la Cova de les Encantades del Montcabrer (Cabrera de Mar, El Maresme). Estudi preliminar”. Laietània 9. Mataró 1994, pp. 33-86.

Coll, R.; Cazorla, F.: “Una cueva-santuario ibérica en el Maresme:

‘La cova de les Encantades’ del Montcabrer (Cabrera de Mar, Barcelona)”, *Actas del Congreso Internacional: Los íberos, príncipes de occidente. Estructuras de poder en la sociedad ibérica*, Barcelona 12, 13, 14 de mayo de 1998. Barcelona 1998, pp. 275-282.

Ilturo, la ciutat romana

Barral, X.: “Les mosaïques romaines et médiévales de la región Laietana (Barcelona et ses environs)”. Barcelona 1978.

Bonamusa, J.: «El problema del solar de la *Ilduro* monetat, a través de los hallazgos numismáticos». *Miscel·lànies arqueològiques de Mataró i El Maresme*, Museu Municipal. Mataró 1976, pp. 27-32.

Carreras, C.; Martín, A.; Pera, J.; Rodrigo, E.: “Las ánforas de Brindisi en Hispania Citerior. Pautas de distribución y consumo”. *Saguntum*, 48. 2016, pp. 103-121

Cela, X.; Zamora, D.; Revilla, V.: “El jaciment ibèric de l’Hostal (Cabrera de Mar, El Maresme)”. *Laietania* 13. Mataró 2002, pp. 49-67.

Clariana, J.F.: “Notes sobre l’estructura urbana d’*Iluro*”, *Faventia* 6/1. Barcelona 1984, pp. 89-111.

Clariana, J.F. “Les vies de comunicació del Maresme a l’antiguitat: Estat de la qüestió”, V Sessió d’Estudis Mataronins. Mataró 1989.

Clariana, J.F.: “Aproximación a la red viària de la comarca del Maresme”, *Símpoio: La red viària en la Hispania Romana*, Tarazona 1987. Zaragoza 1990-A, pp. 113-129.

Clariana, J.F.: “Ceràmiques singulars de la vall de Cabrera de Mar”, *Segones jornades d’arqueologia de Cabrera de Mar i del Maresme* (4 de juliol de 1998), *Ilturo* 2. Cabrera de Mar 2000.

Clariana, J.F.; Farell, D.; Rovira, J.M.; Vinyals, J.: “Una estela ibèrica decorada trobada a Cabrera de Mar”, XVI Sessió d’Estudis Mataronins. Mataró 2000, pp.47-58.

Clariana, J.F.; Vellvehí, J.: “Ara d’altar. Museu de Tolosa (ss. I-II d.C.)”, *Felibrejada*, 47. Grup d’Història del Casal. Mataró 1999, pp. 27-28. Internet=<http://personal4.iddeo.es/jllovet/actual/noindex/fitxes/imperi8.html>.

Comas, M.; Martín, A.; Matamoros, D.; Miró, J.: “Un tipus d’àmfora Dressel 1 de producció laietana”. De les estructures indígenes a l’organització provincial romana de la Hispania Citerior. Homenatge a Josep Estrada i Garriga. Itaca, annexos, 1. Barcelona 1998, pp. 149-161.

Escura, X.; Rovira, J.M.: *Cabrera de Mar. Imatge i memòria*. Cabrera de Mar 2007.

Fabre, G.; Mayer, M.; Rodà, I.: *Inscriptions romaines de Catalogne. V, suppléments aux volumes I-IV et instrumentum inscriptum*. Paris 2002.

Ferrer, J.; García, A.; Martín, A.: “Una tortera amb inscripció ibèrica de Can Rodon de l’Hort (Cabrera de Mar)”. *Sylloge Epigraphica Barcinonensis*, 9. Barcelona 2011, pp. 17-38.

García, A.: *Ilduro*. Moneda e identidad en la Layetania republicana (siglos II – I a.C.). Tesis doctoral UB. Barcelona 2014.

García, J.; Martín, A.; Cela, X.: “Nuevas aportaciones sobre la romanización en el territorio de *Iluro* (*Hispania Tarraconensis*)”. *Empúries* 52. Barcelona 2000, pp. 29-54.

García, J.: “La transició del món ibèric al món romà en el Maresme”, *Roma al Maresme. Homenatge a Marià Ribas*. Mataró 1997, pp. 41-64.

García, J.; Gurri, E.: “Les imitacions laietanes d’àmfores itàliques a la zona central de la comarca del Maresme en època tardorepublicana”. *Congrés d’homenatge al Dr. Pere de Palol, Annals de l’Institut d’Estudis Gironins*, XXXVI. Girona 1996-1997, pp. 397-424.

García, J.; Martín, A.; Cela, X.: “Nuevas aportaciones sobre la romanización en el territorio de *Iluro* (*Hispania Tarraconensis*)”, *Empúries*, 52. Barcelona 2000, pp. 29-54.

García, J.; Pujol, J.; Zamora, D.: “Las ceràmiques de barniz negro de los siglos II-I a.C. en la zona central de la costa laietana: los ejemplos de Burriac, *Iluro* y sus territorios”. *La ceràmica de vernís negre dels segles II i I aC: Centres productors mediterranis i comercialització a la Península Ibèrica*. Mataró 2000, pp. 59-69

Gonzalez, J.: “Reflexiones sobre los municipios provinciales: Plinio y la Tabula Siarensis”, *Estudios sobre las ciudades de la Bética*. Granada 2002, pp. 177-184.

Guitart, J.: “Un programa de fundacions urbanes a la Hispania Citerior del principi del segle I a.C.”, XIV Congrés Internacional d’Arqueologia Clàssica. La ciutat en et món romà. Actes, vol. 1. Tarragona 1994, pp. 205-213.

Illa, J.: “Topònims del Maresme i consideracions històriques a l’entorn dels mateixos”. *Miscel·lànies arqueològiques de Mataró i El Maresme*, Museu Municipal. Mataró 1976, pp. 23-26.

Izquierdo, P.: Informe-memòria de la campanya de delimitació del jaciment arqueològic de Can Pau Ferrer (Cabrera de Mar, Maresme, Catalunya). 11-6-1997. Internet=<http://usuarios.datanet.es/madoz/MEMCABR.htm>

López Mullor, A.; Martín, A.: “Productions de céramique à parois fines dans l’agglomération italique d’*Ilturo* (Cabrera de Mar, Barcelone)”. *SFECAG, Actes du congrès de Chelles*, 13-16 mai 2010. Marsella 2010, pp. 65-664.

Maluquer, J. et alii. *Arquitectura i urbanisme ibèrics a Catalunya*. Barcelona 1986.

Martí, C. «Monedas extrapeninsulares halladas superficialmente o en excavaciones en el poblado ibérico de Burriac (Cabrera de Mar, Barcelona) y alrededores», X Congreso Nacional de Numismática, *Actas*. Albacete 1998, pp. 237-241.

Martín, R.: “Poblamiento layetano en el Maresma. Síntesis de un estudio general”, VII Congreso Nacional de Arqueología, Barcelona 1960. Saragossa 1962, pp. 240-250.

Martín, A.: “Las ánforas de una estructura de drenaje de *Ilturo*, sector can Rodon de l’Hort (Cabrera de Mar. Barcelona)”, *SFECAG, Actes du congrès de Narbonne*, 25-28 mai 2017 (en premsa).

Martín, A.; García, J.: “La romanización en el territorio de los layetanos y la fundación de la ciudad romana de *Iluro* (*Hispania Tarraconensis*)”, *Valencià y las primeras ciudades romanas de Hispania*. Valencià 2002, pp. 195-204.

Martínez Ferreras, V.; Buxeda, J.; Martín A.: “L’évolution des premières amphores romaines produites à Cabrera de Mar (Catalogne)

d'après leur caractérisation archéométrique". SFECAG, Actes du congrès de Blois, 5-8 mai 2005. Marsella 2005, pp. 391-401.

Olesti, O.: El territori del Maresme en època republicana (s. III-I aC). Estudi d'Arqueomorfologia i Història. Mataró 1995.

Olesti, O.: "Els primers productors d'àmfores vinícoles al Maresme (s. I aC)", Congrés d'homenatge al Dr. Pere de Palol, Annals de l'Institut d'Estudis Gironins, XXXVI. Girona 1996-1997, pp. 425-448.

Olesti, O.: "Le territoire du Maresme", Atlas Historique de Cadastres d'Europe (M. Clavel-Lèvêque - A. Vignot, dirs.) Bruxelles - Luxembourg (Office des Publications Officielles des Communautés Européennes 1998).

Olesti, O.: "Integració i transformació de les comunitats ibèriques del Maresme durant el s. II-I aC; un model de romanització per a la Catalunya litoral i prelitoral", Empúries, 52. Barcelona 2000, pp. 55-86.

Orejas, A.; Sastre, I.: "Fiscalité et organisation du territoire dans le Nord-Ouest de la Péninsule Ibérique: civitates, tribut et ager mensura comprehensus". Dialogues d'Histoire Ancienne, 25.1 (1999), pp. 159-188.

Pérez Almoguera, A.: "Las cecas catalanas y la organización territorial romano- republicana", Archivo Español de Arqueología, 69. Madrid 1996, pp. 37-56.

Pérez Almoguera, A.: "Iltir/iltur = oppidum. Los nombres de lugar y la ciudad en el mundo ibérico", Faventia, 23.1. Barcelona 2001, pp. 21-40.

Pérez-Sala, M.; García, J.: "El jaciment arqueològic del Mas Català. un assentament rural d'època ibèrica situat a la vall de Cabrera de Mar". Laietania 13. Mataró 2002, pp. 5-48.

Prevosti, M.: Cronologia i poblament a l'àrea rural d'*Iluro*. Mataró 1981.

Prevosti, M.: "Prospecciones sistemáticas en el territorio de *Iluro* y los orígenes de la romanización del Maresme", La Península Ibérica en la Antigüedad. La imagen de un territorio. Toledo, 6-8 mayo 1993.

Prevosti, M. et alif.: Autopistas i Arqueologia. Barcelona 1995.

Prevosti, M.: "El treball al camp en època romana". Roma al Maresme, homenatge a Marià Ribas i Bertran. Mataró 1997, pp. 27-37.

Revilla, V.: Producción cerámica, viticultura y propiedad rural en *Hispania Tarraconensis* (sigles I a.C.-III d.C). Barcelona 1995.

Ribas, M.: El poblament d'*Ilduro*. Barcelona 1952.

Sanmartí, J.: La Laietania Ibèrica. Estudi d'Arqueologia i Història. Barcelona 1986.

Sanmartí, E.: "Urbanización y configuración territorial del noreste de la *Citerior* durante la época romano-republicana", XIV Congrès Internacional d'Arqueologia Clàssica. La ciutat en el món romà. Actes, vol. 1. Tarragona 1994, pp. 357-361.

Santos, J.: "Comunidades indígenas y centros urbanos en Hispania en el proceso de conquista y organización de los territorios conquistados", El proceso de municipalización en la Hispania romana. Valladolid 1998, pp. 11-38.

Vellvehí, J.: "Notes sobre el topònim *Iluro*, per un estat de la qüestió dels noms de Mataró", XII Sessió d'Estudis Mataronins. Mataró 1996, pp. 167-179.

Zamora, D.; Pujol, J.; García, J.; Cela, X.: "El poblament a la Laietania central i septentrional durant el període ibèric ple. Una proposta d'organització territorial". Territori polític i territori rural durant l'edat del Ferro a la Mediterrània Occidental. Taula rodona d'Ullastret del 25 al 27 de maig de 2000. Girona 2001, pp. 203-226

Termes de ca l'Arnau, els banys públics d'Iluro

Bouet, A.: Les thermes privés et publics en Gaule narbonnaise, Collection de l'Ecole Française de Rome 320. 2003.

Cantos, J.A.: Memòria de l'actuació arqueològica a les termes de Ca l'Arnau, Cabrera de Mar, Maresme (22-26 d gener de 2001). Servei d'Arqueologia del DPGC, Barcelona, 2001.

Clariana i Roig, J.F.: D'*Iluro* a *Iluro*: d'ibers a romans. Algunes consideracions. Sessió d'Estudis Mataronins. Mataró 2001.

López Mullor, A.; Martín, A.: "Un nuevo centro productor de ánforas tarraconenses, paredes finas y otras cerámicas en Can Rodon de l'Hort (Cabrera de Mar, Barcelona)". Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta, 41, Cádiz 2008. Bonn 2010, pp. 397-410.

López Mullor, A.; Martín, A.: "Tipologia i datació de les àmfores tarraconenses produïdes a Catalunya". La producció i el comerç de les àmfores de la "Provincia Hispania Tarraconensis": homenatge a Ricard Pascual i Guasch: actes de les jornades d'estudi celebrades al Palau Marc de la Generalitat de Catalunya els dies 17 i 18 de novembre de 2005. Barcelona 2008, pp. 33-94.

Martín, A.: "Las termas republicanas de Cabrera de Mar (Barcelona)". Coloquio Internacional Termas Romanas en el Occidente del Imperio, Gijón, 1 al 3 de diciembre de 1999. Gijón, 2000, pp. 157-162

Martín, A.: "El conjunt arqueològic de Ca l'Arnau: un assentament republicà (Cabrera de Mar, el Maresme)", Tribuna d'Arqueologia 1998-99. Barcelona 2002, pp. 211-228

Martín, A. i García, J.: "La romanización en el territorio de los Layetanos y la fundación de la ciudad romana de *Iluro* (*Hispania Tarraconensis*). " Valencia y las primeras ciudades romanas de Hispania. València 2002, pp.195-204.

Martín, A.: Memòria de la intervenció arqueològica a Can Pau Ferrer (Cabrera de Mar, Maresme), 1997. Servei d'Arqueologia del DPGC, 2000. (inèdit)

Martín, A.: Memòria de les rases de sondeig i delimitació a Ca l'Arnau - Can Mateu (Cabrera de Mar, Maresme), 1997-1998. Servei d'Arqueologia de la DGPC, 2001. (inèdit).

Martín, A.: Memòria de les intervencions arqueològiques a Can Mateu (Cabrera de Mar, Maresme), 1997-1998. Servei d'Arqueologia de la DGPC, 2001. (inèdit).

Martín, A.: Memòria de les intervencions arqueològiques al forn de Ca l'Arnau (Cabrera de Mar, Maresme), 1997-1998. Servei d'Arqueologia de la DGPC, 2001. (inèdit).

Martín, A.: Memòria de les intervencions arqueològiques a les termes de Ca l'Arnau (Cabrera de Mar, Maresme), 1997-1998. Servei d'Arqueologia de la DGPC, 2002. (inèdit).

Martín, A.: “Can Pau Ferrer (Cabrera de Mar, Maresme) 1997”. Actes de les Jornades d’Arqueologia i Paleontologia, comarques de Barcelona, 1996 – 2001. La Garriga, 29 i 30 de novembre, 1 de desembre de 2001. Barcelona 2004, vol. 2, pp. 409–422.

Martín, A.: Memòria de les intervencions arqueològiques a Ca l’Arnau i Can Mateu (Cabrera de Mar, Maresme), maig-desembre de 2001, gener-desembre de 2002 i gener-desembre de 2003. Servei d’Arqueologia de la DGPC, 2005. (inèdit).

Miró, J., Pujol, J., García, J.: El dipòsit del sector occidental del poblat ibèric de Burriac. Mataró, 1988.

Rovira, J.M. (2007). Cabrera de Mar: Arqueologia i Patrimoni. Romans. La terrisseria. [article en línia]. [Data de consulta: 23 d’abril de 2017]. http://www.cabrerademarpatrimoni.cat/rf_01.html

Can Benet, una domus itàlica a Iluro

Bonamusa, J.: “La decoració musical de la *domus* de can Benet (Cabrera de Mar. El Maresme)”. XX Sessió d’Estudis Mataronins. Mataró, 2003, pp. 45-58.

Escura, X.; Rovira, J.M.: Cabrera de Mar. Imatge i memòria. Cabrera de Mar 2007.

Garí, R.I.: Troballes a Can Benet (Cabrera de Mar), Noticiari Arqueològic, dins Laietania 2-3. Mataró 1982-83, p. 287

Forn de Ca l’Arnau, la terrisseria romana

Allen, H. L.: Excavations at Morgantina (Serra Orlando), 1970-1972: Preliminary Report XI, American Journal of Archaeology 78. 1974, pp. 370-382

Cantos, J.A.: Memòria de l’actuació arqueològica a les termes de Ca l’Arnau, Cabrera de Mar, Maresme (22-26 de gener de 2001). Servei d’Arqueologia de la DGPC, Barcelona, 2001.

Comas, M., Martín, A., Matamoros, D. Miró, J.: “Un tipus d’àmfora Dressel 1 de producció laietana”, a De les estructures indígenes a l’organització provincial romana de la Hispània *Citerior*. Barcelona 1998, pp. 149-161.

García, J. i Zamora, D.: “La vall de Cabrera de Mar. Un model d’ocupació del territori a la Laietania ibèrica”. Laietania 8, Mataró, 1993, pp. 147-178.

García, J., Martín, A. i Cela, X.: “Nuevas aportaciones sobre la romanización en el territorio de *Iluro* (Hispania Tarraconenses). Empúries 52, , Barcelona 2000, pp. 29-54

García, J.; Pujol, J.; Cela, X.; Zamora, D.: “Burriac. Un centre d’intercanvi i de comerç a la Laietania ibèrica”. Saguntum-PLAV. Extra-3. III reunió sobre economia en el món ibèric. Valencia 2000, pp. 357-367

López Mullor, A.: Las cerámicas romanas de paredes finas en Cataluña, Barcelona 1989.

López Mullor, A.; Martín, A.: “Las ánforas de la Tarraconense”. Cerámicas hispanorromanas: un estado de la cuestión. Cádiz 2008, pp. 689-724.

López Mullor, A.; Martín, A.: “Un nuevo centro productor de ánforas tarraconenses, paredes finas y otras cerámicas en Can Rodon de

l’Hort (Cabrera de Mar, Barcelona)”. Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta, 41, Cádiz 2008. Bonn 2010, pp. 397-410.

López Mullor, A.; Martín, A.: “Tipologia i datació de les àmfores tarraconenses produïdes a Catalunya”. La producció i el comerç de les àmfores de la “Provincia Hispania Tarraconensis”: homenatge a Ricard Pascual i Guasch: actes de les jornades d’estudi celebrades al Palau Marc de la Generalitat de Catalunya els dies 17 i 18 de novembre de 2005. Barcelona 2008, pp. 33–94.

Martín, A.: “Las termas republicanas de Cabrera de Mar (Barcelona)”. Coloquio Internacional Termas Romanas en el Occidente del Imperio, Gijón, 1 al 3 de diciembre de 1999. Gijón 2000, pp. 157-162

Martín, A.: “El conjunt arqueològic de Ca l’Arnau: un assentament republicà (Cabrera de Mar, el Maresme)”, Tribuna d’Arqueologia 1998-99. Barcelona, 2002, pp. 211-228

Martín, A. i García, J.: “La romanización en el territorio de los Layetanos y la fundación de la ciudad romana de Iluro (Hispania Tarraconensis). “Valencia y las primeras ciudades romanas de Hispania, València, 2002, pp. 195-204.

Martín, A.: Memòria de la intervenció arqueològica a Can Pau Ferrer (Cabrera de Mar, Maresme), 1997. Servei d’Arqueologia de la DGPC, 2000. (inèdit)

Martín, A.: Memòria de les rases de sondeig i delimitació a Ca l’Arnau – Can Mateu (Cabrera de Mar, Maresme), 1997-1998. Servei d’Arqueologia de la DGPC, 2001, (inèdit).

Martín, A.: Memòria de les intervencions arqueològiques a Can Mateu (Cabrera de Mar, Maresme), 1997-1998. Servei d’Arqueologia de la DGPC, 2001. (inèdit).

Martín, A.: Memòria de les intervencions arqueològiques al forn de Ca l’Arnau (Cabrera de Mar, Maresme), 1997-1998. Servei d’Arqueologia de la DGPC, 2001. (inèdit).

Martín, A.: Memòria de les intervencions arqueològiques a les termes de Ca l’Arnau (Cabrera de Mar, Maresme), 1997-1998. Servei d’Arqueologia de la DGPC, 2002. (inèdit).

Martín, A.: “Can Pau Ferrer (Cabrera de Mar, Maresme) 1997”. Actes de les Jornades d’Arqueologia i Paleontologia, comarques de Barcelona, 1996–2001. La Garriga, 29 i 30 de novembre, 1 de desembre de 2001. Barcelona 2004, vol. 2, pp. 409–422.

Martín A.: Memòria de les intervencions arqueològiques a Ca l’Arnau i Can Mateu (Cabrera de Mar, Maresme), maig-desembre de 2001, gener-desembre de 2002 i gener-desembre de 2003. Servei d’Arqueologia de la DGPC, 2005. (inèdit).

Miró, J., Pujol, J., García, J.: El dipòsit del sector occidental del poblat ibèric de Burriac. Mataró 1988.

Rovira, J.M. (2007). Cabrera de Mar: Arqueologia i Patrimoni. Romans. La terrisseria. [article en línia]. [Data de consulta: 23 d’abril de 2017]. <http://www.cabrerademarpatrimoni.cat/rf_01.html>

Prensa de la Peirota, el celler romà

Martín Oliveras, A.: “Intervenció arqueològica al jaciment de la Peirota, 2000 (Cabrera de Mar - Maresme)”. Actes de les Jornades d’Arqueologia i Paleontologia. Comarques de Barcelona, 1996

– 2001. La Garriga, 29 i 30 de novembre, 1 de desembre de 2001. Barcelona, 2004, vol. 2, pp. 618 - 625.

Can Modolell, el santuari romà

Bonamusa, J.; Cerdà, J.A.; Clariana, J.F.; Garí, R.I.; Martí, C.; Pera, J.; Soler, A.: El jaciment romano-medieval de Can Modolell. Deu anys d'excavacions. Cabrera de Mar - El Maresme. Secció Arqueològica del Museu de Mataró, opuscle núm. 4. Mataró 1985.

Bonamusa, J.; Clariana, J.F.; Garí, R.I.: "Dades per a l'estudi de l'habitat medieval en el jaciment arqueològic de Can Modolell (Cabrera de Mar)". II Jornades d'Història i d'Arqueologia Medieval del Maresme. L'organització de l'espai i models de poblament, octubre 2001. Mataró (Grup d'Història del Casal) 2003, pp. 101 - 107.

Bonamusa, J.; Clariana, J.F.; Garí, R.I.; Juhé, E.: "Notícia sobre la descoberta del jaciment de Can Modolell: les estances del sector del camí (Cabrera de Mar)". III Jornades d'Arqueologia de Cabrera de Mar i del Maresme (1 de juliol de 2000), Iluro, 3. Cabrera de Mar (en premsa).

Bonamusa, J.; Clariana, J.F.; Garí, R.I.; Juhé, E.: "Aportacions a l'estudi del criptopòrtic de Can Modolell (Cabrera de Mar)". XVII Sessió d'Estudis Mataronins. Mataró 2001, pp. 165 - 200.

Bonamusa, J.; Clariana, J.F.; Garí, R.I.; Juhé, E.: "El clos arqueològic de Can Modolell". Cabrera de Mar Segle XX. Quaderns per a la Memòria. Cabrera de Mar (Ajuntament de Cabrera de Mar – Fundació Alsina) 2003, pp. 1 - 12.

Bonamusa, J.; Clariana, J.F.; Garí, R.I.; Pera, J.; Soler, A.: "El jaciment de Can Modolell (Cabrera de Mar - El Maresme) com a nucli de romanització". De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispània Citerior. Actes de les Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana. Homenatge a Josep Estrada i Garriga. Granollers, 1987. Barcelona (Itaca, Annexos 1) 1998, pp. 125 - 136.

Bonamusa, J.; Garí, R.I.; Clariana, J.F.: "Notícia sobre l'excavació del sector de la torre semi-circular de Can Modolell (Cabrera de Mar)". XIV Sessió d'Estudis Mataronins. Mataró 1998, pp. 33 - 65.

Bonamusa, J.; Clariana, J.F.; Garí, R.I.; Jàrraga, R.; Juhé, E.: "Notícia sobre el descobriment de can Modolell: l'Àrula de Lucius Petreius Victor i les restes al peu del camí (Cabrera de Mar)". XIX Sessió d'Estudis Mataronins. Mataró 2002, pp. 227 - 254.

Bonamusa, J.; Clariana, J.F.; Garí, R.I.; Jàrraga, R.; Juhé, E.: Trenta anys d'excavacions arqueològiques a can Modolell. Edició a cura de Josep Miquel Modolell. Cabrera de Mar, 2004.

Bonamusa, J.; Clariana, J.F.; Garí, R.I.: Guia del clos arqueològic de can Modolell. Edició a cura de Josep Miquel Modolell. Cabrera de Mar 2006.

Bonamusa, J.: "El cristianisme primigeni a Cabrera de Mar", Dins Les primeres passes del cristianisme a Cabrera de Mar. Edició a cura de Josep Miquel Modolell, núm. 3. Cabrera de Mar 2007, pp. 11 - 25.

Clariana, J. F.: "El vidre romà". Estudis sobre el jaciment arqueològic de can Modolell. Edició a cura de Josep Miquel Modolell, núm. 4. Cabrera de Mar 2008, pp. 71 - 80.

Clariana, J.F.: "La terra sigillata alt imperial de Can Modolell". Estudis d'arqueologia i d'història de Cabrera de Mar. Edició a cura de Josep Miquel Modolell, núm. 7. Cabrera de Mar 2011, pp. 59 - 106.

Clariana, J.F.; Jàrraga, R.: "Can Modolell a l'antiguitat tardana. Algunes consideracions a partir de l'estudi ceramològic del material d'importació". Les primeres passes del cristianisme a Cabrera de Mar. Edició a cura de Josep Miquel Modolell, núm. 3. Cabrera de Mar 2007, pp. 27 - 82.

Clariana, J. F.; Garí, R. I.: "Els objectes de bronze de can Modolell", Una pàgina de les Col·lacions de de Joan Cassià i materials arqueològics de Can Modolell. Edició a cura de Josep Miquel Modolell, núm. 6. Cabrera de Mar 2010, pp. 57 - 72.

Fabré, G.; Mayer, M.; Rodà, I.: Inscripcions romanes de Mataró i la seva àrea (Epigrafia romana del maresme). Accèssit Premi Iluro, 1980. Editat per Caixa d'Estalvis Laietana, Mataró 1980.

Fabré, G.; Mayer, M.; Rodà, I.: Inscriptions romaines de Catalogne. I. Barcelone (sauf Barcino). Paris 1984.

Fabré, G.; Mayer, M.; Rodà, I.: Inscriptions romaines de Catalogne, V. Suppléments aux volumes I - IV et instrumentum inscriptum. Paris 2002. Garí, R. I.: "Enterraments medievals a can Modolell". Catalunya Romànica, volum XX, el Barcelonès, el Baix Llobregat i el Maresme. Fundació Gran Enciclopèdia Catalana. Barcelona 1992, p. 482.

Garí, R.I.: "Sant Joan de can Modolell". Catalunya Romànica, volum XX, el Barcelonès, el Baix Llobregat i el Maresme. Fundació Gran Enciclopèdia Catalana. Barcelona 1992, p. 451.

Garí, R.I.: "Trobada d'un fragment de tegula amb la marca de Lucius Hirennius Optatus". Estudis sobre el jaciment arqueològic de can Modolell. Edició a cura de Josep Miquel Modolell, núm. 4. Cabrera de Mar 2008, pp. 37 - 44.

Garí, R. I.: "Els orígens de l'establiment romà de can Modolell", a D'Iluro a Iluro. Edició a cura de Josep Miquel Modolell, núm. 5. Cabrera de Mar 2009, pp. 113 - 129.

Garí, R.I.; Clariana, J.F.: "Notícia de la trobada d'un anell d'or a Can Modolell". Estudis d'Arqueologia i Història de Cabrera de Mar. Edició a cura de Josep Miquel Modolell, núm. 7. Cabrera de Mar 2011, pp. 107 - 111. Modolell, J.M.: "Una fita del temple de Sant Joan". Estudis d'arqueologia i d'història de Cabrera de Mar. Edició a cura de Josep Miquel Modolell, núm. 7. Cabrera de Mar 2011, pp. 113 - 124.

Pla, C.; Revilla, V.: "El santuario romano de Can Modolell (Cabrera de Mar, Barcelona). Nuevas aportaciones para su interpretación". Empuries 53, Barcelona 2002, pp. 211 - 239.

Ajuntament de Cabrera de Mar

Ajuntament de Mataró

Albert Martín

arcobosque.com/diar0412.htm

Associació per la música d'Orgue de Cabrera de Mar

Cabrera de Mar: Arqueologia i Patrimoni

Carme Godall

Fundació Burriac

Ilduro Project

Joan Francesc Clariana

Jordi Arenas

Josep Barberà

Josep López

Josep Maria Rovira

Josep Miquel Modolell

Josep Vinyals

Marià Ribas

Rosa Isabel Garí

Rubio de la Serna

Tocho T8

travelphotobox.blogspot.com

Presentació	7
Història de l'arqueologia de Cabrera de Mar	11

Ibers

Introducció	27
Poblat ibèric de Burriac	28
Muralles i torres, les fortificacions	37
Torre dels Dos Pins, una torre singular	41
Can Rodon, Turó dels Dos Pins i Can Ros, les tres necròpolis ibèriques	45
Cova de les Bones Dones, el santuari ibèric	57

Romans

Introducció	63
<i>Illuro</i> , la ciutat romana	65
Termes de Ca l'Arnau, els banys públics d' <i>Illuro</i>	71
Can Benet, una <i>domus</i> itàlica a <i>Illuro</i>	95
Forn de Ca l'Arnau, la terrisseria romana	105
Premsa de la Peirota, el celler romà	119
Can Modolell, el santuari romà	125
Bibliografia	141

Banys públics d'*Illuro* o termes de Ca l'Arnau, -les més antigues que es coneixen a hispània-